

ALTERNATIVY

časopis Centra strategických a teoretických studií

Číslo 15, rok 2024

Obsah čísla

NÁZORY A POLEMIKA	
Václav Exner, Eva Bartůňková – Politický systém na cestě k socialismu v 21. století	2
Jan Zeman – Zrušit Green Deal?	11
Evžen Smrkovský – Několik poznámek k programům komunistů	31
Jiří Dolejš – Jak vznikl kladenský program KSČM	44
Jiří Malínský - Maršál vítězství (Žukov)	50
Ladislav Šafránek – Stát bez vize	59
EKONOMICKÉ OSOBNOSTI	
Pavel Sirůček – Dlouhé vlny kapitalistického vývoje E. E. Mandela	66
RECENZE	
Jiří Malínský – Dietlovské seriály vrcholné normalizace jako zrcadlo hospodářských a sociálních poměrů pozdního protosocialistického komunismu	120
Pavel Sirůček – Komunistický vizionář (100 výročí narození Radovana Richty)	139

Politický systém na cestě k socialismu v 21. století, Václav Exner, Eva Bartůňková

Politický systém socialismu se bude přirozeně vyvíjet podle konkrétních podmínek v určité době a v určitých situacích. Stanovit je tedy možné jen určité zásady, volbu postupů a cest a politické rozhodování o nich budou provádět ti, kterých se budou bezprostředně i perspektivně týkat. Další postup neurčuje čas, ale lidé, jejich znalosti a zkušenosti, iniciativa a vnější vlivy jako společenská podpora, stav společnosti a vnější okolnosti. I když se společenský vývoj obecně řídí pro něj platnými zákonitostmi, má výrazný vliv subjektivní faktor – míra iniciativy a její směřování, prostor a čas, které může využívat. Nefunguje žádný automat, který by zajišťoval rozvoj za všech okolností, ale za chyby se platí skoro s jistotou.

Východiska budou různá, obvykle se bude vycházet ze stavu buržoazní (kapitalistické) společnosti v době nastoupení k socialistické orientaci, s různou mírou respektování základního rozdělení politické moci mezi její relativně nezávislé složky zákonodárnou, výkonnou a soudní v celé struktuře politického systému i ve vertikálním členění, s výchozím zakotvením v mezinárodních strukturách i s všemi instituty tzv. občanské společnosti¹, včetně ochrany oprávněných (tj. ve shodě s dokumenty typu Listina základních práv a svobod s jiných složek právního řádu) práv různých menšin. V současné situaci existujícího soupeření velmocí, bloků různého typu dochází ke změnám poměru sil. Soupeření probíhá v různých oblastech: politickomocenské, ekonomické, vojenské, informační, kulturní (a nekulturní), náboženské... Uzurpování moci, majetku, lidí atd. je základním rysem kapitalismu, který má být odstraněn spolu s kapitalismem jako takovým. Prosadí se jiné pojetí politiky se spoluprací, předáváním a přebíráním dobré praxe, se solidaritou a s hledáním a uplatňováním společných – všelidských cílů? Překonat je třeba i velmi nerovnoměrný vývoj v jednotlivých zemích. V mezinárodních organizacích a dokumentech je mnoho zakotvených pravidel, obvykle stvrzených ratifikacemi účastníků – příliš často ale nedodržovaných.

Protože jde o zásadní a radikální změnu stavu společnosti, půjde o řadu naléhavých úkolů od řešení konkrétních situací ovlivňujících bezpečnost a sociální statut různých skupin občanů, zajištění práce a provozu hospodářských jednotek, péče o veřejný majetek atd. po naléhavé změny právního řádu, řízení společnosti na všech úrovních a ve všech odvětvích a změny v mezinárodním zakotvení, včetně způsobu činnosti diplomacie. Je nepravděpodobné, že bude dostatek odborníků připravených na činnost v nových podmínkách, nejednoduchým úkolem bude jejich vyhledání, (prozatímní) pověření a rychlá adaptace těch stávajících i příprava těch nových. Využívat bude třeba těch, kteří budou k dispozici, včetně řady odborníků spojených s dosavadním režimem s cílem zajistit plynulý přechod, využití disponibilních kapacit a předcházení možným škodám.

¹ Občanská společnost: Obvykle se tím myslí politický systém, ve kterém volně působí registrované, neziskové subjekty nekontrolované vládou, vznikající na základě zákona a ovlivňující společenský život v nejrůznějších oblastech (poskytující humanitární, sociální apod. služby, snažící se dosáhnout společenských či politických změn). Mohou působit v rámci národní i nadnárodní úrovně. Umožňují aktivitu a angažovanost občanů v nejrůznějších oblastech. Omezení by neměla přesahovat relativně volný právní rámec.

Cesta k socialismu je založena na svobodném rozhodnutí většiny obyvatelstva, pravidelně ověřovaném demokratickými volbami, s trvalou odpovědností zvolených i jmenovaných zástupců nebo funkcionářů vůči občanům, s rozvojem občanské společnosti a s různými formami aktivity zdola. Politická revoluce není chápána jako nutně násilné opanování mocenských poměrů. Politické násilí, (obezřetná) diktatura většiny, lidu – tedy demokracie. Historické zkušenosti vedou k ostražitosti vůči snahám využívat v revolučním procesu jiné násilné postupy. Radikální demokratizace znamená důsledné uplatňování demokratických principů, radikálně omezujících možnosti manipulace a násilí.

„Nejširší demokracie“, „lidová demokracie“ – zaměřená na péči o blaho lidu (životní úroveň, veřejné služby, do kterých patří zajištění mírového života, bezpečnosti, zdravotnictví, sociálních služeb, možností celoživotního vzdělávání...), na podporu využití potenciálu každého jednotlivce, pracoviště, místa... ve prospěch společnosti, na rozvoj a důstojnost všech a na kulturní prostředí ve všech oblastech, aniž by existovala privilegovaná skupina lidí. Socialismus a cesta k němu by měly být jen demokratické, „vláda lidu, ve prospěch lidu“, „s lidmi pro lidi“ to je podstata socialistického zaměření společnosti. Současná, buržoazní, třídně orientovaná „demokracie“ tak bude procházet zásadními proměnami, založenými na prosazování a uznávání občanské rovnoprávnosti², svobody³, sociální spravedlnosti⁴, poskytování příležitostí a jistot⁵, na solidaritě, všeobecné dostupnosti informací a jejich svobodném šíření (mimo spíš výjimečná, nezbytná omezení obezřetně stanovená zákonem) a ústící do přátelských, spravedlivých a důstojných vztahů a do procesu nepřetržité humanizace společnosti... Výchova k takovému přístupu je nenásilnou součástí všech vzdělávacích a výchovných procesů.

Jak omezit nebo vyloučit nedostatky buržoazní zastupitelské demokracie: Pro zásadní, závažná rozhodnutí využívat přímé demokracie – lidových hlasování (referend)⁵. Odměňování zvolených zástupců a funkcionářů, jejichž výkon funkce pokládat především za čestnou činnost, vázat na celkový průměrný plat ve státu vynásobený koeficientem (obvykle menším než 2 (prodiskutovat?)). Náhrady dalších výdajů na úrovni obvyklé ve složce ekonomické sféry ve společenském vlastnictví na srovnatelných pozicích. Při dostatečné podpoře je oprávněná a normální kandidatura ve volbách nebo ucházení o pozice i osob mimo politické strany nebo hnutí. Žádná majetková nebo podobná omezení – vyhnout se volebním kampaním založeným na hromadách peněz. Využívání spíše poměrného (bez kvór – i menšina, která dosáhne aspoň na jeden mandát, má právo být zastoupena a svým podílem se účastnit na rozhodování a veřejné moci) než většinového systému. Důsledná veřejná i odborná kontrola volebního procesu.

Demokratické uspořádání všech orgánů veřejné moci a správy⁶ bude založené na kombinaci principu autority v odborném řízení a centralismu, a zásady samosprávy jako řízení

² Rovnoprávnost... Rovnost v právním smyslu vychází z principu svobody a rovnosti každého člověka, entit různého typu (např. států a jejich složek, národností apod.) v důstojnosti, právech a povinnostech jako nejvýznamnějších hodnotách a v rovnosti stran před zákonem.

³ Svoboda – ve smyslu jednání v rámci stále lépe poznávaných přírodních a společenských zákonů, včetně obezřetně formulovaného práva, omezovaného jen v případě, že by byla omezena svoboda jiných – jde o vyvážený vztah mezi zájmy společnosti a jednotlivce. Svoboda myšlení a jednání, včetně kritiky, jako cesta k nalézání nových pohledů, inovací, k rozvoji společnosti.

⁴ Sociální spravedlnost jako vyvážený vztah přínosů, zásluh, příjmů a solidarity jednotlivců i skupin ve společnosti.

⁵ Příležitosti a jistoty jako zabezpečování příležitostí k rozvoji pro všechny a využití jejich schopností, jistot v oblasti práv i povinností a důstojné životní úrovně.

⁶ Veřejná správa: a) samospráva, b) institucionální správa; (a) i b) v částech obcí, obcích, územních složkách mezi obcemi a státem), c) mezinárodní, nadstátní instituce. Na všech stupních je (může být) jejich součástí i odborná správa v různých oblastech.

zúčastněnými jednotlivci nebo subjekty (jejich participace⁷). Tato zásada bude prosazována nejen ve veřejné správě od částí obcí po nadstátní orgány (OSN, EU, EHK, OECD apod.), ale v různých skupinách a kolektivech, včetně pracovních (pracovní kolektiv – dílna – oddělení/úsek – ... – podnik – atd. – národní hospodářství), tedy i v hospodářské sféře. Formální donucovací mechanismy budou s rozvojem přímé demokracie více nahrazovány tlakem veřejného mínění, jakož i seberegulací a sebekázní jednotlivců samotných.

S počátkem cesty k socialismu souvisí strategie prvních kroků. Gramotné využití informační demokracie umožňuje zvýšený tlak na různé formy a úrovně participace, která dovolí vymaňovat se z tlaku oficiální politiky a manipulativního sevření kapitalistické ideologie. S rychlým zvyšováním úlohy nových komunikačních prostředků poroste význam přímé demokracie. Bude tak možné lépe využívat kromě osobního styku i možnosti počítačové a multimediální komunikace v zápase o veřejné mínění, zejména vůči mladé generaci.

Je nutné počítat s různým poměrem politických sil a obtížností jednání o změnách a jejich prosazování. Potřebné bude stanovení přednostních kroků a plánů dalšího postupu, který bude třeba průběžně upravit (akční plány). To vše vyžaduje veřejnou podporu a předcházení závažným nesouhlasným postojům a akcím, tedy otevřenost, zveřejňování, vysvětlování a neustálé hledání nejlepších cest a co nejširšího souhlasu se zvoleným postupem. Je nutná obrovská aktivita a nezměrná trpělivost. Nemělo by se stát, aby se občané (masy, lidé) za svůj, o socialismus usilující režim nepostavili. Průběžné cíle budou vycházet z dosažené životní úrovně obyvatel, ukazatelů vývoje hospodářství, zdravotnictví, vzdělanosti (společenského vědomí), kultury atd.

Kritériem obvykle bude dosažení pokroku v mezinárodním srovnání, zaměřené na zlepšení příslušných komplexních i dílčích ukazatelů. Využít lze ukazatele typu SEDA (ukazatel udržitelného hospodářského rozvoje – Sustainable Economic Development Assessment), který vyjadřuje vztah stavu hospodářství a blahobytu země (1 příjmy, 2 hospodářská stabilita, 3 zaměstnanost, 4 zdraví, 5 vzdělání, 6 infrastruktura, 7 míra příjmové rovnosti, 8 sociální situace, 9 systém správy/vládnutí, 10 životní prostředí) nebo UNHDI (index lidského rozvoje OSN), který má podobně 7 ukazatelů z oblasti vzdělání, zdraví a (ne)rovnosti (1 očekávaná délka dožití, 2 přístup ke vzdělávání a gramotnost dospělých, 3 počet let školní docházky, 4 spravedlivé rozdělení příjmů, 5 HDP na osobu v paritě kupní síly, 6 pokroky v oblasti zdraví, 7 rovnost pohlaví). (Takový postup při měření své pozice podporuje Organizace spojených národů a stále víc ho stanovuje a vyhodnocuje řada zemí, mezi nimi např. i rychle se rozvíjející Čínská lidová republika v rámci uplatňovaného socialismu s čínskými rysy.)

a) Přechodová etapa, kdy vývoj nebude jednoznačně prosocialistický, nemusí být krátká ani jednosměrná. Změna přístupu lidí bude obvykle obtížná vzhledem k výchozímu stavu ideologické masáže plné zkreslování, dokonce podvodů a lží, zaměření politicko-občanské výchovy veřejnosti prostřednictvím dosavadního vystupování představitelů režimu i rozhodující masy sdělovacích prostředků, zaměření vzdělávacího systému mladé generace atd. Může dojít (a bude zákonitě docházet) i k chybám a jiným problémům, které je třeba řešit, připravovat postupy pro takové situace a zvládat to – problémy a komplikace, slabé články a

⁷ Participace je obecně vnímána jako spoluúčast na řízení společnosti, v ekonomice pak konkrétně jako účast zaměstnanců na řízení, výsledku hospodaření, ale i majetku podniků. Jejimi stupni jsou informovanost (seznamování zaměstnanců se záměry zaměstnavatele), konzultace (diskuse se zaměstnanci o zamýšlených opatřeních), spolurozhodování (včetně případného přenechání některých řídicích činností zaměstnancům – nejčastěji se týká personální agendy). V různých, zvláštěními zákony upravených formách je rozšířena ve většině ekonomicky vyspělých zemí po celém světě. Její uplatnění se neomezuje na ekonomiku.

dokonce i krize, jsou přirozenou součástí života, bohužel nejen v kapitalistické společnosti.

b) I když už jsou k dispozici vzory a často i jejich hodnocení, ze kterého je možné se poučit, konkrétní vývoj bude vždy spíš jedinečný. Není jediný model – v úvahu je nezbytné vzít národní (apod.) rysy a jiné zvláštnosti, zvláštní roli, složení a potenciál společenské i politické avantgardy v každém státě (místě, jednotce apod.). K dobrému postupu patří i přiměřená tolerance, realistické hodnocení a přirozené odlišnosti, jejichž uznávání asi často bude ku prospěchu věci. I po dosažení politického „vítězství“, když se společnost vydá na socialistickou cestu, bude užitečná spíš trpělivost a zvyšování odbornosti než spěch, aby se dosáhlo socialismu, který by splňoval všechny významné představy o něm tak, aby bylo možné vyhlásit určitý stupeň „socialistické“ společnosti.

Předpoklady změny k socialismu se vytvářejí s dosavadním vývojem kapitalistické formace a se vším, čím přispěl k pokroku lidstva (úspěšná řešení technická a organizační v národním, regionálním a celosvětovém měřítku), což ale zároveň stále víc odhaluje jeho omezení. Velkou část technickoorganizačních vztahů může – či spíše musí – po jejich očistění od kapitalistické, často nebezpečné slupky převzít i socialistická společnost.

Využít je možné rozsáhlé zkušenosti se zastupitelskou demokracií a parlamentarizmem doprovázenými aktivními projevy občanské společnosti, a to ve všech odvětvích společenského života, včetně hospodářství, a na všech úrovních od nejnižších organizačních jednotek po nadnárodní a mezinárodní úroveň. Zájem a postoje občanů zjišťovat na všech stupních také formou lidových hlasování (referend) – konzultativních, informativních nebo závazných (tj. závazného využití výsledku, je-li referendum stanoveno jako rozhodnutí o věci), a to na všech stupních veřejné správy a případně i v jiných oblastech, např. také v hospodářství. Pravidla pro jejich pořádání by neměla být příliš obtížně splnitelná – nebýt zásadní překážkou pro jejich konání – s právem navrhopat je i přiměřeným počtem občanů nebo zainteresovaných jednotlivců či subjektů pracovní kolektiv – dílna – oddělení/úsek – ... – podnik – atd. – národní hospodářství). Podmínkou úspěšnosti je obvykle rozsáhlá, svobodná a nediskriminační informační kampaň.

Významnými okolnostmi jsou i geopolitická situace konkrétní země, vliv jejího členství v nadnárodních organizacích a z toho vyplývající závazky a potřebné naléhavé změny, postupující globalizace jako obecná tendence vývoje lidské společnosti, která obsahuje řadu pokrokových prvků, na kterých by bylo chybou se neúčastnit – tedy i pro země se socialistickým zaměřením. Změny, reformy podporující rozvoj a uvolňující tvůrčí síly lidu jsou důležitou a nezbytnou součástí socialistického směřování.

Obecným předpokladem vzniku socialistické ekonomiky, resp. socialismu vůbec, je dosažení dostatečného stupně civilizačního, hospodářského a sociálního rozvoje dané země. Historie prokázala, že prosazení socialistických ekonomických principů (nastolení cesty k socialismu) je možné již v ranějším stadiu rozvoje společnosti, je však nedokonalé a neúplné a také obtížnější a snadno ohrožitelné. Pravděpodobnost použití této možnosti roste s růstem počtu zemí, které jsou na cestě k socialismu a jejich obyvatel.

Základní zásada socialistického pojetí společnosti: Vše se děje v zájmu lidí, občanů, pro jejich trvalé zlepšování životních podmínek, uspokojování rozvíjejících se (pravých?) potřeb, bez výlučného zaměření na hmotné potřeby, individuální bohatství, spotřebu a požitky nebo na úkor přírody a životního prostředí.

Vize socialistické společnosti má vědecký základ, je logicky zdůvodněna, v nemalé části světa prakticky ověřena. Socialistický přístup je založen na vyvíjejícím se vědeckém poznání ve všech oborech a jeho osvojování společenským vědomím. Na něm založených inovacích – věda se stává základem, velmi významného zdrojem celkového rozvoje. To vyžaduje teoretický

výzkum ve všech oblastech, vyhodnocování a metody rychlého a účinného přenosu všech, vlastních i cizích, výsledků do praxe, jejich využívání. Aktuálně také průběžně reagovat na rostoucí význam informačních technologií a všech oborů digitální ekonomiky a jejich využívání i pro rozvoj socialistické cesty vývoje, perspektiv, jejich objasňování a propagaci.

Na cestě k socialismu je důležité uvolnění hybných sil rozvoje společnosti: tvůrčích sil, (nejen) výrobních sil (tady je příklad zdůrazňování tohoto aspektu v Číně, včetně zdůrazňování neustálého vývoje formou změn, reform, a to i v KS Číny, kde je to jedním z nejdůležitějších klíčů k úspěchům). To je základem dynamičnosti socialismu, jeho trvalého rozvoje, nejen v ekonomické oblasti. Umožňuje to naplňování důležitého cíle: rozvoje (růstu) materiální základny, životní úrovně, kvality života a možnosti ho opravdu dosahovat včetně ekonomie času pro růst volného (k volné dispozici) času a pro řešení dalších úkolů spojených s růstem produktivity.

Teoretická a výchovně vzdělávací činnost má svůj význam, nutný je kritický, dialektický pohled, různost názorů a jejich střízlivé hodnocení, hledání řešení aktuálních problémů, pokusy, ověřování a s tím spojené možné (nutné) omyly, udržení kroku s dobou v celosvětovém srovnání. Věda, výzkum, zvládání vědecko-technického rozvoje a zajišťování stálého růstu společenského vědomí a míra, rychlost a způsoby reakcí na z toho vznikající nové situace je součástí života společnosti, tím spíše společnosti na cestě k socialismu – od toho nakonec závisí její celkové hodnocení, a to i ve vztahu k jiným organizacím společnosti. Teoreticky zdůvodněná a praxí soustavně ověřovaná a vyvíjející se nedogmatická, neustálému hodnocení aktuálnosti a kritice podléhající ideologie se pak stává jedním z prostředků zvyšování společenského vědomí a názorové i praktické aktivity ve společnosti, k rozšiřování obzoru i schopností členů společnosti.

Rychle se rozvíjející a měnící společnost organizuje všeobecně přístupné celoživotní vzdělávání i jako součást zaměstnání a jiných společenských aktivit nebo způsob využití volného času. Jeho přirozenou součástí jsou výchova k vlastenectví a internacionalismu ve smyslu jak rovného pojetí všech lidí, tak pocit sounáležitosti s rovným, ale aktivním pojetím vlastního národa, rodiny jako jeho součástí i zájem na dobrém životě ve své lokalitě, stejně jako ve své zemi i na celém světě. Poznávání a znalost dějin i současného života v tom hraje významnou roli.

Dochází k proměnám vztahu k aktivitě, práci, spotřebě... Stávají se stále víc součástí vztahu jednotlivce (a samozřejmě i kolektivů) ke společnosti a jsou základem pro měření individuálních i skupinových přínosů i jejich oceňování. Součástí socialistického přístupu je podněcování aktivity, a to shora i zdola, otevírání co nejširšího prostoru pro ni, uvolňování tvůrčích sil jak jednotlivců, tak společnosti jako celku i jejích složek. V současnosti je řada příkladů organizování takových postupů, např. v Číně, Venezuele, na Kubě a jinde. Společnost oceňuje sounáležitost, spoluzodpovědnost, snahu pomoci, solidaritu. Zlepšování stavu společnosti se stává důležitou součástí seberealizace a jejího smyslu.

Změny, reformy obvykle nejsou rychlé, ale jsou nutné v reakci na vývoj společenského poznání (vědomí) a jeho odraz v teorii. Není obor činnosti ani poznání, který by neměl být předmětem zdokonalování, reform. Váhání, pomalý nebo nedůsledný, stejně jako nepromyšlený a uspěchaný, postup představuje riziko v současnosti i pro budoucnost. Na reformy a změny pozdě už nebývá čas, aktivita se přesunula k těm, kteří nazrálé problémy chtějí řešit třeba i jinak, než je v zájmu společnosti žádoucí. Boj o iniciativu a dobré výsledky je neúprosný. I změny ovšem mají svá pravidla: Postup bez promyšlenosti, odpovědnosti, bez zkoušek a prověřování (v menším měřítku, aby nedošlo k velkým škodám, chybám nebo omylům v případě nedosažení plánovaných výsledků) vede spíše k problémům. To potvrzují dějiny fenoménu socialistického přístupu nejméně od Pařížské komuny, v SSSR, RVHP, ČLR, VSR,

na Kubě a samozřejmě i u nás...

Více názorů a různých pohledů může přispět ke komplexnějšímu posouzení věci. K tomu je potřeba nadhled a klid při hodnocení, otevřené projednání, trpělivost, důvěra... Jednoty, tak žádoucí a potřebné, se dosahuje u každé věci vždy znovu, nejde o nic trvalého ani samozřejmého. Stále vyhodnocování zkušeností se socialistickou cestou, dosažených výsledků, kladů i problémů, rozbor kritických názorů doma i v zahraničí, u přátel i u ostatních a, pokud to je možné a třeba, včasná kladná reakce na ně.

Ve veřejné správě, složené ze státní správy a samosprávy, se budou se postupně měnit funkce jednotlivých stupňů, včetně státu. S vývojem globalizace bude růst význam nadstátních organizací (jednotek) s dobrovolnou účastí v nich (často, ve významných případech, po schválení lidovým hlasováním) a také s právem na ukončení účasti, je-li k tomu shledán dostatečně závažný důvod – opět i s možností lidového hlasování.

Socialistické zaměření směřuje k rozsáhlému využití jak volené samosprávy, tak odborného řízení, tedy odborníků a odborných útvarů. Rozhodování nejbliž dotčenému místu (decentralizace) je součástí demokratického procesu. Celý politický systém má umožňovat a podporovat účast každého občana podle jeho zájmu a schopností. Pro obsazování funkcí a získání odpovědnosti využívat jak možnosti volby, tak ve vhodných případech i jmenování příslušným orgánem a postupem, střídání podle dohodnutého pravidla nebo los.

Právní řád v přechodu od kapitalizmu k socialismu rovněž nezbytně prochází vývojem – zásadními změnami. Společnost je právní společností, tzn. v situacích aktuálně upravených právním řádem předvídatelné chování všech účastníků, včetně veřejné správy a všech právnických a fyzických osob. Součástí je určené i předvídatelné jednání při jeho nedodržování, výchova k omezování společensky patologického jednání a řešení v případech jeho výskytu. To postupně směřovat k humanizaci mocensko-potlačovacích funkcí (státních, hierarchických) řídicích struktur a jejich omezování s jejich náhradou na základě společenské kontroly, růstu uvědomění, vzdělanosti a morálky ve společnosti.

Podle zkušeností u nás v ČR s „reálným socialismem“ i s novým, na kapitalistických vztazích založeným režimem je významné i stanovení vztahu ke společnosti: jak již výše popsanych aktivit, činnosti, angažovanosti, tak případně působení problémů, škod apod., také příživnictví, a to mimo jiné i ve vztahu k pojetí svobody, nároků a práv.

Státní zastupitelství a soudy, věznice, ozbrojené složky, policejní a další bezpečnostní orgány plní (nezávisle – bez vměšování do svých kompetencí) své obvyklé funkce stanovené právním řádem a ovlivněné měnícím se stavem společnosti vlivem socialistického, humanistického zaměření.

Význam si zachovávají i morální normy měnící se s rozvíjejícím se humanizmem. (Podrobněji – nebo jinak – v části týkající se sociálního systému?) Roste význam kontroly a její různé formy – opět s rozsáhlou účastí občanů formou veřejné (lidové) kontroly a jejího institucionálního zajišťování, a to i odborné kontroly. V zásadě by nic nemělo být mimo dosah kontrolních a dozorových orgánů. Ekonomicky výhodné je využívání i různých způsobů sebekontroly. Pro všechny řídicí a kontrolní orgány stanovit pravidlo reagovat na podněty (jednotlivců, skupin i formálních i neformálních subjektů) ke kontrolám nebo upozornění na nedostatky výsledcích kontrol. Pro společnost má ovšem zásadní význam rychlé odstranění zjištěných nedostatků, vyvození závěrů, opatření a postupů, aby se neopakovaly, a pokud možno průběžné zveřejňování informací o všech těchto krocích.

* * *

Se změnami v sociálním prostředí souvisejícími s vývojem ekonomiky a ostatních součástí společnosti se mění pojetí subjektu politického. Prosazovat se budou sociálně zakotvené politické strany, hnutí, spolky apod. společně vytvářející pluralitní politické prostředí. Socialistická společnost je pluralitní – politické (i jiné) sdružování (při dodržení podmínek podle právního řádu) je neomezené. Jiné nebo širší subjekty (hnutí, strany, spolky...) než (výhradně) socialistického zaměření mají v politickém systému na cestě k socialismu roli konkurenčních podnětů a zpětné vazby. Vztahy všech účastníků by měly být spíše zaměřeny na spolupráci, která nepřekáží konkurenci – zdravé soutěži o co nejlepší postupy a sociálně a rozvojově zaměřené programy týkající se různých složek společnosti v zájmu co nejúspěšnějšího celkového rozvoje. Aktivizující, podpůrný, sjednocovací a rozhodovací proces je nejvýznamnější funkcí celé struktury zákonodárných a výkonných orgánů moci.

Subjekt (politický subjekt řízení společnosti) vzniká z vůle lidu na základě demokratických voleb: rovné aktivní i pasivní volební právo, na základě předkládaných kandidátních listin s přirozenými omezeními (občanství nebo členství v subjektu, kterého se volby týkají, např. zaměstnanec závodu při volbě orgánu spojeného se závodem, podnikem...). Má-li být vývoj zaměřen na formování a uspokojování stále náročnějších potřeb společnosti i jednotlivců a být ovládan vládou lidu – lidem, pak subjekt (postupně?) splývá s objektem, řídící s řízeným. Formy takového „řízení“, včetně samosprávného, budou jistě různé a vyvíjející se. Posilovat se bude prostředí s rostoucí aktivitou a účastí občanů, na rozhodování budou mít vliv nejen konzultace s občany o všech otázkách, o které budou mít zájem, ale i přímá demokracie – referenda⁸ – na všech úrovních řízení za poměrně snadno splnitelných podmínek, s výběrem funkcionářů a výkonem pravomocí volbou pověřených osob s využitím dalších možností: jmenování, určení losem, střídání podle stanovených pravidel apod. Kritéria jako odbornost (kvalifikace), praxe, věk a další faktory, například místo bydliště či pracoviště nebo druh zaměstnání jsou rovněž mezi přirozenými podmínkami při výběru vhodných osob. Pravidla obměny, obvykle se stanovením maximálního nepřetržitého výkonu jedné funkce – snaha vyhnout se možnosti skupinkaření, případně i kultům osobnosti. Zajištění odborné přípravy na výkon funkce a její průběžné doplňování.

Myšlenkovou i řídící avantgardu společnosti mohou tvořit různí autoři (různé subjekty – jednotlivci, politické strany a hnutí, kolektivy; často, nejen v technické oblasti bývá k dalšímu rozvíjejícímu pokroku využíváno spolupráce dvou nebo více autorů nebo kolektivů. Je třeba stále sledovat vývoj a neváhat přebírat dobré věci a poučovat se i z cizích chyb.

„Patent na rozum“ se ale dlouhodobě neosvědčuje. Nositelé revolučních myšlenek, inspirátoři a organizátoři změn jsou ve společnosti velmi cenní. Důležité je vytvářet prostředí s nacházením pochopení, podpory a po důkladném, ale rychlém vyhodnocování zajišťovat uvážlivé uskutečňování navrhovaných postupů, případně po jejich úspěšném experimentálním ověření – nejen v oblasti politiky, a ani tam nemusí být jen jeden autor, byť kolektivní, ale i v ostatních oblastech života společnosti. Navíc takové revoluční, avantgardní chování může pro další rozvojové kroky používat i spolupráci s jinými nositeli, kterou společnost podněcuje a organizuje. Subjekty jsou revoluční a radikální nikoli na základě prohlášení, ale svými programy, a především praktickou činností.

⁸ *Přímá demokracie je uplatňování suverénní moci lidu přímo, nikoli pouze prostřednictvím zástupců (poslanců, zastupitelů nebo delegátů). Její formy sahají od lidových iniciativ, přes poradní nebo informační referenda až po lidová hlasování (závazná referenda). Zatím je její používání spíš omezené, ale informační společnost rozšiřuje její možnosti. Jedním z předpokladů úspěšnosti je pohotové a kvalitní informování občanů.*

„Internacionalizmus“ je jistě stálou součástí komunistických přístupů. Je úzce spojen

1. s pojetím humanizmu a rovnosti všech lidí,
2. se solidaritou a přirozeným spojenectvím celého světového proletariátu, moderně (současně, aktuálně) pojaté dělnické třídy, všech vykořisťovaných,
3. s jejich společným úsilím, bojem za vymanění se z tohoto kapitalizmem vnuceného postavení; soucítění, spolupráce, společný boj a vzájemná podpora jsou jeho projevy,
4. k tomu zaměřenou spoluprací, koordinací a aktivní účastí v nadnárodních seskupeních s takovými cíli.

Nevylučuje se s patriotizmem a hrdostí na své příslušenství k jazyku, národu, jeho dějinám, kultuře a tradicím, k obci, svému kraji, rodné zemi, ke státu apod. Internacionalizmus také znamená, že ctíme podobný patriotizmus i všech ostatních – není-li namířen proti nikomu cizímu.

Souvislost s migrací: S uvedeným pojetím internacionalizmu a vlastenectví není v rozporu postoj k migraci: I tady hraje hlavní roli humanistický postoj a vztah mezi rovnými: Domácí usedlíci a migranti (ať už dočasní nebo s úmyslem dlouhodobého nebo trvalého pobytu) nemají být vzájemným ohrožením, zneužíváním apod., ale pochopením, spoluprací, soužitím s odstraňováním vznikajících překážek a vytvářením co nejlepšího dočasného, dlouhodobého nebo trvalého života, se zařazením do společnosti, a přirozeně také s návratem do původního domova ve vhodnou chvíli všech, pro které to je návratem k nějakému žádoucímu stavu. Dodržování právních a morálních norem, asi s určitou tolerancí v nepodstatných podrobnostech vycházející z rozdílných podmínek a kultur, bez příživnictví je přirozenou podmínkou soužití. K tomu ovšem patří i předcházení a potíhy společensky nepřijatelného chování až po nepřijetí migranta, potrestání podle práva nebo vyhoštění. Nadměrný rozsah migrace, vedoucí k nepřiměřeným, nežádoucím dopadům na občany přijímající země, které by byly obtížně zvládnutelné nebo nezvládnutelné, mohou být důvodem k rozumným omezujícím opatřením.

Přednost ovšem má vytváření takových podmínek, aby nevynucovaly migraci. Prostředky a kapacity vyčleňované v rozpočtech rozvinutějších, bohatších zemí na tento účel by nejen měly dosahovat mezinárodně dohodnuté výše, a to především při přípravě domorodých kádrů na našich vzdělávacích institucích, vysílání školitelů do zemí příjemců, pomoc při budování jejich vlastních vzdělávacích institucí, hospodářské pomoci zaměřené na rozhodující potřeby příjemců, hlavně na budování jejich kapacit a schopností, předávání znalostí a dovedností (know-how) s následným rozšířením vlastní ekonomiky příjemců. Nejruznější projevy solidarity poskytují také morální podporu a vytvářejí dlouhodobé vazby na země poskytující pomoc a dary.

Mezinárodní vztahy a zahraniční politika vychází z Charty OSN, která byla přijata v euforii na konci 2. světové války, a tedy i kladných reakcí na ohromení z vyústění extrémního chování tehdejšího kapitalizmu ve všech směrech a zároveň nutného spojení velké části světa k jeho překonání. Bylo to spojeno s představou, že něčemu podobnému je třeba pro budoucnost „definitivně“ zabránit. Charta OSN také poskytuje návod na předcházení konfliktům různého druhu a jejich řešení, když se vyskytnou. Podmínkou ale je její využívání, jak byla zamýšlena a je napsána, nikoli zneužívání z ní vycházejících práv velmocí, které svým právem veta ve skutečnosti dosahují jejího omezeného působení. Chartu doplňují další významné dokumenty a při jednání o dalších a jejich přijímání mají mít všechny země světa svou roli, právo na rovnoprávné zabezpečování svých oprávněných zájmů.

Vztahy založené na vzájemném uznávání, mírové rozvojové spolupráci, na základní roli diplomacie při řešení celosvětových i regionálních nebo dvoustranných problémů jsou obsaženy v dokumentech KSČM, které mohou být základem politiky i na cestě k socialismu. Tato politika je v současnosti ve značném rozsahu uplatňována například v BRICS, z velmocí v ČLR a RF, i když jistě ne ideálně.

Každá země (společnost) má také právo se bránit nepříznivým vlivům zvnějšku i zevnitř. Nezůstat s holýma rukama, zaskočení nebo jinak nepřipravení, když se vyskytnou. Jistě platí zásada přednostně se jim vyhýbat a předcházet. V mezinárodních vztazích má nezastupitelnou roli uplatňovaná politika a diplomacie na základě mezinárodního práva – politika mírového soužití a dobrých vztahů „všemi směry“, rovnoprávnosti, nevměšování, spolupráce, vzájemné výhodnosti a solidarity. Jako krajní možnost může dojít i na obranu s využitím ozbrojených sil s podporou a účastí obyvatel. To vyžaduje přiměřenou přípravu země a jejích obyvatel na mimořádné situace, včetně např. přírodních nebo technických katastrof. K předcházení takové „superkrizové“ situace je prosazování všeobecného odzbrojení a snižování početních stavů a vyzbrojování ozbrojených složek, příprava technických opatření na ochranu lidí i majetku, proškolení a výcvik obyvatel, zákaz zbraní hromadného ničení, neúčast v integračních seskupeních, která provádějí opačnou politiku a praxi – úsilí o smluvní zabezpečení, informovanost, spolupráci a vzájemnou důvěru a kontrolu.

Úsilí o socialistickou cestu a její uskutečňování nemusí vždy probíhat jen úspěšně: Systém globálního imperialismu je silný s ohromnými kapacitami a zdroji, není radno to podceňovat, naopak stále vývoj hodnotit a reagovat na něj. Ani dílčí porážky nebo ústupy nejsou posledním slovem dějin. I tady platí: z každé vlastní chyby i z chyb jiných se poučit a předcházet jim ve spolupráci se všemi, kteří mají obdobný zájem. V současném stavu postupující globalizace světa ve všech směrech hraje silnou roli i mezinárodní koordinace, aktivní účast v ní jak na mezistátní (mezinárodní) úrovni, tak ve spolupracujících politických nadnárodních sdruženích a jejich orgánech. Naše socialistické/komunistické hnutí má mnoho dobrých (i jiných) zkušeností v této oblasti, především se socialisticky a komunisticky zaměřenými internacionálami. Podmínkou rozvoje socialistické cesty je zároveň ukončení účasti ve strukturách, které jsou zaměřeny protisocialisticky nebo na podporu a udržení kapitalizmu.

* * *

Naše postoje k postupu na cestě k socialismu jsou založeny z velké části na základě zkušeností zemí tzv. reálného socialismu, především našeho Československa, nyní už jen České republiky. S obdivem a nadějí sledujeme a hodnotíme vývoj v zemích, které z této cesty nešešly, jejich stále nově nabývané zkušenosti, dosažené dobré výsledky i problémy jsou významným zdrojem nových postojů i námětů pro vědecký socialismus i konkrétní praxi. Je samozřejmé, že neposkytujeme návody, které by bylo možné pro praxi bezprostředně využívat. Snažíme se co nejobjektivněji naznačit, jaká politika přichází v úvahu, co posoudit – co posuzovat velmi kriticky, pečlivě – a čemu se, pokud možno, vyhnout. Pro každou zemi, pro každou politickou stranu je mnoho zvláštních podmínek ve všech oblastech života společnosti i jednotlivých účastníků procesu.

Všem, kteří se tohoto procesu zúčastňují nebo kteří se na socialistickou cestu vydají, přejeme, aby se jim dařilo, aby neztráceli hlavu ani ve složitých situacích a uměli je zvládat, aby ve vývoji naší lidské společnosti bylo dosahováno pokroku, jak si přáli celé generace proletářů, komunistů, socialistů a dalších bojovníků za lepší, humánní život pro všechny a jak to geniálně před půl druhým stoletím na základě vědeckého rozboru předpověděli Karel Marx a Bedřich Engels. Podíleli a podílejí se na tom i mnozí další. Na žádoucím rozvoji tedy mají (a budou mít) i svůj podíl i tito teoretici, organizátoři i praktičtí realizátoři. Pro tento cíl se znovu hlásíme k heslu „Proletáři všech zemí, spojte se!“

O autorech :

Mgr. Eva Bartůňková.

Původně pracovnice Národní knihovny, publikační činnost především z knihovnictví, informační vědy. Odborný zájem o historii, především evropský středověk, 16.-17. století, dále dějiny dělnického hnutí a historie česko-německých vztahů. Členka KSV v sekci regionální historie, lektorka stranického vzdělávání. Zájem o poezii a kulturu vůbec, spolupráce s časopisem Lípa (Výnor národní kultury)

RNDr. Václav Exner, CSc.

*1942. Původně fyzik. 1992-2010 poslanec, 1993-2006 místopředseda ÚV KSČM. Odborné články z oblasti fyziky. Publicistika v souvislosti s politickými funkcemi. Odborný zájem: socialismus v 21. století, vývoj v Číně a v Latinské Americe, mezinárodní komunistické a dělnické hnutí. Lektor pro mezinárodní politiku. Místopředseda CSTS. Zájem o inovativní levicovou – komunistickou politiku.

Zrušit Green Deal?

Jan Zeman

Požadavek zrušit Green Deal (Zelená dohoda pro Evropu) máme již nějakou dobu na stole a je třeba k němu zaujmout odborné stanovisko. Pokouším se o to v následujícím rozboru s tím, že popis složitých procesů klimatických změn musí být hodně zjednodušen a uváděné údaje mohou být jen značně přibližné, a ne zcela aktuální, což se některým čtenářům nemusí líbit.

Zelená dohoda pro Evropu Evropské unie (EU), zvaná Green Deal, viz ¹⁾, měla od svého schválení na Evropské radě 13. prosince 2019 zásadní i dílčí odpůrce, zejména pro její zjevné negativní ekonomické a sociální důsledky a také nejisté efekty. Na největší demonstraci proti Fialově vládě pětidemolice v Praze 3. září 2022 za účasti asi 120 000 občanů byl požadavek na její zrušení skandován na pátém místě, po demisi Fialovy vlády, zastavení cenzury, odchodu z Lipské burzy s elektřinou a obnovení přímého nákupu zemního plynu z Ruska na základě dlouhodobých kontraktů za přijatelné ceny. Poté se požadavek se skončováním s účastí ČR na Green Dealu objevoval v kruzích velké části české opozice, kromě Zelených a strany SocDem, a na většině protivládních demonstrací pravidelně. Od podzimu 2023 trvající masové protesty zemědělců mají jako jeden z požadavků okamžité ukončení Green Dealu. Jde o požadavek oprávněný? Podívejme se na problematiku Green Dealu podrobněji.

1. Green Deal jako program ochrany stability klimatu EU

Předně je třeba říci, co Green Deal je. Stručně řečeno, má jít o program ochrany stability klimatu na základě závěrů mezivládního panelu pro klimatické změny (IPCC), realizovaný členskými státy EU. Má dvě etapy. První etapa z 13. prosince 2019 má cíl snížit antropogenní emise tzv. skleníkových plynů v členských státech EU do roku 2030 na 50 % proti roku 1990, v druhé etapě pak do roku 2050 na nulu, zvláště pak emise oxidu uhličitého CO₂, údajně hlavního původce zhoubného oteplování klimatu Země.

Skleníkovými plyny jsou vodní pára H₂O, oxid uhličitý CO₂, metan CH₄, oxid dusný N₂O, ozon O₃, freony, halony a další skleníkové plyny. Nejvýznamnější skleníkový plyn ale není CO₂, ale vodní pára. Vodní pára a ozon ale nemají významnější antropogenní emise, resp. emise páry z pod kotlů a hrnců je zanedbatelná. Antropogenní emise freonů a halonů byly zejména v 90. letech zredukovány na minimum, ale negativní dopady jejich minulých výskytů na ochrannou ozonovou vrstvu a stabilitu klimatu trvají, a ještě nějakou dobu trvat budou.

Cílů Zelené dohody má být dosaženo zastavením těžby a spalování pevných paliv, tj. uhlí a lignitu, a jejich nahrazením mohutným rozvojem tzv. obnovitelných zdrojů paliv a energie (OZE), v menším rozsahu také úsporami paliv a energie. K dosažení tohoto cíle mají být použity tradiční nástroje, tj. zejména dotace z rozpočtů EU a státních rozpočtů členských států EU, dále netradiční obchod s povolenkami na emise CO₂. Tento obchod je ekonomickým nástrojem spekulativní povahy, který garantuje hlavně nemravné zisky spekulantů, nikoliv dosažení deklarovaných věcných cílů. Green Deal z prosince 2019 se nezmiňuje o ropě, o zemním plynu, a o jaderné energii.

Ptáte se, zda jde o výplod neználek (ignorace významných emitentů skleníkových plynů z ropy a zemního plynu), obávaných škůdců, aspirantů na léčení v psychiatrických léčebnách, nebo zda je o nemastný neslaný kompromis, důvěrně připomínající koaliční kompromisy demokratických vlád, kterými se vládnoucí politici snaží vyvazovat ze své často neupřímné předvolební sliby, dané voličům. Zřejmě od každého něco. Ani slovo o ropě, plynu a atomové energii říká, že zde jde jistě o důsledek koaličního kompromisu, například sporu mezi jadernými a nejadernými státy EU. Jak řekl klasik, aby se vůbec něco schválilo, udělali jsme řadu ústupků, až z toho vznikl nesmysl, hodný kocourkovských radních a nejednou i zralý pro doktora Chocholouška. Výše uvedené neplatí pro Polsko, které jako jediný členský stát EU Green Deal neodsouhlasilo, takže jim dosud (24.5.2024) není vázáno.

2. Problémy teorie klimatických změn

Zatímco počasí se může změnit i několikrát za den, klima by mělo být relativně stabilní, resp. změny klimatu by měly probíhat pomalu nebo vůbec. Prudké změny klimatu bývají pro biosféru značně destruktivní, o zhýčkané lidské společnosti nemluvě. Jde o relativní stabilitu klimatu.

Máme hlavní proud klimatologů, tzv. klimatology IPCC (Mezinárodní panel pro klimatické změny) a jejich přívržence, hlásající rostoucí oteplování klimatu v důsledku masivních antropogenních (lidmi vytvořených) emisí skleníkových plynů, především a často výlučně oxidu uhličitého CO₂, klimatology – kritiky IPCC (tzv. klimaskeptiky, kteří nepopírají probíhající klimatické změny, ale vysvětlující je převážně jinak) a klimateignoranty stávajících klimatických změn (Václav Klaus starší asi do roku 2014 ad.).

Klíčovým prvkem teorie klimatických změn, chceme-li, globálního oteplování IPCC, je fyzikální jev – skleníkový efekt. Výše jmenované skleníkové plyny způsobují, že 30 % slunečního tepla, dopadajícího na povrch Země, které není povrchem pohlceno, se hned nevyzáří do kosmického prostoru, ale je skleníkovými plyny odraženo zpět na povrch Země a dále jej zahřívá. Kdyby nebyl skleníkový efekt, bylo by na povrchu Země asi o 33 stupňů Celsia chladněji (v průměru minus 15-16 stupňů Celsia), naše modrá planeta by zřejmě zamrzla a život na ní by zaniknul. Skleníkový efekt je pro příznivé podmínky života na Zemi absolutně nutný. Problém je, že potřebujeme skleníkový efekt jen určité velikosti. Velmi silný skleníkový efekt, který má Venuše, život vylučuje, podobně velmi slabý skleníkový efekt na Marsu, o nulovém skleníkovém efektu na Měsíci nemluvě. Potřebujeme skleníkový efekt stabilní velikosti. Jeho rychlé zesilování (podobně zeslabování), je pro život na Zemi pohromou, o zhýčkané lidské civilizaci nemluvě.

Podle starších poznatků klimatologů (2008) se na skleníkovém efektu nejvíce podílí vodní pára – asi 36-72 %, dále CO₂ – asi 9-26 %, metan – asi 4-9 % a ozon – asi 3-4 %. Podíl N₂O, freonů a halonů a dalších je vzhledem k jejich velmi nízkým objemům též nízký, byť v některých případech jde o velmi silné skleníkové plyny. Horní uváděné rozpětí udává působení konkrétního izolovaného skleníkového plynu, dolní jeho působení ve směsi skleníkových plynů. Rozpětí jsou to vysoká a s nimi i nejistoty. Součet horních rozpětí je vysoko přes 100 %, dolní hluboko pod 100 %. Je přitom zřejmé, že role údajného hlavního delikventa – CO₂, není nijak dramatická, a ani spojení emisí CO₂ a metanu nedává dramatický podíl na skleníkovém efektu – 13-35 %. Realita je přitom mnohem blíže dolním rozpětím skleníkových plynů než horním.

1. část 6. zprávy expertů mezinárodního panelu pro klimatické změny (IPCC) ze srpna 2021 na základě dlouhodobého družicového měření shledala, že průměrný obsah vodních par v ovzduší Země není stálý, jak se dosud předpokládalo, ale že se v letech 1990-2020 zvýšil asi o 7 %. Růst

průměrného obsahu vodních par v ovzduší znamená, že jejich podíl na skleníkovém efektu se zvýšil, podobně podíl rychle rostoucích emisí a koncentrací metanu, samozřejmě na úkor podílu ostatních skleníkových plynů.

Efekt oteplování přepočítáváme na oteplovací efekt CO₂, tzv. CO_{2ekv}. Metan je asi 25 krát silnější skleníkový plyn než CO₂, N₂O je asi 298 krát silnější než CO₂, resp. 1 t CH₄ = 25 t CO_{2ekv}., 1 t N₂O je 298 t CO_{2ekv}. Vodní pára a ozon nemají antropogenní emise, vznikají v přírodě v zásadě nezávisle na člověku a jejich oteplovací efekt se neuvádí(?!).

Skleníkový efekt zesilují (nebo zeslabují) čtyři přímé vazby:

- 1) Zvyšování (snižování) množství vodních par v ovzduší, jež lze přičíst samotnému oteplování (ochlazování) klimatu.
- 2) Zvyšování (snižování) množství metanu v ovzduší. Metan uniká ve velkém nejen při těžbě fosilních paliv, zejména ropy a zemního plynu, dále při těžbě uhlí, z velkochovů dobytka a skládek odpadů, ale také se ve velkém uvolňuje z věčně zmrzlé půdy na Sibiři a v Kanadě a z mělčích arktických moří v důsledku oteplování (ochlazování).
- 3) Zhoršování (zlepšování) albeda, tj. ubývání (přibývání) bílých ploch pokrytých sněhem a ledem ve prospěch ploch tmavých, dobře pohlcujících většinu slunečních paprsků.
- 4) Pokračující úbytek (přírůstek) lesů a nárůst (úbytek) pouští a polopouští v tropech a v subtropích, což zvyšuje zejména emise CO₂. Stejněho druhu je destrukce lesů požáry, vichřicemi, kůrovcem, zástavbou. Určitý optimismus ve vyspělých státech kolem roku 2010, že se lesnatost u nich nesnižuje, ale mírně zvyšuje, vzal za své sérii ničivých lesních požárů posledních let, v ČR zejména obří kůrovcovou kalamitou 2015-20.

Jak nás učí velké klimatické změny v minulosti, zejména nástup a ústup dob ledových, příroda je s to ukočírovat i mnohem větší klimatické změny (oteplování nebo ochlazování), než jsou ty současné. Problém je, že znamenají velké otřesy pro biosféru, a ne všechny druhy rostlin, živočichů a ekosystémů je přežijí. Lidstvo, zvláště zhýčkané západní lidstvo, je tak horkým kandidátem na vyhynutí v důsledku rozsáhlých, nevládnutých klimatických změn. Lze se důvodně obávat, že při zhoršení klimatu se o mizející přírodní zdroje lidstvo navzájem pobije.

Je to jistě hodně zjednodušený výklad, ale na víc tu není prostor. Dodám už jen hlavní směry kritiky tzv. klimaskeptiků a hlavní negativní dopady změn klimatu na lidstvo.

Klimaskeptici (nezaměňovat s klimaignoranty) zpochybňují věrohodnost mnohých, zejména starších měření antropogenních emisí a koncentrací skleníkových plynů v ovzduší. Totiž, reprezentativní měření emisí a koncentrací skleníkových plynů na Zemi máme až od roku 1990, což je doba krátká. Tím nechci zlehčovat zjištění těchto měření i zjištění méně dokonalých, a ne plně srovnatelných měření starších. O moc lépe na tom nejsou měření různých přírodních katastrof, podmíněných klimatickými změnami – velkých povodní, such, vichřic, požárů v krajině... Nejznámější měřící stanice emisí CO₂, umístěná na aktivní havajské sopce Mauna Loa, emitující množství CO₂, je zjevně nereprezentativní.

Klimaskeptici argumentují nezanedbatelným vlivem kosmických cyklů, zejména Slunce a Země (jsou prokazatelné), podceňováním negativního vlivu změn krajiny v důsledku neodpovědné činnosti lidí ad. Jak je známo, ve velkých městech a průmyslových aglomeracích se uplatňuje tzv. tepelný ostrov, spojený s vyššími teplotami, s nižšími srážkami a s citelně sušším klimatem. K oteplování klimatu přispívá odlesňování a odvodňování krajiny (v minulosti lesy a mokřady zaujímalý mnohem větší plochy než dnes), velké lány polí ad.

Samostatnou kapitolou jsou ničivé dopady větších kosmických těles na Zemi (od tzv. biblické potopy světa k takové nedošlo) a velké výbuchy sopek, neboť svými vysokými emisemi zejména jemného sopečného prachu do ovzduší mohou vyvolat i několikaleté ochlazení a následně neúrodu, hlad, hladové bouře atd. Dnes se zdá jisté, že i když velká část ledovců na Zemi taje, velmi rychlé tání ledovců na západní Antarktidě a v severním Grónsku zesiluje vliv k povrchu Země rychle stoupajících mas žhavého magmatu, tj. mimo vliv člověka, resp. skleníkových plynů.

Jako ročník 1956 klimatické změny, v první řadě oteplování klimatu, v Česku pozoruji, je realitou celého mého života. Vyvolávají řadu problémů, zejména tání ledovců a následné stoupání hladiny moří, aktuálně už o 4 mm/rok. Ze dvou třetin jde na vrub vyššího objemu teplejší vody ve srovnání s vodou chladnější, z jedné třetiny na vrub zvýšeného přítoku sladké vody z tání ledovců. Za nezměněných srážek vyšší průměrné teploty zvyšují výpar vody, a tím i sucho, a tím přispívají i k vyššímu počtu požárů, jež bývají ve vysušené krajině ničivější. Připisuje se jim nárůst velkých povodní, vichřic a tajfunů. Experti ale přiznávají, že k tvrzení o nárůstu vichřic a tajfunů v důsledku globálního oteplování klimatu nemají dostatek průkazných dat. Síla vichřic se velmi obtížně měří, sílu oka tajfunu neumíme změřit ani dnes. Klimatické změny v důsledku působení skleníkových plynů nesouvisí s výbuchy sopek (byť ty největší mohou mít krátkodobý klimatický vliv) a sopečnými a tektonickými zemětřeseními, přestože silná zemětřesení v příslušných regionech způsobují značná pustošení.

Pro lidstvo je mimořádně závažný problém stoupající hladiny moří, který už teď začíná vymazávat 9 států na korálových ostrovech v tropech. Evakuace Tuvalu pro ztrátu obyvatelnosti loni začala, viz média 10. 11. 2023. Větší stoupání hladiny moří nutně vyvolá obří stěhování národů ze zatápěných, nad mořem nízko ležících regionů do výše položených území. Že půjde o silně konfliktní proces, je zřejmé. Závisí i na rozsahu stoupání hladiny moří. Optimistické o 0,2-1,5 metru do roku 2100 (prognóza z roku 2008) ohrožuje asi 1 miliardu lidí, pesimistické – o 5-7 m (při roztání ledovců v Grónsku a na západní Antarktidě) ohrožuje nejméně tři miliardy lidí, přitom případná ochrana výstavbou vysokých hrází se nezdá realizovatelná tak, aby byla účinná a současně únosná pro jednotlivé ekonomiky. Snad tak půjde chránit některá velkoměsta. Katastrofické úplné roztání ledovců na Zemi by zvýšilo hladinu moří asi o 70 metrů a vyplavilo by polovinu obyvatelstva žijícího v nízko položených regionech. Předvídáno není, byť zejména o hlavním ledovci Antarktida východ toho stále víme málo.

Naše příroda a zejména biosféra je ohrožena mnoha faktory. Většinou jde o důsledek lidských hospodářských a nehospodářských aktivit. K rozvratu bioty vydatně přispívá i stávající oteplování klimatu. Také v Česku se masivně šíří teplomilné cizokrajné druhy flory a fauny, které rozvracejí domácí ekosystémy a vytlačují domácí druhy rostlin a živočichů. K destrukci domácí biosféry vede i šíření zpravidla člověkem nechtěně zavlečených invazních druhů, což ale obvykle nesouvisí s globálním oteplováním.

Škody způsobované klimatickými změnami jsou mimo zvyšování hladiny moří a škod na přírodě značně problematické. Škody způsobené velkými povodněmi jsou nejméně z 90 % způsobeny neodpovědnou lidskou výstavbou v záplavových územích. Na požárech v krajině se kromě našeho neodpovědného hospodaření a také chování v lese významně podílí přímé žhářství. Série ničivých požárů ve Středomoří 2023 je přičítána z 95 % neodpovědnému lidskému chování, včetně žhářství. Na zemědělském suchu se kromě oteplování klimatu citelně podílí naše špatné hospodaření, klasicky odvodňování zemědělské půdy, nadměrné scelování polí, resp. vytváření příliš velkých polí

(ničení územních systémů ekologické stability krajiny – rozptýlené zeleně, protierozních mezí, větrolamů, odvodňování, napřimování vodních toků), nedostatečné hnojení statkovými hnojivy (požadavek na redukci stavu dobytka v rámci klimatické politiky při jejich akutním nedostatku je idioství), nedostatečné pěstování tzv. mezíplodin apod. Problémy zásobování obyvatelstva a hospodářství pitnou vodou citelně prohlubuje marnotratnost lidí při její spotřebě. Špičkou plýtvání s vodou jsou zahradní bazény a trávníky typu golfových hřišť.

Epidemie úmrtí v důsledku rekordních veder (na letní vedra ve Francii v létě 2003 zemřelo asi 35 000 vesměs starých nemocných osob) svědčí zejména o neschopnosti společnosti a jejích členů chovat se přiměřeně počasí. Zdravotnictví pak není s to mnohým úmrtím zabránit. Pokud se teplota vzduchu blíží k plus 50 stupňům Celsia (v létě Bagdád, Káhira a další velkoměsta v subtropích), vznikají podmínky špatně slučitelné se životem člověka. Nehnout se z bytu a spoléhat se na klimatizaci sotva nadchne, o možnosti blackoutu v důsledku masového nasazení klimatizace za letních veder nemluvě.

Historie přitom ukazuje, že teplé klima znamenalo přinejmenším v Euroasii prosperitu, zatímco ochlazení klimatu stimulovalo neúrodu, hlad, války, všeobecně úpadek a stěhování národů. Jistě jsou i opačné případy. Rozsáhlé kácení lesů vede k oteplování klimatu, klasicky v Amazonii, ale zdaleka nejen tam, o rostoucím vysychání Amazonie nemluvě. Vysychání Aralského moře nadměrnými odběry vod z jeho přítoků namísto dosavadního ochlazování tamního klimatu vytvořilo novou žhavou solnou poušť Aralkum a dále zvýšilo beztak vysoké teploty a suchu v regionu atd.

Dopad klimatických změn na jednotlivé regiony je značně diferencovaný. Obyvatelé Sibiře nebo Kanady mohou oteplování vidět pozitivně, že jim přináší zlepšení životních podmínek. Obyvatelé pouštních oblastí mohou čekat, že jim klimatická změna přinese více silně deficitní vláhu. Zda jsou taková a podobná očekávání reálná, je otázka. Středomoří aktuálně decimují rozsáhlá vedra a sucha, což je i vážný problém jižního křídla EU. Tamní občané určitě oteplování klimatu nevitají. Podrobněji, viz ²⁾.

3. Rozvoj Green Dealu 2020-23

Green Deal byl dále rozvíjen. Předně byl zákaz uhlí nepřekvapivě doplněn o zákaz ropy a zemního plynu. Urputné boje se sváděly o klimaticky krajně škodlivý zákaz jaderné, prakticky bezemisní energetiky. Protijaderné státy vedené Německem a Rakouskem zde uspěly jen částečně, a to ztížením podmínek pro rozvoj jaderné energetiky v rámci Green Dealu v EU, zjevně ke škodě ochrany stability klimatu. Podle mých výpočtů brždění rozvoje jaderné energetiky v ČR a v SR v letech 1990-2018 přineslo asi 850 mil. tun emisí CO₂ navíc, tj. dvě třetiny rozsahu, který se mně podařilo vyčíslit.

V roce 2023 byl Green Deal rozvinut pro domácnosti, pro dopravu a pro zemědělství. Mám za to, že tak bylo učiněno mimořádně zle. Očekávatelnými negativními dopady takových opatření se podle všeho nikdo odpovědný solidně nezabýval, resp. dopadové studie vedení EU nenechalo vypracovat. Prý aby požadavky snáze „prošly“.

Prosazený rychle se rozšiřující zákaz topení fosilními palivy znehodnocuje rozsáhlé minulé investice v těchto oblastech. Málokdo nebude tím vážně poškozen. Rozšíření obchodu s povolenkami na emise CO₂ na střední, malé a mobilní zdroje znečištění ovzduší od roku 2027 dále poškozuje spotřebitele fosilních paliv i u těchto emitentů. Nezbytné změny nebude k 31. 12. 2023 již těžce zadlužená EU s to dostatečně dotovat, byť je společnosti nelháván opak. Zadlužení EU prudce roste, EU drtivě

upadá, mimo jiné v důsledku realizace Green Dealu. Naopak garantuje nadzisky spekulantů s povolenkami na emise CO₂. Část zejména chudých obyvatel odsuzuje k živoření včetně mrznutí a při důsledném uplatnění i ke ztrátě příslušných domů. Ředitel odboru energetiky a klimatu Pavel Zámyslický 9. ledna 2024 na panelové diskusi sdělil, že Česko je s to jakž tak zvládnout odchod elektráren od fosilních paliv. Nejsou s to ale dát dohromady realistickou koncepci odchodu od fosilních paliv pro teplárny a výtopny a zcela bezradní jsou u domácností. Spíš přitom řeší technický odchod od fosilních paliv, resp. sociálně ekonomické důsledky takového odchodu moc neřeší. Zatímco Polsko si vyjednalo citelný odklad zákazu spalování uhlí, Fialova vláda se navzdory tristní realitě zavázala odchod ČR od uhlí ještě urychlit z roku 2038 na rok 2033.

V dopravě jde zejména o zákaz prodeje nových aut na fosilní paliva od roku 2035 s tím, že je plně nahradí elektromobily, a že uživatelé stávajících aut na fosilní paliva budou také platit za povolenky na emise CO₂. Ty mají mnoho problémů, asi dvojnásobnými cenami počínaje, přes nedostatečnou infrastrukturu a rostoucí deficit elektřiny (náhrada vozidel na fosilní paliva elektromobily znamená zvýšení spotřeby elektřiny v ČR asi o třetinu) až po zásadní skutečnost, že při své vysoké hmotnosti nepřekvapivě nesnižují, ale zvyšují spotřebu paliv a energie. Podrobněji viz ³⁾. Silniční doprava je přitom i tak energeticky velmi náročná. Je pravda, že za 11 let se v oblasti elektromobility může ještě leccos zlepšit (vysoká nákladnost, vysoká hořlavost elektromobilů, obtížnost hašení hořících elektromobilů, zranitelnost mrazy ad.). Zatím to vypadá na likvidaci automobilek v EU kvalitními a poměrně levnými elektromobily z Číny. Chápu protesty proti této hře vabank.

Pro ilustraci, na sídlišti Velká Ohrada na Praze 13, kde již 31 let bydlím, byly mezi 1. březnem a 15. prosincem 2023 vyměněny elektrické rozvody a sloupy osvětlení modernizovány tak, aby se z části z nich daly nabíjet elektromobily. Celá investice byla pořízena z velké části za peníze EU jako podpora elektromobility. Že jsem (s výjimkou elektromobilu Střediska sociálních služeb) ještě na našem sídlišti elektromobil neviděl ani jet, natož parkovat, je prý jen malá vada na kráse. Ono se to prý poddá. Nebo také ne.

Dat o klimatické efektivnosti elektromobility je velký nedostatek. Italská studie z roku 2021 na italských datech z roku 2019 shledává asi 80 % emisní náročnost elektromobility na emise skleníkových plynů ve srovnání s auty na fosilní paliva a zvýšenou environmentální závadnost elektromobilů z důvodu environmentálně náročného získávání vzácných kovů, zpravidla v Číně. Tato náročnost je zásadně ovlivněna elektroenergetickým mixem té či oné země. V řadě evropských států znamená mírné snížení antropogenních emisí skleníkových plynů. V zemích s vysokým podílem fosilních paliv (Polsko 67 % elektřiny a tepla z uhlí, další z ropy a plynu v roce 2022), ale znamená jejich nemalé zvýšení, v Norsku s 98 % elektřiny z vodních elektráren znamená jejich citelné snížení. Podrobněji, viz ³⁾.

Energeticky přechod na elektromobil vypadá zle. Potřebuju převézt 100 kg užitečného nákladu. Fosilním autem k tomu přidán 1000 kg železa, elektroautem dalších 400 kg na baterie, celkem neužitečné přemístění 1400 kg. Tedy 94 %! Ani emise skleníkových plynů při asi 54 % podílu fosilních paliv na elektroenergetickém mixu ČR v roce 2022 moc nevychází. Fotovoltaická a větrná elektřina se v ČR na výrobě elektřiny podílela v tomto roce pouze 3,5 %. Problém je, že solidní podklady k přesnějším kalkulacím chybí, takže subjektivismus bují.

V zemědělství má dojít k výrazné redukci objemu rostlinné a živočišné výroby, neboť zejména skot také vypouští metan, a to i za cenu ztráty potravinové soběstačnosti a možná i bezpečnosti států EU a zvýšeného vymrskávání zejména orné půdy. Plně se týká i ČR, která potravinovou soběstačnost

už v 90. letech svým idiotským pojetím transformace zemědělství ztratila a nyní ztrácí i potravinovou bezpečnost. Má se dále podstatně snižovat spotřeba průmyslových hnojiv a prostředků chemické ochrany v zemědělství členských států, asi na polovinu, neboť je energeticky náročná. Část zemědělské půdy se má nechávat ladem, tj. k zaplevelení (!). Prý se tvůrci Zelené dohody vzhledli v trojhonném hospodaření, uplatňovaném v Evropě ještě v 19. století. Že to bylo z nouze a při několikanásobně nižších hektarových výnosech, nestojí prý za řeč. Všechny členské státy EU mají snižovat všechno o stejné procento, nezávisle na výchozí úrovni, která se v intenzitě liší až 10krát (Bulharsko proti nejchemizovanějšímu Nizozemí).

Otázka, zda tak činí neznámkové, škůdci, choromyslní nebo jde o „koaliční kompromis“ je i zde na místě. V tomto případě nemůže jít o koaliční kompromis, ale o zneužití Green Dealu ke zničení zemědělství, především nových členských států EU (vstoupili po 1. 1. 2004), resp. o neomalený diktát 14 starých členských EU vůči nově vstoupivším státům do EU, jejichž některé vlády se navzdory silicím protestům zemědělců prakticky všech států EU proti této zhovadilosti nedokázaly nebo ani nechtěly (ČR) postavit. Pravdou ale také je, že Green Deal těžce poškozuje i zemědělce starých členských států EU. Mohutné protesty zemědělců v EU 14 říkají (nechybí blokády Bruselu, Madridu, Paříže, Berlína..., blokády polsko-ukrajinských hranic, paralýza silniční dopravy v řadě států EU včetně sousedního Polska a Německa), že jde spíše o pogrom na všechny zemědělce v EU. V Evropské komisi se proti tomuto záměru postavil jen polský eurokomisař pro zemědělství Janusz Wojciechowski. Ve slušné vládě se názor gesčního ministra respektuje. Ve vládě šilenců nikoliv.

Situaci zásadně zhoršilo otevření se EU dovozu levných, byť často hrubě závadných potravin z Ukrajiny, resp. obdobná snaha vůči Brazílii, Argentině, Paraguayi a Uruguayi byla po zablokování Paříže francouzskými zemědělci stažena.

4. Devět procent emisí z EU

V roce 2017 se celá EU (27 států) podílela na světových antropogenních emisích skleníkových plynů asi 9 %. To „asi“ je na místě, protože v měřeních jsou určité chyby, přičemž část jich je daná i samotnou metodikou měření. Emise skleníkových plynů vyprodukované armádami se nezahrnují, přestože tvoří asi 5 % světových antropogenních emisí skleníkových plynů. Asi 50 % z nich připadalo v roce 2021 na největší armádu světa USA. Objevují se další zdroje antropogenních emisí skleníkových plynů. Situaci komplikuje světový obchod. Těžbu fosilních paliv provází určité úniky metanu, asi 0,5 % u uhlí, 2-6 % u ropy a zemního plynu v přepočtu na jejich energetický ekvivalent a při značném rozptylu konkrétních hodnot podle jednotlivých ložisek a používaných technologií těžby. Tyto emise v případě jejich vývozu jdou na účet těžební země, nikoliv dovážející země, kam by logicky měly patřit. Podobně působí struktura ekonomik. Čína vyrábí asi polovinu energeticky náročného surového železa a oceli na světě, s příslušným dopadem i na spotřebu energie a emise skleníkových plynů.

Běžný politik negreendýlista uvažuje asi následovně. EU produkuje 9 % údajných původců globálního oteplování. Chce v zájmu záchrany stability klimatu a lidstva tyto emise srazit na nulu. Věř, že ji ostatní státy světa budou následovat. Ostatní státy budou EU následovat jen slovně. Drahá energie vyžene energeticky náročné činnosti z EU do jiných států, EU zchudne, z hlediska světových antropogenních emisí skleníkových plynů nula od nuly pojde a EU z toho vyjde za osla. Tedy, pokud lze teorii globálního oteplování v intencích IPCC vůbec věřit. Proto je závěr jednoznačný, pryč s Green Dealem!

Podíl EU na antropogenních emisích skleníkových plynů se mezitím dále snížil na 8 %, podle některých až na 7 %. Odhady emisí jsou jistě nepřesné, mají citelné zpoždění, navíc s realitou zamávala pandemie nového druhu koronaviru SARS CoV 19 v letech 2020-22 a po 24. únoru 2022 americko ruská válka na Ukrajině, v níž EU zuřivým embargováním Ruska sehrává roli pro USA užitečného idiota. Dopady této války na klima, resp. na emise skleníkových plynů, zatím nejsou známy. Přestože se ukrajinská ekonomika téměř zastavila, nelze předpokládat, že by byly pozitivní.

5. Co dělat?

5.1. Lze jistě ruce složit do klína

Lze jistě složit ruce do klína a doufat, že nás klimatické změny příliš neovlivní a utěšovat se, že na nich lidé nemají větší podíl, že teorie klimatických změn IPCC má hrubé chyby, resp. že proti panelu světových klimatologů IPCC stojící klimaskeptici mají pravdu. Je to ale s vážným rizikem, že tomu tak není, že nás realita rozvratu klimatu doběhne, že na záchranu stability klimatu bude absolutně pozdě a že důsledky silícího rozvratu klimatu budou pro lidstvo drtivé.

Tento postup nemohu doporučit. Nekompromisně ale požaduji vydiskutovat hlavní námitky klimaskeptiků vůči koncepci IPCC, a to včetně vlivu kosmických cyklů, růstu velkoměst a průmyslových aglomerací a důsledků změn ve využívání krajiny. Tyto námitky jsou totiž vážné a za současného „dialogu hluchých“ mi experti IPCC nedávají účinné argumenty proti námitkám klimaskeptiků. Osobně se domnívám, že problematika klimatických změn na Zemi má více rozměrů, přičemž antropogenní emise skleníkových plynů jsou jen jedním z nich.

Environmentální ekonom Josef Seják na semináři v Poslanecké sněmovně upozornil, že: „*Již na 50 000 vědců dalo svým podpisem najevo, že nepovažují antropogenní emise CO₂ za příčinu globálního oteplování. Proti příčinnému vlivu CO₂ na globální klima na Zemi totiž jasně hovoří sama historie Země poznaná z ledovcových analýz několika posledních statisíců let. Automatickou pojistku proti růstu klimatických extrémů totiž na řídce osídlených pevninách po statisíciletí vytvářela samo-organizovaně formovaná příroda Země a její sítě autotrofních ekosystémů (lesních, mořských), které dokázaly udržovat teploty na zemském povrchu v rozmezích vhodných pro udržení života,*“ viz ⁴⁾.

Je nutné uvažovat také odlesňování a odvodňování krajiny, vznik a rozšiřování pouští a polo-pouští, velkých polí, růst tepelných ostrovů velkoměst, geologických a kosmických faktorů, přímé vazby v rámci oteplování klimatu ad. Klíčová je otázka, jak velký vliv na probíhající klimatické změny mají jejich jednotlivé faktory.

Někteří klimaskeptici tvrdí, že antropogenní emise skleníkových plynů se na stávajících změnách klimatu podílí jen 2-5 %, což nezdůvodňuje požadované obří investice na dekarbonizaci ekonomiky. Za efektivní považují investice do adaptačních opatření. I zde platí, že ne každá investice do adaptace je efektivní, dobře počítat je nutné vždy. Prioritu by mělo být zavedení elementárního pořádku do lidských činností prvovýroby, zdravotnictví, cestovního ruchu, záchranných služeb ad.

Adaptační opatření obnáší zejména zavedení elementárního pořádku do zemědělství, lesního a vodního hospodářství a péče občanů o své vlastní zdraví, resp. velmi vysoký podíl špatného hospodářství, hrubé nekázně a sem tam i přímo zločinného jednání na těchto škodách je nepříjemný bez ohledu na skutečnost, jak moc se antropogenní emise skleníkových plynů podílejí na silícím oteplování klimatu. Reálné zničení Civilní obrany v ČR po roce 1989 bylo idiotské. Kryty byly vesměs

zrušeny a často i zničeny, zásoby ochranných pomůcek rozkradeny. Dodnes nebyla obnovena, integrované záchranné systémy mají řadu vážných nedostatků (zahrnují jen hasiče, policii a lékařskou záchrannou službu) a plně funkci Civilní ochrany nemají nahradit.

5.2. Určit celkovou energetickou a emisní náročnost získávání paliv a energie, základních surovin a potravin z jednotlivých zdrojů

Je nutné určit celkovou energetickou a emisní náročnost získávání paliv a energie, základních surovin a potravin z jednotlivých zdrojů, chcete-li technologií, celkovou energetickou a emisní náročnost technologií jejich těžby, zpracování, dopravy a spotřeby. Greendelisté vedou kampaně prakticky jen proti antropogenním emisím CO_2 , ač neméně závažné jsou proti emisím CO_2 mnohem rychleji rostoucí emise silného skleníkového plynu metanu. Odchod od uhlí k ropě a zejména zemnímu plynu, zvláště zkapalněnému LNG, citelně zvyšuje celkové antropogenní emise skleníkových plynů, což kupodivu greendelistům nevadí. Takovému boji za stabilitu klimatu říkám střelení se do vlastní nohy. Musí se vycházet z náročnosti na emise skleníkových plynů celého výrobně spotřebního cyklu příslušného výrobku, suroviny, energie...

5.3. Mobilizovat úspory paliv a energií.

Přinejmenším ve vyspělých státech Západu musí být cíleno na absolutní úspory paliv a energií, resp. jejich výpočet ve vztahu k perverznímu indikátoru hrubý domácí produkt je vytírání očí, protože emise nejen skleníkových plynů mohou při něm absolutně růst a emisní náročnost může klesat, roste-li spotřeba energie pomaleji, než roste HDP.

Možností mobilizovat úspory paliv a energie je řada. Stávající program zateplování budov (cílem jsou dnes nízkoenergetické domy) je nutný, ale zdaleka nestačí. Největší rezervy vidím v oblastech dopravy (dlouhodobá politika světa, EU i ČR na maximalizaci přepravních výkonů osobní i nákladní dopravy a na přednostní rozvoj energeticky a emisně nejnáročnější mezinárodní, letecké a silniční dopravy jde ostře proti snaze minimalizovat spotřebu paliv a energií a emise toxických i skleníkových plynů) a v oblastech vysoké míry uspokojování nepravých, falešných potřeb. Na falešných potřebách se nejvíce podílí armády (dnes mají „zelenou“) a bohatí lidé. Progresivní zdanění vysokých příjmů a vysokých majetků a revize čtených podivných výjimek z placení daní jsou absolutně nutné, leč v praxi se děje opak.

Něco paliv a energie lze ušetřit na základě solidní analýzy komplexní energetické náročnosti získávání paliv a energie z jednotlivých zdrojů (odstranění energeticky náročných odboček), podobně základních surovin a potravin. Tyto analýzy ale mají řadu mezer a místy zcela chybí. Platí i pro stále nedostatečnou recyklaci odpadů co by druhotných surovin a paliv, byť určitý pokrok v odpadovém hospodářství je reálný.

5.4. Sektorové aspekty klimatické politiky

V dalším rozdělím úspory paliv a energie a emisí skleníkových plynů na sektory:

- 1) Struktura palivoenergetického komplexu,
- 2) obnovitelné zdroje paliv a energií,
- 3) sektor dopravy,
- 4) sektor zemědělství.

5.4.1. Struktura palivoenergetického komplexu

Rovnice jsou tady dvě. Jednak celkově jde o přechod od fosilních paliv k úsporám paliv a energie, k palivům jaderným a k obnovitelným a druhotným zdrojům paliv a energie, jednak strategie snižování spotřeby fosilních paliv.

I oficiální materiály EU říkají, že fosilní energetika je v úhrnu náročná na emise skleníkových plynů (přímé emise ze spalování fosilních paliv jsou vysoké, existují i emise nepřímé, spojené s těžbou, zpracováním a dopravou fosilních paliv) a jaderná energetika a OZE jsou zde v úhrnu nízkoemisní (přímé emise nulové, nepřímé emise spíše nízké). Otázkou je, zda EU uváděné grafy náročnosti cyklů jednotlivých druhů paliv a energie na emise skleníkových plynů s deseti i více křivkami lze považovat za reálné zobrazení skutečnosti. Pokud jde o zdůvodnění této základní orientace, mám za to, že toto zjištění stačí.

Samotné zacílení na ústup od fosilních paliv je na místě. Otázkou je, zda jde o strategii reálnou, zejména v požadovaném časovém horizontu roku 2050. Protože žádný realistický plán takového přechodu nebyl vedením EU předložen (není jim zcela jistě Green Deal a jeho deriváty), tak ji za reálnou nepovažuji.

Vážným problémem jaderné energetiky (kromě bezpečnosti, tj. ukáznění pracovníků jaderných elektráren) bylo celá desetiletí vyhořelé jaderné palivo. Zprovoznění prvních dvou tzv. množivých bloků v Bělojarské jaderné elektrárně ve Sverdlovské oblasti Ruska na podzim 2022 a na podzim 2023 otvírá cestu k efektivnímu řešení tohoto obtížného odpadu. Na místo primárního uranového či thoriového paliva štěpí upravené vyhořelé jaderné palivo, což znamená významné zhospodárnění provozu jaderné energetiky s pozitivním dopadem i na emise skleníkových plynů, vlivem zásadního snížení spotřeby primárního jaderného paliva.

Svatá válka některých členských států EU a radikálních ekologů proti šetrné a prakticky bezemisní jaderné energetice zásadně ztěžuje jakékoliv úsilí o snižování emisí skleníkových plynů, kterým je přičítáno zhoubné oteplování klimatu.

V ČR musíme připočíst i s neméně svatou válku části ekologů proti spalovnám tuhého komunálního odpadu s využitím vznikajícího tepla, přestože emise skleníkových plynů proti skládce komunálních odpadů snižují v úhrnu asi 20 krát, alespoň podle mého výpočtu „*prodloužení životnosti skládky v Praze 8 Chabrech versus Spalovna v Praze Malešicích*“ v roce 2015.

5.4.2. Obnovitelné zdroje paliv a energií

Jde o již od starověku využívanou energii biomasy, energii proudící vody, energii větru a energii Slunce. Nepřesně se sem řadí i druhotné zdroje paliv a energie, jako je teplo kondenzačních elektráren na fosilní a jaderná paliva, ze spalování odpadu, koksárenský a důlní plyn, bioplyn z čistíren odpadních vod, využívání tepla hlubin Země apod.

5.4.2.1. Biomasa

Pokud se pálí či v bioplynových stanicích zpracovává na bioplyn biomasa vypěstovaná na zemědělské půdě, jde reálně o pálení potravin, prohlubování hladu ve světě, a zřejmě i o zločin genocidy. EU ročně spálí asi 60 milionů tun biomasy, zpravidla ze zemědělské půdy. Jde o praxi absolutně nepřijatelnou, byť dosud mohutně dotacemi a daňovými úlevami podporovanou. Neméně zhoubný je dovoz biopaliv z rozvojových států. Pokud na výrobu oleje z palmy olejné se kácí tropické deštné pralesy, celkové emise CO₂ se zvýší asi 6krát. EU ale vypadá jako pan Čistý. Certifikace to nezmění, neboť v prvních letech po zničení tropických deštných pralesů půjde olej z tamních palem olejných pro domácí potřebu a teprve později „očistěný“ pro vývoz.

V podmínkách ČR má i další negativa. Kukuřice je naše nejerozivnější plodina. Asi třetina jí je použita na výrobu bioplynu. Řepka olejka vyžaduje 10-13 chemických postřiků za sezónu, které přispívají k decimaci naší bioty, zvláště pak hmyzu. Třetina jí je použita na výrobu bionafty převážně pro vývoz. S pojmem bio se podvádí i v energetice.

Pokud se pálí biomasa vypěstovaná v lesích, je tím vážně poškozován dřevozpracující průmysl, zejména v rozvojových státech je i stimulováno kácení lesů a jejich likvidace. Jde o praxi neefektivní a mimo jiné klimaticky nepřijatelnou, byť v jejím důsledku neumírají lidé hladem.

Proti spalování odpadních plynů – plynů koksárenských, důlních, bioplynu z čistíren odpadních vod (nikoliv z bioplynových stanic, zpracovávajících zemědělskou produkci) nelze namítat za podmínky, že je vznikající teplo využito.

Jinak řečeno, spalování biomasy vypěstované na zemědělské nebo lesní půdě, podobně exkrementů domácích zvířat v subtropech, s ochranou stability klimatu nesouvisí. Je to praxe velmi zlá a měla by se urychleně zastavit. Problém je, že i na ní Green Deal staví a EU ji hojně spolufinancuje. Smutné.

5.4.2.2. Energie proudící vody

Využívání energie proudící vody k výrobě elektřiny, popř. k pohonu výrobních zařízení, je podmíněno postavením vodního díla k nadržení příslušné vody. Vodní dílo ale má nutně svou zátopovou oblast, kde jsou zničeny vodní poměry a příslušný ekosystém. Je zničen i vodní tok jako ekosystém proudící vody. Zhoršuje se tak i průběh velkých povodní. Nezodpovězenou otázkou je, zda převažuje užitek nebo škoda. Problém je, že vodní dílo je zpravidla vícefunkční (energetická funkce, zásobování vodou, vyrovnávání rozkolísanosti průtoku včetně tlumení menších povodní, rekreace, rybářství), kdy hydroenergetická funkce je jen jednou z řady. V ČR je aktuální situace taková, že žádné vhodné lokality pro nové vodní elektrárny nemáme, a tudíž více méně není co nového stavět. Podobná situace je i ve většině členských států EU, což ale vedení EU ani trochu nezajímá, včetně občasných protestů ekologických aktivistů a ohrožených obyvatel proti stavbě nových vodních děl za účelem vytěžení vodní energie.

5.4.2.3. Větrné elektrárny

Efektivnost větrných elektráren závisí především na větrnosti příslušné lokality, dále na výkonu příslušné větrné elektrárny. Je zřejmé, že jinak vychází efektivnost větrných elektráren na pobřeží Severního moře v Německu s průměrnou větrností asi 80 % ve srovnání s efektivností větrných elektráren v Česku s průměrnou větrností asi 20 %. Větrné elektrárny vyšších výkonů bývají efektivnější ve srovnání s elektrárnami výkonů nižších. V nedostatečně větrných lokalitách bývají energeticky absolutně neefektivní.

Základním problémem větrných elektráren je, že nepřekvapivě vyrábějí elektřinu, jen pokud vítr fouká, čímž ve větším množství destabilizují elektrizační síť a vyvolávají rozsáhlé náklady na její stabilizaci, na rychle mobilizovatelný záložní výkon. Situace je o to horší, že předpovědi větrnosti jsou málo spolehlivé, takže prakticky nevíme, zda bude či nebude druhý den foukat a jak moc.

Neznáme celkovou efektivnost větrných elektráren. Zjištění, že na instalaci, resp. na jednotku vyrobené elektřiny se spotřebuje dvojnásobek betonu a pětinašobek železa proti velkým elektrárnám na fosilní a jaderná paliva, by se neměla brát na lehkou váhu. Větrné elektrárny mají i řadu dalších problémů – hyzdí krajinný ráz, jsou zranitelné orkány, námrazou atd.

EU žádá a v rámci Green Dealu dotacemi podporuje výstavbu větrných elektráren nezávisle na větrnosti té či oné lokality, což je velmi zlá praxe, zakládající nejednou neefektivnost. Velká část větrných lokalit v ČR spadá pod zvláště chráněná území, kde se větrné elektrárny stavět nesmějí. Velká část českých obcí statečně odmítá povolit větrné elektrárny na svém území v zájmu ochrany svého krajinného rázu. Tristní je, že společnost hledá cesty, jak jejich nesouhlas zlomit.

5.4.2.4. Solární energetika

Solární energetika má tři druhy:

- Využívání energie Slunce k přímému vyhřívání domů (od starověku používaná praxe, kdy okna kuchyně a obývacího pokoje s požadavkem na vyšší tepelný standard jsou orientována na jih, zatímco okna ložnice, koupelny, WC apod. s nižším požadavkem na tepelný standard na sever). Opačné uspořádání může být užitečné v subtropickém klimatickém pásu, kde se obyvatelé obvykle chrání před horkem mnohem víc než před zimou,
- Výroba tepla a ohřev užitkové vody pomocí solárních slunečních kolektorů,
- Výroba elektřiny pomocí fotovoltaických elektráren.

K prvním dvěma okruhům problémů není co dodat. Snad jen to, že ne vždy se využívají, ke škodě majitele, nájemníka i společnosti. Instalace solárních slunečních kolektorů není efektivní na střechách chat a chalup, využívaných cca pět týdnů v roce. Přesto se i tam dotují. Tuto praxi podporuje i zrušení kategorie přechodného pobytu. Skutečné bydliště občana pak nelze spolehlivě zjistit. Na objektech trvalého využití typu objektu živočišné výroby, obchodního centra či velkoskladu s citelnou vlastní spotřebou elektřiny dnes už komerčně efektivní je.

Fotovoltaické elektrárny mají řadu problémů. Tím prvním a nejzávažnějším je rozvracení elektrizační soustavy svým nepravidelným výkonem, byť ten je na rozdíl od větrných elektráren podstatně předvídatelnější. Jedinou nejistotou je oblačnost, která může, ale nemusí nastat. Snižuje výrobu ve fotovoltaických elektrárnách i solárních slunečních kolektorech. Druhý problém je značná sezónnost výroby – nulová v noci, nejvyšší v poledne, dále o letním a nejnižší v prosinci o zimním slunovratu, kdy se objem vyrobené elektřiny ve fotovoltaické elektrárně (podobně tepla v solárních slunečních kolektorech) blíží nule.

Vážným problémem fotovoltaických elektráren jsou jejich vysoké pořizovací ceny. Přestože se v uplynulých 15 letech ceny fotovoltaických panelů snížily asi na desetinu, pořád jsou značné a je problém určit efektivnost fotovoltaických elektráren. Totiž, pokud je dotováno jejich zařízení, pokud jsou dotovány ceny elektřiny v nich vyrobené a spotřebitelé elektřiny jsou nuceni hradit jimi vyvolané náklady na stabilitu elektrizační sítě, je nepravdivé tvrzení, že již jsou komerčně efektivní. Nejsou. Zvláště, pokud elektřinu dodávají do sítě.

Je přitom třeba rozlišovat. Pokud elektřinu vyrobenou ve fotovoltaické elektrárně její vlastník také spotřebuje, vyplatí se mu, neboť neplatí nemalé náklady na distribuci elektřiny. I ta ale může přispívat k destabilizaci elektrizační sítě, protože o vlastní objem výroby elektřiny sníží její odběr ze sítě. Taková elektřina je dnes již rentabilní v případě, že zařízení panelu nebylo dotováno. Pokud ji v rámci komunitní energetiky prodá do sousední vesnice, ušetří za rozvod velmi vysokým, vysokým a středním napětím a efektivnost výroby takové elektřiny se zvýší. Od 1. ledna 2024 je to možné, pravda se sedmiletým zpožděním za příslušnou směrnicí EU o komunitní energetice. Pokud půjde ale o výrobu fotovoltaické elektřiny pro klasickou distribuci, o efektivnost se vši patrností nejde. Co je rentabilní na střeše obchodního centra, velkoskladu či velkochovu hospodářských zvířat s více méně nepřetržitým odběrem, nebude rentabilní na střeše chaty či chalupy, využívané v průměru pět

týdnů za rok. U škol a školek problémem mohou být letní prázdniny, kdy má solární energetika druhou a čtvrtou nejvyšší měsíční výrobu a objekty jsou obvykle nevyužity. Naopak v prosinci a v lednu téměř nevyrábí, resp. plné zálohování výkonu je nutné.

Protože je elektřina prakticky neskladovatelná, je problém elektroenergetických špiček u větrné a fotovoltaické elektřiny ožehavý. Rozvoj bateriových úložišť elektřiny je sice poměrně rychlý, ale jsou drahé, stále mají nízkou kapacitu a jsou s to řešit maximálně nesoulad mezi výrobou a spotřebou mezi dnem a nocí, rozhodně ne mezi létem a zimou. Podle lobby OZE má být řešením rozvoj elektromobility. Elektroauta se budou nabíjet v době přebytků elektřiny. Zní to krásně, ale čertovo kopýtko je v případě masového zavedení nabíjení elektromobilů, které může vyvolat obávaný blackout. Jiným řešením má být vodíková energetika, tj. vodík vyrábět elektrolýzou vody v době nadbytku elektřiny z větrných a fotovoltaických elektráren. Výroba vodíku ale spotřebuje víc energie než ji vodík obsahuje, takže je energeticky velice problematická, o řadě rizik spojených s užíváním vodíku nemluvě. Obtížně se skladuje, rád vybuchuje... Samotný elektromobil se při stání pomalu vybíjí. Tzv. bateriový (parciální) trolejbus, a ještě více elektrobuses, potřebuje větší přestávky na nabíjení, a tím i vyšší potřebu těchto vozidel, viz nová kontroverzní trolejbusová trať Nádraží Velešlavín – Letiště Ruzyně v Praze.

Problémem je, pokud parky fotovoltaických elektráren zabírají zemědělskou půdu, dále jejich nepřilíh dlouhá životnost. Nejčastěji se udává 15 let, leč často se uvádí kratší. Dostatečné zkušenosti nejsou, navíc jejich výroba zaznamenává rychlý rozvoj.

Větrná a solární energetika a elektromobilita závisí na dovozu řady vzácných kovů, zpravidla z Číny. Čínská konkurence drtí výrobce elektromobilů, fotovoltaických panelů a větrných elektráren. Navíc rostoucí sinofobie v EU tento dovoz ohrožuje.

5.4.2.5. Druhotné zdroje

Jde především o teplo kondenzačních elektráren na fosilní nebo jaderná paliva, popř. na biomasu. Pohrdání tímto teplem v Česku po roce 1989 je těžko pochopitelné, s negativním dopadem na energetiku, životní prostředí a stabilitu klimatu. Ještě méně pochopitelné je, že se ho dopouští i nevládní ekologové – energetici. Následné redukce, a sem tam i rozpady, soustav centralizovaného vytápění zvyšují emise toxické i skleníkových plynů. Jde o jev krajně nežádoucí, ale ani autorům Green Dealu nevadí. Traduje se, že tehdejší slovenský eurokomisař pro energetiku pan Maroš Šefcovič měl zásadní problém vysvětlit vedení EU, k čemu je centralizované vytápění dobré. Tristní.

Aktuální je nahrazovat výrobní odvětví centrálního vytápění odvětvím energetických služeb, šitých na míru spotřebitelů, klasicky ve školách a školkách, na úřadech apod. Jde o to zajistit v příslušných objektech tepelnou pohodu v době potřeby, nikoliv zběsile topit, jak se sem tam děje. Teplárny a výtopny ale k takovému hospodaření nejsou vládnoucí liberálně energetickou politikou vedeny, byť vysoký pokrok v řídicí a regulační technice umožňuje vytápět s přihlédnutím k venkovním teplotám „na míru“.

Požadavek využít druhotné zdroje tepla ze spaloven odpadů, důlního a koksárenského plynu, bioplynu z čistíren odpadních vod má podobný charakter. Teplo z nitra Země je jistě zajímavé. V Česku stát již 15 let odmítá poskytnout půl miliardy korun k experimentálnímu dvojvrtu na Litoměřicku, který by měl prokázat efektivnost využívání geotermální energie k vytápění Litoměřic. Smutné, byť teplo hlubin Země může být v Česku jen doplňkem energetických zdrojů. Větší význam má na sopečném Islandu, dokonce se tam za ním přesunula i hliníkárna z USA. Ale třikrát běda, pokud se do něj opře aktivní sopka. Pak se počítají nemalé ztráty.

Shrňme možnosti využívání obnovitelných a druhotných zdrojů. Možnosti získávání tepla a elektřiny z obnovitelných zdrojů jsou v konkrétních podmínkách ČR značně omezené. Perspektivní je jen rozvoj solární energetiky, a to jak pro získávání tepla a teplé vody, tak pro výrobu elektřiny pro vlastní spotřebu. Možnosti vyššího využívání druhotných zdrojů paliv a energie existují, ale také jsou omezené co do druhů i prostoru. Největší rezervou je v Česku teplo jaderné elektrárny Temelín. Možnosti efektivního využívání geotermální energie je nutné prověřit.

5.4.3. V sektoru dopravy

V sektoru dopravy jsou dvě základní skupiny problémů:

1. Politika maximalizace přepravních výkonů,
2. Preference silniční a letecké dopravy,

5.4.3.1. Politika maximalizace přepravních výkonů

V sektoru dopravy je nutné v první řadě zrušit mezinárodní mnohostranné smlouvy o osvobození mezinárodní veřejné dopravy od placení daně z přidané hodnoty, včetně jí spotřebovaných paliv a energií, a osvobození mezinárodní námořní, námořně rybářské, vnitrozemské vodní a letecké dopravy od placení spotřební daně za pohonné hmoty. V konkrétních podmínkách ČR šlo v letech 2015-20 o roční podporu ve výši 35-50 mld. Kč. Zásadně je nutné zredukovat daňové úlevy u plateb za užívání silnic a dálnic – maximálně 10 % a po dobu maximálně tří let. Stávajících až dvě třetiny a až devět let v ČR je výsměchem rozumné dopravní, finanční, environmentální i klimatické politiky, byť vzešla z návrhu zelené poslankyně Kateřiny Jacques. Nutné je zrušit osvobození od daní pro všechny armády světa. Poplatky za užívání železniční dopravní cesty musí více zvýhodnit elektrickou trakci proti motorové. V minulosti motorová trakce při jízdě po elektrifikovaných železničních tratích platila přírážku k základnímu poplatku ve výši 5 %, od roku 2016 žádnou přírážku neplatí. Mám za to, že by přírážka měla činit aspoň 10 %, lépe 20 %. Po překonání stávající sociálně ekonomické krize je nutné zvýšit spotřební daň za motorovou naftu asi o 4 Kč/litr, neboť spalování nafty škodí zdraví lidí o dost víc než spalování benzínu.

Minimalizace přepravních výkonů vyžaduje stavět obytné celky včetně občanského vybavení, jak jsme stavěli za socialismu, aby občan nebyl nucen za kdekým cestovat. Nelze povolovat milionářské čtvrti bez občanského vybavení a veřejné dopravy, nelze rušit objekty občanského vybavení, nejen pošt.

Netýká se jen výstavby sídlišť ve větších městech, jak se mnozí domnívají. Neméně závažná je po roce 1989 uplatňovaná bytová politika, plodící stále větší bytovou krizi, která lidi z velkých měst vyhání do širšího okolí, čímž se citelně zvyšuje potřeba dojíždění do zaměstnání, spojená i s dalšími nevýhodami. Podobně závažná je po roce 1989 uplatňovaná politika reálného ničení venkova, v jejímž důsledku venkov ztrácí schopnost uspokojovat četné potřeby svých občanů na místě, což vede k podstatnému nárůstu přeprav, navíc většinou nejméně žádoucími osobními auty, a k úpadku venkova včetně jeho vylidňování.

Minimalizace přepravních výkonů vyžaduje prosazovat územně výrobní komplexy, a ne je rozvracet politikou maximalizace přepravních výkonů a levné dopravy či dokonce rozbíjením velkých podniků. Nutná je i určitá autarkie, zejména u strategických výrob (voda, potraviny, energie, zbraně, léčiva atd.).

Nejbohatší 1 % občanů produkuje 50 % světových antropogenních emisí skleníkových plynů. Tito lidé k tomu nejvíc přispívají svými obrovskými potřebami dopravy, uskutečňovanými navíc

zejména velmi náročnou leteckou a nejednou i vrtulníkovou dopravou. Přitom nejvíce negativně ovlivňují zpravidla špatnou politiku svých států i mezinárodních organizací, a to vesměs v neprospekch ochrany stability klimatu. Na místo snižování daní vysokým příjmům a vysokým majetkům je nutné zavádět progresivní zdanění vysokých příjmů a vysokých majetků, zdanění spekulací na burze (tzv. Tobinova daň, resp. návrh EU je nutné považovat za minimum), místo spekulativního obchodu s povolenkami na emise CO₂ prosadit daň za antropogenní emise skleníkových plynů v přepočtu na CO_{2ekv}. Stanovení výše daně z emisí CO_{2ekv} je na větší diskusi. Za současné hluboké, sociálně ekonomické krize, kam nás dovedl přezrálý liberální kapitalismus, nemohu horovat pro vysokou sazbu této daně.

5.4.3.2. Na místo reálné preference silniční a letecké dopravy preferovat dopravu kolejovou, zvláště pak železniční

Základní vztahy jsou následující: ocelové kolo drážního vozidla naráží asi na šestinový odpor proti pneumatice silničního vozidla na asfaltu. Zohledníme-li poměr hrubých a čistých přepravních výkonů (drážní doprava je má méně příznivé), pak jde o asi 5 krát nižší odpor a následně v průměru asi o 5krát nižší energetickou a následně emisní náročnost kolejové dopravy proti dopravě silniční. Chceme-li tudíž snižovat emise GHG v dopravě, musíme kromě minimalizace dopravních potřeb zvýhodňovat, a ne znevýhodňovat, úspornou kolejovou dopravu. Podmínkou jsou dostatečně vysoké přepravní toky, aby byla drážní vozidla dostatečně vytížená a kvalitní stav dopravní infrastruktury kolejové dopravy i užívaných kolejových vozidel.

V oblasti investic je nutné zásadně preferovat nikoliv silniční (hlavní prioritou nejen v ČR po roce 1989 je ale výstavba dálnic, resp. silniční doprava), ale železniční a další kolejovou dopravu, po vzoru Švýcarska. Silně proautomobilová Státní dopravní politika ČR po roce 1989 je nepřijatelná z důvodů urbanistických, energetických, bezpečnostních, ochrany životního prostředí a stability klimatu.

Místo dálnic je nutné stavět vysokorychlostní železniční tratě (omezí energeticky náročnou leteckou a silniční dopravu), chybějící konvenční tratě, včetně prodloužení některých tratí do center měst a odstraňování jízdy úvratí, druhé koleje na silně zatížených jednokolejných tratích, přeložky tratí za účelem dosažení vyšších rychlostí a zkrácení tratí, pokračovat v elektrizaci tratí včetně konverze stejnosměrné proudové soustavy o napětí 3 kV na efektivnější a úspornější střídavou proudovou soustavu o napětí 25 kV, instalovat moderní zabezpečovací zařízení, stavět chybějící vlakové zastávky (chybí asi 500 zastávek, resp. doprava musí jít k cestujícím), odstraňování úrovnových železničních přejezdů, integrovat některé železniční tratě do hlavních nádraží příslušných měst, popř. železničních uzlů, budovat přestupní uzly na bázi integrovaných dopravních systémů (autobusová nádraží přesunout k železničním) ad. Nutné je i modernizovat a zřejmě i rozšiřovat vozidlový fond.

Podobně je nutné stavět chybějící tratě metra v Praze, tratě tramvají v rámci stávajících sedmi tramvajových systémů v ČR, včetně vlakotramvají na Ostravsku, trolejbusů v rámci stávajících 13, resp. od 6. března 2024 14 trolejbusových systémů a postavit dosud chybějící trolejbusové systémy v Přerově, v Prostějově, na Kladně, v Děčíně a v Karlových Varech. Podmínkou jsou dostatečné přepravní potřeby, resp. stavět metro v místě slabých přepravních toků (Nádraží Veveř – Nemocnice Motol) či dokonce do polí (stanice Letňany, tramvaj do Slivence) je neomluvitelné plýtvání deficitními zdroji. Škůdcovské je budování dopravně neodůvodněné infrastruktury, například trolejbusové tratě na Letiště Praha Ruzyně, přestože tam má v roce 2030 z centra Prahy dorazit vlak, či infrastrukturu zhoršující veřejnou dopravu, viz enormně nákladný odsun ústředního osobního železničního nádraží z dopravně optimální polohy v centru Brna do odlehlé polohy v záplavovém

území, dnes už za 60 mld. Kč dle Správy železnic. Vyhozenými penězi jsou investice na zpevňování mostů, aby bylo možné přes ně dopravovat těžké západní tanky o váze 60-65 tun. Militarizace není v českém zájmu, navíc tyto tanky na ukrajinském bojišti neuspěly.

Stávající americko-ruská válka na Ukrajině znovu potvrzuje, že pokud nebude existovat funkční systém mezinárodní bezpečnosti, mnoho toho nezmůžeme. Požadavek Greta Thunbergové, aby se válčilo jen ekologicky, je mimo realitu. S tím úzce souvisí i nutnost zásadního snížení zbrojních arzenálů a omezení zbrojení. Podrobněji, viz ⁵⁾.

5.4.4. V zemědělství

Zemědělství je nutné orientovat k obnovení soběstačnosti ČR v potravinách našeho klimatického pásma. Z tohoto požadavku nelze slevit. Je nutné přísně chránit půdu, a to nejen před zábury, ale také její úrodnost. Úrodnost a schopnost půdy zadržovat vodu není možné chránit a obnovovat bez dostatečného hnojení statkovými hnojivy. Rozsah tohoto hnojení v 80. letech byl přijatelný. Těžké je ho ale zajistit dnes, když stavy hovězího a vepřového dobytka klesly pod 40 % roku 1989, takže produkce statkových hnojiv zjevně nestačí, a dále klesá. Je nutné zásadně zvýšit stavy dobytka, především skotu, protože kejda od prasat je podstatně méně kvalitní hnojivo ve srovnání s hnojem od skotu. Nejvyšší hnůj poskytují koně a králíci. Tohoto hnoje je ale velmi málo. Množství organické hmoty v půdě lze také zvyšovat pěstováním meziplodin, např. hořčice vyseté po sklizni obilí a zaorané nejpozději před setím na další úrodu. Pěstování meziplodin bylo nedostatečné i v 80. letech. Současná situace je ještě mnohem horší. Těžko čekat od bankrotujících zemědělců, že zde zajistí pokrok. Pokud chceme po zemědělci šetrné hospodaření, musíme jim vytvořit životaschopné ekonomické podmínky. Vzorem může být systém podpory zemědělství za reálného socialismu v Československu 80. let. Znamená to ale tvrdě regulovat potravinářský průmysl a zejména zahraniční obchodní řetězce, aby zemědělce nesdíraly z kůže.

Ročenka Životního prostředí ČR uvádí dlouhodobě asi poloviční chemizaci českého zemědělství proti 80. letům, a to jak v čistých živinách průmyslových hnojiv na hektar orné půdy, tak v účinných látkách prostředků chemické ochrany rostlin. To není špatná situace, byť určité rezervy jsou i zde, zejména v efektivním střídání plodin a ve vyšším hnojení statkovými hnojivy. Samozřejmě, nejvíce chemizované Nizozemí je odstrašující, ne vzor, za který ho někteří technokraté považují.

Dovoz závadných potravin ze zahraničí (obvykle mimo EU) musí být trvale zakázán a zákaz musí být důsledně vymáhán v praxi. Je absurdní hnát zemědělce EU do přísných ekologických norem a do zajišťování pohody zvířat a současně trpět dovoz potravin ze zahraničí, kde si s ekologickými normami a s pohodou zvířat nedělají těžkou hlavu. Nejde zdaleka jen o Ukrajinu, jejíž plesnivá kukuřice, pšenice s mnohonásobky povolených pesticidů atd. vyvolávají právem pobouření. Jde i o státy Mercosur (Brazílie, Argentina, Paraguay a Uruguay) ad. Solidarita naruby je sebevraždna. Současné mohutné protesty zemědělců všech států EU jsou plně oprávněné.

Je nutné prosadit obnovu územních systémů ekologické stability krajiny na zemědělské půdě, tj. rozptýlené zeleně, lesních pásů ke zmenšení plochy polí na asi nejvýše 30 ha proti větrné erozi a dalším negativním vlivům, v rámci možností renaturalizovat koryta vodních toků. Biologická ochrana plodin vyžaduje přísnou ochranu myšožravých druhů, zvláště kaňat, poštolek a sov a vytvoření jim přiměřených podmínek k hnízdění. Ochrana úrody vyžaduje zredukovat stavy divokých prasat, ochrana lesů vyžaduje redukovat stavy srnčí, dančí a jelení zvěře na lesnický únosnou úroveň.

Důvodů chránit lesy a přirozeně tekoucí vodní toky jako základ ekologické stability naší krajiny je více. Aktuální je obnova mnoha lesů zničených nedávnou kůrovcovou kalamitou, kterou lze připsat především diletantské transformaci lesního hospodářství v ČR v letech 1990-95, dále převážně monokulturnímu hospodaření od dob reforem Marie Terezie a suchu v letech 2014-20, resp. neschopnosti proti narůstající kůrovcové kalamitě zasáhnout. V oblasti Šumavy a Českého Švýcarska přemnožení kůrovce způsobila především idiotská politika bezzásahovosti. Mapy řádění kůrovce naznačují, že od původních center – německých národních parků Bavorský les a Saské Švýcarsko, se kůrovec rozšířil a u nás zničil asi třetinu smrkových lesů kůrovcem v těchto letech. Pozitivní je, že obnova kůrovcem zničených smrkových lesů probíhá v příznivějším druhově pestřejším složení, tj. méně smrku, více listnáčů a jedlí. Neřešitelným problémem je, že každá obnova po velké kalamitě zakládá stejnověké lesy, ač bychom potřebovali lesy různověké.

Tzv. nízkoprodukční ekologické (organické) zemědělství je nutné i nadále podporovat, ale přiměřeně, ne na úkor konvenčního, výrazně produkčního zemědělství. Vzhledem k spíše nízké výrobě potravin v ekologickém zemědělství nelze předpokládat, že by výrazněji řešilo problém naší potravinové bezpečnosti a soběstačnosti. Podrobněji, viz ⁶⁾.

5.5. Další sektory

Z dalších sektorů mají určitá specifika těžba nerostných surovin a paliv, stavebnictví a vytápění v domácnostech.

U těžby je základním problémem její minimalizace, která je ale podmíněna minimalizací spotřeby příslušné suroviny či paliva, dále vynucování si kázně těžařů, včetně následné rekultivace těžbou zdevastovaných ploch. Zrušit domácí těžbu s tím, že příslušná paliva či suroviny budeme dovážet ze zahraničí, kde se těží často za více devastacních podmínek, než se těží u nás, mnoho neřeší. Navíc to vytváří další přepravní toky. Na místě je mobilizace schopností recyklace, ale také prodlužování životnosti výrobků. Praxe instalace různých „kazítek“ do výrobků je problém. Určitý pozitivní efekt zde má prodloužení minimální záruční doby řady výrobků ze dvou na pět let v EU.

Podobná situace je ve stavebnictví, kde se daří významně zvyšovat recyklaci většiny stavebních materiálů, mimo jiné pod tlakem stále horšího přístupu ke stavebním surovinám, když nové písčiny, štěrky a kamenolomy nebyly po roce 1990 v Česku povoleny, resp. otevřeny. Je to ale i o společenských potřebách, které nejvíc pohání ti nejvíce bohatí s řádově vyšší spotřebou, než je spotřeba průměrných občanů.

Naopak málo reálné jsou představy, že lze donutit podniky k zásadním úsporám paliv a energie, resp. bez velkých vynálezů zpravidla pojedou i nadále „nadoraz“. Náklady na paliva a energie se šetří tak jako každé jiné náklady.

Zjevně sociálně ekonomicky katastrofální je cíl zakázat vytápění objektů fosilními palivy s tím, že se za přispění masivních dotací z veřejných rozpočtů musí zateplit na pasivní standard (bez potřeby vytápění) nebo objekty vytápět obnovitelnými zdroji paliv a energií. Dosavadní úsilí o omezení smogu zažilo v 90. letech falešnou konjunkturu „ekologického“ elektrického vytápění, kterou následně zničilo prudké zdražování elektřiny. Zažilo zběsilou plynofikaci, kterou též postihlo prudké zdražování zemního plynu a která nyní byla prohlášena za škodnou. Výsledkem je, že část vesničanů si ponechává kotel na pevná paliva a pálí v něm kromě uhlí také dřevo, a dokonce i odpad, takže reálné znečištění je podstatně vyšší, než bylo, o zlých zdravotních dopadech nemluvě. Jinou

tragédií je, že se předpokládá rozpad šetrného centralizovaného vytápění s tím, že lidé zřejmě mohou mrznout nebo přejít na superdrahou elektřinu, které nebude dost, o její zaplatitelnosti pro většinu občanů nemluvě.

U části objektů jde o zjevný nesmysl. Například takto zateplovat staré domy postrádá zdůvodnění. Spíš jde o záměr připravit část lidí o střechu nad hlavou.

Závěr

Otázka, položená českými i eurounijními zemědělci, zda zrušit Green Deal, má jednoznačnou odpověď – zrušit. Byl připraven diletantsky, ke stabilitě klimatu nevede, zato rozvrací sociálně ekonomický rozvoj členských států EU, Česko více než staré členské státy EU. Zemědělce, živitele obyvatelstva, cynicky likviduje.

Odmítnutí Green Dealu ale neříká, že by rostoucí změny klimatu nepředstavovaly vážný problém, který v krajním případě ohrožuje přežití lidstva. Potřeba minimalizovat antropogenní emise skleníkových plynů zůstává. Otázkou je, jak ji efektivně řešit. Musí se zvolit postupy, které nezruinují sociálně ekonomický rozvoj příslušných států. Míněny jsou jak postupy věcné (tj. prosazovat rozvoj jaderné energetiky, úspor paliv a energie a u OZE se soustředit na perspektivní solární energetiku), tak postupy systémové, tj. nástroje k dosažení věcných cílů, například nahradit špatný obchod s povolenkami na emise CO₂ přiměřeným zdaněním emisí CO_{2ekv}. Řadu cest jsem naznačil v poslední páté části tohoto článku. Zda jsou dostatečné, nevím. Jisté je, že orientace Západu pod vedením USA na rozvracení druhých států, na militarizaci a na válku je tím nejhorším, co může lidstvo činit, a to nejen ke stabilizaci klimatu. Nejen proto, že může svět shořet v ohni jaderné války, a nejen v Evropě mohou vyrůst jaderné hříby.

V posledních měsících i část vedení EU zjišťuje nerealnost Zelené dohody pro Evropu. Zvažuje se odložit zákaz silničních vozidel na fosilní paliva, zmírnit tempo útlumu těžby a spalování fosilních paliv, revizi obchodu s povolenkami na CO₂ a další. Problém je, že tyto úvahy neaspírují na řešení zásadních problémů Zelené dohody, pouze chtějí zmírnit ty jejich nejzhooubnější následky. To je málo.

Literatura:

- 1) Zelená dohoda pro Evropu, dokument schválený Evropskou radou 13.12.2019.
- 2) Zeman, J.: Ekonomické základy udržitelného rozvoje, 703 s., kap. 1.2., Institut levice Praha, 8. 12. 2023, [ekonomicke_zaklady.pdf \(institutcl.cz\)](#), neotvírá se, ale lze přes [Institut české levice \(institutcl.cz\)](#).
- 3) [Emiliano Pipitone](#), [Leonardo Occhipinti](#): Srovnání dopadu tradičních, hybridních a elektrických vozidel na životní prostředí v evropském kontextu, Katedra inženýrství, Univerzita v Palermu, 90128 Palermo, Itálie, 3. říjen 2021, <https://www.mdpi.com/2071-1050/13/19/10992?fbclid=IwAR3UvuqcvzFBmJP39SE3ofF-7qtGbxpDuk3YmwIsbb-mBA88XNFkAOw1plAA>.
- 4) Seják, J.: Termodynamická stabilita přirozených ekosystémů, co je potřeba pro ni zajistit v ochraně přírody, referát přednesený na semináři „Národní parky a chráněné krajinné oblasti: současnost, praxe a výzvy do budoucna“, 25.4.2024, Poslanecká sněmovna Parlamentu ČR.
- 5) Zeman, J.: Analýza – Dopravní politika torpéduje ochranu stability klimatu, 3. 3. 2024 [Analýza: Dopravní politika torpéduje ochranu stability klimatu | iportal24.cz](#).
- 6) Zeman, J.: Analýza – Green Deal ničí naše zemědělství..., 4. 2. 2024, [Analýza: Green Deal ničí naše zemědělství..., iportal24.cz](#)

O autorovi:

Ing. Jan Zeman, CSc.

**1956. Ekonom, environmentalista, expert na trvale udržitelný rozvoj a život, dopravu, energetiku, lesnictví, povodně. Básník.*

NĚKOLIK POZNÁMEK K PROGRAMŮM KOMUNISTŮ

Evžen Smrkovský

Program strany či politického hnutí by měl být dokumentem, který občanovi usnadní rozhodování u voleb. Měl by být, ale často není, neboť vytrvalá mediální masáž, zkreslené informace, popř. i nevhodně volená kampaň konkrétní strany, mohou významně ovlivnit jeho konečné rozhodnutí. To platí i pro komunisty, kteří za 40 let vlád tzv. Národní fronty prokázali, že lze už dnes vytvořit poměry, v nichž řadový občan je plně hmotně zajištěn, nemá hlad, bydlí, snadno dosáhne na své zákony, má zajištěnou práci, dostupné vzdělání, je zajištěný ve stáří, má zajištěnou zdravotní péči atd. Přesto, v důsledku masivní dehonestace a patrně neefektivní obrany, postupně ztráceli komunisté důvěru občana, který přes často svoji tristní situaci se ve volbách nerozvážně přikloní k jinému politickému subjektu, který jeho postavení ještě zhorší.

Na rozdíl od konkurenčních soupeřů mají komunisté pro realizaci svých představ a vizí k dispozici i velmi propracovanou, logickou, a jak se ukázalo stavem společnosti před převratem v roce 1989, i funkční teorii. Její aplikace ve společnosti prokázala před převratem v roce 1989, že už na současném stupni vědeckotechnického poznání lze každému občanovi společnosti zajistit, z hlediska jeho ekonomických potřeb, podmínky pro důstojný život. A pokud jde o ostatní oblasti života, veřejnou správu, dosáhnouti na zákon, vzdělání a rozvoj osobnosti, i v tom lze ukázat příznivý vývoj, jiná byla léta padesátá, jiná šedesátá atd. To na straně jedné, na straně druhé pak má dnes občan možnost poznávat, jak, kdy a kým byl podveden.

Při takovém tvrzení o nabídce programu komunistů se vnucuje otázka, proč tedy došlo v roce 1989 k spontánnímu kolapsu takového programu v Evropě. Domnívám se, že odpověď je nasnadě, komunistické strany měly od svých klasiků rozsáhlou dobrou teoretickou výbavu, ta však byla časem rozvíjena, možná spíše tvářena až přetvořena, deformována selháním jedinců, na jejichž chybách pak vždy nějaký čas úspěšně parazitovala armáda pochlebníků, chytráků, agitátorů, politruků. Komunisté postupně ztráceli důvěru i v důsledku chybných reakcí na vytrvalou antikomunistickou kampaň mezinárodního kapitálu, generačních změn společnosti a výkladu společenských problémů a jejich řešení. Výklad komunistické ideologie stále více připomínal náboženství, které nesmělo být kritizováno.

Být skutečným komunistou je velmi náročné na odvahu a charakter osobnosti, být členem organizace bylo snadnější a bylo spojeno s jistými benefity. Lapidárně vystihl tyto poměry v jednom rozhovoru se spisovatelem R. Černým bývalý prezident A. Novotný – KSČ měla mnoho členů, ale málo komunistů. Osobní zkušenosti se nedědí,

zlepšení společenských poměrů dovedou lépe posoudit ty generace, které poznaly minulost. Nové generace přijímají nové, lepší poměry jako samozřejmou obecnou realitu, minulost nemusí dobře pochopit a vyhodnotit. Strana tak degenerovala, její činnost se diskreditovala a svým způsobem tak transformovala na jistou formu náboženství.

Je realitou, že komunistické hnutí i v ČSSR postupně ztrácelo na přitažlivosti. Těch příčin, vedle prostého chytračení, bylo víc. Byly tu i další chyby – které můžeme my dnes, s odstupem času postihnout – neadekvátní reakce na nepřátelství, mezinárodním kapitalismem vyhlášenou studenou válku, ale byla tu i pochopitelná zbrklkost generací, které přežily apokalypsy dvou světových válek, krizí, společenské bídy. Byl to tlak jak nepřátelský ze Západu, tak i tlak z logických obav a zkušeností z Východu. Ve vypjaté atmosféře i poctivci snadno chybovali, spekulanti naopak i záměrně využívali napětí z potenciálního ohrožení a na systému parazitovali.

Tak vznikla řada pochybení až tragédií, které systém degradovaly, nicméně řadu let zůstával stabilní. To zajišťovaly právě výše zmíněné generace, které prožily zločiny kapitalismu a po jistou dobu byly v početní převaze. Potvrzuje to situace v roce 1968, kdy se část vedení KSČ pokusila o revitalizaci představ komunistického hnutí, nápravu minulých chyb a zdokonalení společenského systému. I tehdy se vyskytly připomínky chyb i tragédií padesátých let (byly ještě v živé paměti společnosti), byla snaha oběti rehabilitovat a poskytnout jim satisfakce. Přesto, že tedy vzpomínky na období padesátých let byly ještě relativně čerstvé, podpora komunistů rostla. Generace, které pamatovaly, co jim připravil předtím kapitalismus byly v převaze, měly srovnání i pamatovaly jaká byla skutečnost, a proto KSČ měla silnou podporu veřejnosti. Samozřejmě se vyskytli jedinci, kteří usilovali o zřízení organizací proti oficiální politice komunistů. Českoslovenští, tzv. reformní komunisté se posléze octli ve dvojím ohni. Jednak to byli v dané době početně slabí skuteční odpůrci režimu, které mediálně podporoval Západ, dále zde byla část nomenklatury, do “včerejška” jejich stranických kolegů, vrcholných představitelů strany, ze které se stala socialistická aristokracie. Její příslušníci se zabydli v daných poměrech, které jim dosud garantovaly moc a pohodlný život. Této části nomenklatury se už před vznikem SSSR obával i V. I. Lenin, když uvažoval o budoucích poměrech ve společnosti, podobně se k tomuto problému vyjádřil i L. D. Trocký (ten právě použil výše zmíněné označení – socialistická aristokracie).

Princip nomenklatury je obecným problémem, lze se s ním setkat jak ve státních systémech, tak i v náboženstvích, ale i v různých nepolitických spolcích. V tehdejším socialistickém bloku šlo o fenomén existující ve všech státech. To dokládají různé revolty v NDR, Polsku, u nás v r. 1953, velmi tragické to bylo v Maďarsku (po intervenci SSSR prý prohlásil tehdejší představitel SSSR N. S. Chruščov, že takto se v budoucnu pokračovat nebude). Intervence vojsk Varšavské smlouvy v ČSSR přes její rozsah, i díky rozvážnosti tehdejších tzv. reformistů, měla co do lidských i hospodářských ztrát ve srovnání s řešením užitým v Maďarsku nesrovnatelně mírnější průběh. Značně však přispěla k deformaci charakteru osobnosti občana, a to nejen u nás, ale i ve světě a z hlediska delšího vývoje pak zřejmě byla jednou z hlavních příčin pozdějšího spontánního kolapsu socialismu v Evropě. Nomenklatura v zemích RVHP se

nepoučila, intervence nastolila zdánlivý pořádek, latentní nespokojenost se jen prohloubila a vedla k výraznému poklesu důvěry ve vize komunistů zejména v Evropě. Byla hrubou chybou a lze dnes i spekulovat, zda její realizace nebyla i v dlouhodobém programu mezinárodního kapitálu. Možná taková poznámka vypadá jako tzv. špionomanie, skutečností je, že tzv. bratrská pomoc, jak bylo později povinné intervenci nazývat, přispěla k neshodám v hodnocení komunistickými stranami ve všech zemích. K takovým úvahám myslím dost logicky vede i tehdy oznámený souhlas západního světa s vojenským zásahem Varšavské smlouvy v ČSSR.

Opět se dá jen spekulovat o tom, zda si tehdejší představitel SSSR L. I. Brežněv uvědomil chybnost tohoto činu. Samozřejmě hledal možnosti uklidnění poměrů a našel člověka s pro občany ČSSR přijatelnou minulostí, který ji byl ochotný prodat. JUDr. Gustáv Husák, CSc. v podstatě zradil své postoje před intervencí i svého předchůdce A. Dubčeka, kterému nedávno předtím veřejně vyslovoval oddanost, a výrazně přispěl, vedle L. I. Brežněva (a později i M. S. Gorbačova) k spontánnímu kolapsu socialismu v Evropě. Snad jen pro úplnost – před přijetím nové nabídky od L. I. Brežněva ho zrazoval jeho přítel Laco Novomeský, kterého G. Husák v té době navštívil v nemocnici,

Předpokládám reakci proti této úvaze, setkávám se s názorem, že kdyby tam byl někdo jiný, dopadlo by to hůře, že takto byl u nás uchován systém dalších dvacet let. To jsou nostalgické úvahy, s kterými se lze stále setkávat. G. Husák prodloužil jen společenskou agónii, která existovala v celém socialistickém táboru. Na takové poznámky odpovídá realita roku 1989 – totální, spontánní kolaps systému. Ale protože to je text, pro Alternativy, kde by měly být názory k případné diskuzi vítány, tak si dovoluji ještě pár poznámek k vysvětlení svého názoru.

Je jisté, že socialismus u nás, ačkoliv dnes se tvrdí, že v něm všichni kradli, toleroval, zprvu v důsledku logické euforie až hysterie manýry, které do socialismu nepatří, později, v důsledku strachu i ustavené nomenklatury se takové příběhy blahosklonně přehlížely. Tvzení, že všichni kradli, stejně jako další výroky (nejhorším vlastníkem je stát, neznám špinavé peníze, vše vyřeší trh) jsou obraty, které se hodily pro jakousi “legitimaci” k okradení národa tzv. Klausovou privatizací. Samozřejmě, i přivlastnění šroubku nebo vrtáku v podniku nelze obhajovat, nicméně je i skutečností, že občan, bylo-li potřeba, často obětoval podniku zdarma svůj čas. Tento přístup, jakousi pofiderní oslavu hrdinství národa, vzrušený národ s úsměvem akceptoval i v prvních letech po převratu a mnozí se tak považovali za pašáky. To přispělo i k pozitivnímu akceptování slibů a predikcí do té doby v podstatě neznámého, tedy nevýznamného a zcela nezkušeného, ekonoma Ing. V. Klause, CSc. a jeho party. S jejich tzv. privatizací, v podstatě “legálním rozprodáním”, zčásti i zničením majetku národa nastoupila a pokračovala i degenerace veřejné správy a společnosti.

Pochybení Dr. Husáka spatřuji v jeho zradě svých postojů proklamovaných před intervencí vojsk Varšavské smlouvy, ale i účelové deformaci struktury společnosti. Aby se zavděčil nomenklatuře socialistického bloku, zavedl tzv. normalizaci, návrat k poměrům před intervencí. Přitom už znal nástup společnosti spojený s povolením rozvoje osobní iniciativy a invence občanů, byl známý i experiment doc. Ing. F. Čuby, CSc. ve Slušovicích, a patrně v předchozích letech se setkal s informacemi o praxi

(vedením podniku a výchovy dělníků) u T. Bati, věděl o NEPu, který zavedl V. I. Lenin a byla i známa ucelená teorie o potřebách člověka od Abrahama Maslowa z roku 1942. Možná si to v euforii z postu, který mu byl přidělen, neuvědomil, ale vyhozením na 500 000 lidí z funkcí vytvořil nových cca 2 milióny odpůrců socialismu a zlikvidoval vlastní stranickou opozici, takže v době převratu KSČ neměla nic, co by mohla nabídnout zmanipulovanému davu jako alternativu a zůstala osamocena jako M. Jakešem zmíněný kůl v plotě.

Bohužel, ani po převratu komunisté nenašli optimální reakci. Omluvu KSČ lze považovat za správný krok, chyby byly a ty bylo správné přiznat, mělo k nim však být přidáno i lepší vysvětlení. Pokud však jde o KSČM, tam už omluvy považují za chybu. KSČM, byla stejně novým politickým subjektem jako ostatní vzniklé strany a hnutí, a neměla proto větší podíl viny na minulých chybách, než ostatní část národa. Proto mohla, spíše asi měla, kritizovat nedostatky z období vlád KSČ (Národní fronty). Socialismus jako systém národ nezavrhoval, dokonce i V. Havel, představitel kritiků v Chartě 77 kritizoval nedostatky, ale nezavrhoval ho.

Recidiva kapitalizmu v Česku prokazuje neopravitelnost a škodlivost tohoto systému pro společnost. Popřevratové vlády zašantročily majetek národa a přes něj vytvořily u nás miliardáře, kteří nemají zájem na profitu národa, tzv. liberalizací cen okradli národ o úspory, trvalým zdražováním, inflací a zlodějny obsaženými v eufemisticky pojmenovaných „balíčcích k ozdravení ekonomiky“ nejsou vlády schopny vytvořit vyrovnaný rozpočet, zajistit systém pro vyplácení důchodů pro další generace, zničily vyspělý socialistický zdravotní systém a přes Rathy, Dbalé, Skopečky a další dobrodruhy v NERVu tvrdí, že v celém světě občan na zdravotnictví doplácí. Mají jistou pravdu, skutečně v tom jejich zmíněném světě nemají socialismus, který by v praxi prokázal opak. A v kritice by bylo možno pokračovat ve všech segmentech státní správy a hospodaření společnosti, ukazovat na dezinformace samozvaných a samolibých expertů v NERVu, typu ekonomů (dnes se mluví o expertech) H. Horské, či J. Matesové a dalších ekonomických „umělců“.

V textu byla na několika místech již zmíněna rezerva, potenciál, který socialismus nevyužil, dokonce ji, díky různým tzv. vědcům a politrukům i části nomenklatury dané doby zavrhoval. Předkládám k diskuzi, do jaké míry její ignorace přispěla k spontánnímu kolapsu socialismu. Jde o princip známý jako Maslowova pyramida lidských potřeb, souhrnně zveřejněný v roce 1942, vedení a organizace výroby u T. Bati, zkušenost s Leninovým NEPem.

Na funkčním modelu jejich efektivitu v socialismu prověřil rovněž již zmíněný doc. Ing. F. Čuba, CSc. V kapitalizmu, už z jeho podstaty, po jisté době patrně povede později vývoj k problémům typickým pro tento systém, k jeho degeneraci (zde jsou na mysli všelijaké dávky, podpory v nouzi i pokusy o zavádění základního bezpodmínečného příjmu). Zavedení způsobu organizace a vedení podmiňující zhotovení kvalitního výrobku, vyvolání podmínek pro trvalý osobní zájem zaměstnance (pracovníka) na tomto cíli (tedy i kreativitu, invenci), zájem o zlepšení spojený s jeho hodnocením a pozicí v podniku.

T. Baťa kdysi prohlásil, že existuje tisíc způsobů, jak takovou situaci nastolit, postačí, pokud se nám podaří vytvořit stimuly, které fungovaly u Bati nebo u doc. Čuby. Zdá

se, že o prosazení Maslowových myšlenek (a Baťovy organizace výroby) uvažoval i M. Štěpán (kniha P. Holec – M. Štěpán: Můj život v sametu aneb zrada přichází z Kremle).

Sofistikované vytvoření výrobku, a tím i nadhodnoty, je společné jak pro výrobu v kapitalismu, tak v socialismu. Rozdíl nastává při distribuci nadhodnoty. I když u Bati lze spatřovat jisté prvky sociálního citění, nelze pro další rozvoj jak výrobce, tak i společnosti jen s takovými pocity vystačit, ty musí být pregnantně definovány a garantovány zákonem. V reálném životě nelze spoléhat na anděly či pomoc spravedlivého spasitele nebo na nomenklaturu, která, jak se obával V. I. Lenin a jak se i v praxi socialismu potvrdilo, dříve či později selže.

Očekávám, že se vyskytne reakce typu – když jsi tak chytrý, tak řekni, jak to má být. Samozřejmě tu odpověď zůstanu dlužný – tak jako milióny lidí přede mnou. Lze na základě dosavadních zkušeností navrhnout základní kostru řešení problému, je ale nutno trvale prověřovat její funkčnost a na základě poznatků ji upravovat. Současné, ale zejména budoucí generace mají a budou mít k dispozici mnohem lépe vyjádřené poznatky a zkušenosti, než jsem se o to výše pokusil, ověřené na životě miliard lidí. Už dávná historie uvádí moc tribunů, jejich právo veta, stejně tak tato historie ukazuje, že se zatím vždy našly účinné způsoby, jak dobrá předsevzetí překonat, obnovit nespokojenost a návrat společnosti k marazmu a bídě. Nicméně jistý posun ve společnosti je patrný, člověk objevil právo, povinnost, solidaritu, humanitu, je ochotný respektovat zákony a hledá způsoby, jak tyto fenomény prosadit a uplatnit. Občan touží po jistotě, po spokojenosti.

Specifický a nutno přiznat že velmi účinný způsob dosažení zmíněného stavu jistě blaženosti či spokojenosti, sice ne pro občana žijícího v bídě a pokoře, ale pro jeho “duši“, nabízejí náboženství. Bídu a utrpení života občana na Zemi tolerují a po svém způsobu slibují – dosažení spravedlnosti a věčné blaženosti – ovšem ne zde, na Zemi, v našem slzavém údolí. Až nám občane posloužíš a zemřeš, dosáhneš ty, resp. tvoje duše, věčný klid a mír. Nechci s náboženstvími polemizovat v těchto úvahách a oblastech, ale všechny skutečnosti už na Zemi, dnes potvrzují, že za většinu problémů si může lidstvo samo a že řadu z nich může odstranit.

Existují samozřejmě různá nebezpečí pro naši planetu i její populaci. Některá jsou umělá, zbytečná a jsou zločinem, jako současná válka na Ukrajině či jinde, jsou rizikem pro celý svět. Některá, jako např. možnost zásahu Země nějakým meteoritem, musíme (snad zatím) stoicky přijmout, proti jiným utrpením (nemocem, epidemiím) bychom měli hledat společně řešení, stejně jako je tomu v oblasti zajištění životních potřeb, vody, materiálů a energií. Tyto otázky by měly být předmětem zájmu každého občana naší planety a byly už z větší části i obsaženy v programu komunistických stran. Je patrné že současné programy a vize komunistů by logicky měly obsahovat i ty příběhy a situace, které v minulosti nebyly akceptovány, odhaleny a známy či přezírány s ohledem na stupeň poznání dané doby. Váhavý přístup k nim ze strany komunistů umožňuje politické konkurenci kompromitovat jejich další aktivity.

Nejsem svojí profesí na potřebné úrovni společenských věd, ale i při tak velmi omezené znalosti zmíněných výroků V. I. Lenina jsem se odvážil vyslovit výzvu k inovaci kladenského programu. Asi by bylo chybou, kdyby pozornost programům KSČM

opět zapadla. Při diskuzi k náplni “Alternativ“ jsem byl vyzván, zda bych svojí verzi, neupravil pro publikaci v tomto časopisu. Přikládám k diskuzi i inspiraci tři náměty, které se, přirozeně, do jisté míry prolínají. Program jakéhokoliv subjektu považuji za závažný dokument a diskuzi, kritiku či další náměty i kritika předložených připomínek a námětů mohou být jen prospěšné. V závěru pak už uvádím jen heslovitě oblasti, které by bylo vhodné, dle mého názoru do programu zakomponovat, nemá smysl hledat formální vyjádření a úpravu, neboť ta bude dána konečnou redakcí.

POZNÁMKY K PROGRAMŮM KSČM

Komunistické hnutí v naší republice prošlo složitým a náročným vývojem. Generace komunistů, které založily KSČ a posléze se dostaly až do vedení společnosti vyšly z bídy kapitalistické společnosti umocněné apokalypsami dvou světových válek, krize mezi nimi a následného trvalého úsilí mezinárodního kapitálu o jeho diskreditaci a konečného zničení. Přesto komunisté, při všech chybách až tragédiích, způsobených především jejich neadekvátní reakcí na provokace mezinárodního kapitálu (studenou válkou) i tlaky z Moskvy, prokázali, že jejich cíl není fantazií a že lze vytvořit společnost na Zemi, kde taková utrpení budou vyloučena. Naopak další vývoj v Česku – recidiva kapitalizmu – jednoznačně prokazuje, že kapitalismus není opravitelný a vědeckotechnický kapitál, který by měl být přínosem pro lidstvo po všech stránkách vede jen k prohloubení bídy populace a vyvražďování lidí na celé planetě. Recyklovaný kapitalismus se obrnil proti alternativním myšlenkám dokonce zákonem a vyhláškami, které umožňují kritiky trestně postihovat.

Situace, za níž získala KSČ výraznou podporu národa, byla velmi hektická. V mnoha rodinách byla prázdná místa po padlých v obou světových válkách či umučených v koncentracích, v paměti bylo ponížení nezaměstnaných z doby krize i bezcitnost bohatých. Řada lidí byla zmrzačená, obtížné poměry měla i mládež při získávání vzdělání, při nástupu do života i sehnání zaměstnání atd.

Je proto logické, že po přímých zkušenostech s touto realitou se KSČ s takovou intenzitou přimkla k systému, který sliboval lepší život a který se ustavoval v SSSR, i když informace o praktickém provádění teoretických myšlenek se různily. Není nutné hledat detailní informace o poměrech v SSSR, který vycházel z jiné základny, a vedlo by to jen k rozšíření diskuze. Rozhodující pro tento trend i podporu komunistů národem pak byla porážka fašizmu, na níž měl nový a tolik pomlouvaný společenský systém v SSSR patrně rozhodující podíl.

Poměry, za nichž se socialismus tvořil v nově ustaveném státě, v Sovětském svazu, byly velmi těžké, bolševici převzali po carovi velmi zaostalou společnost, navíc vyčerpanou světovou válkou. Nový systém musel nejdříve ustavit státní správu a bojovat i s otevřenou intervencí mezinárodního kapitálu. Ten okamžitě proti němu zahájil vojenskou intervenci a po jejím selhání zahájil sankce, bojkoty a embargo, situaci, kterou po II. sv. válce označil W. Churchill jako válku studenou (a vyhlásil ji proti tehdy se zformovanému tzv. socialistickému táboru). Trvalé napětí i prováděné ekonomické akce, korupce a v té době ještě značná neuvědomělost umožnily nastolit a posléze tragicky zneužít v SSSR situaci, kdy se z obav o pokračování socialistického

vývoje se mohl ustavit v zemi zločinecký gang, který pod záminkou jakýchkoliv podezření (někdy i dodaných Západem), likvidoval nevinné, často systému oddané lidi. Dnes se odpovědnost za toto období přisuzuje J. V. Stalinovi (jako jeho pomocníci jsou uváděni i Jagoda, Ježov a Berija). Existují však i pochybnosti: je takové uzavření tohoto období logické, důvěryhodné, nemají větší odpovědnost za tragédie tohoto období např. tehdejší prokurátor A. J. Vyšinskij a lidé kolem něj (včetně pozdějšího kritika Stalina N. S. Chruščova)? Je škoda, že přehled tohoto období, tzv. kultu osobnosti, nebyla věnována pozornost v osmdesátých letech, kdy ještě žili někteří pamětníci z bezprostředního Stalinova okolí. Stalin byl jistě tvrdý vůdce, nicméně informace z jeho okolí ukazují, že byl tvrdý i vůči sobě a svoji pozici nezneužíval.

Mezinárodní respekt, který Stalin a KSSS měli v tehdejším světě, vedl k naprostému respektování informací, až k podřízenosti téměř všech komunistických stran Sovětskému svazu. Tak tomu bylo i v Československu, které opustilo představy vlastní cesty k socialismu a přijalo praxi Sovětského svazu. V euforii poválečné doby se tak realizovaly i u nás podobné chyby a tragédie. I když se v proslovech a usneseních zdůrazňovala teorie Marxe, Engelse, Lenina a pár let i Stalina, vlastní, kreativní a logický přístup akceptující naše poměry byl potlačován, odmítán až pronásledován. Racionální teorie byla přetvořena na státní náboženství, které se stalo postupně – nejdříve z nadšení, později z obav – akceptovatelné jak pro představitele moci, tak pro pracující. V praxi se to projevilo v chytračení, laciném předstírání oddanosti, fakticky pak v poklesu výkonnosti a konkurenceschopnosti produkce. Dílčí úspěchy pak využívala mocnější část nomenklatury k likvidaci svých oponentů.

KSČ se snažila už koncem padesátých let napravit chyby z počátečního období své vlády (vlády NF). Byla však pod těžkým nápořem reality, aktivit ze strany kapitálu zmíněné studené války, tlaku i respektu mocného spojence SSSR, měla vlastní zkušenosti s kapitálem a logicky se uplatnilo chování i tlak veřejnosti a zmíněné části nomenklatury.

Po řadě administrativních a ekonomických opatření se KSČ rozhodla pro pokus provést reformu, která by využila prokazatelných, a v té době už i teoreticky zpracovaných, představ o přirozených potřebách člověka, známých z podnikání T. Bati, ale i ověřených V. I. Leninem v jeho NEPu. Tento pokus byl potlačen zásahem armád VS, následnou instalací JUDr. G. Husáka, CSc. do nejvyšších funkcí a tvrzením části tehdejší nomenklatury, resp. jejího samozvaného tzv. zdravého jádra, které se dostalo k moci tvrzením o záchraně socialismu.

Další vývoj prokázal, že intervence VS a následný vývoj v ČSSR byly tragickou chybou celého socialistického bloku, zárodkem pozdějšího spontánního kolapsu sovětského typu socialismu v Evropě, v podstatě vítěznou, možná předem prokalkulovanou akcí kapitálu, který invazi vojsk VS do ČSSR v roce 1968 odsouhlasil, neboť počítal s následnou kompromitací socialismu. Bohužel, zvolené řešení – tzv. normalizace, tedy pohovory, kde se požadoval souhlas s intervencí vojsk VS a při jeho odmítnutí následovalo vyloučení ze strany či z funkcí – postihlo, jak bylo výše uvedeno, na 500 000 lidí a vedlo k vytvoření cca 2 miliónů skutečných nespokojenců, kteří se přidali k latentním nespokojencům (kritikům), kteří v systému byli už před rokem

1968, ale jimž systém přes jisté nesnáze v podstatě vyhovoval. Nutno připomenout, že podobné výhrady k systému byly i v ostatních zemích RVHP (tvrdší revolty před rokem 1968 byly u nich zlikvidovány) a s nadějemi k reformám v ČSSR vzhlížela většina komunistických stran ve světě. Zásah VS v ČSSR byl negativně přijat i od západních komunistických stran.

Změna politiky v SSSR v průběhu 80. let a změna generačního složení společnosti vedly k spontánnímu kolapsu socialismu a recidivě kapitalizmu u nás. Výsledky jeho působení – současnost i vize, jsou jednoznačně tragické.

V této souvislosti je účelné připomenout zde naši společnost dvakrát prožitou a potvrzenou tragédií násilných zásahů do správy země v situacích, kdy neexistovalo právo veta. V prvním případě se jednalo o zásah Západu v roce 1938, v druhém o zásah z Východu v roce 1968.

Volání po zrušení práva veta v EU naším současným prezidentem P. Pavlem je, dle mého názoru ve smyslu zkušeností s podobnými smlouvami (Mnichov i VS) neodpovědným, odporným, nestátnickým krokem, který lze považovat ve smyslu našich zkušeností jako provinění typu velezrada. Nelze samozřejmě určit, zda jde o jeho nápad či nápad nějakým způsobem mu doručený a jím jen přednesený. Ale to přece není pro občana podstatné. Pan Pavel se v průběhu života při studiu setkal s oběma příběhy (Mnichov i tzv. bratrská pomoc) a před svou konverzí k nim prezentoval jiný vztah. V této otázce má i KSČM na rozdíl od KSČ, jejímž aktivním členem generál Pavel byl, na řešení problémů jiný názor. Právo veta je v mezinárodních uskupeních nutno zachovat a problémy řešit otevřeným rozbořem, diskuzí. Dále považuji za neúnosné, nemravné, aby hrstka, v dané době mocných, vydávala zákony a usnesení umožňující občany s alternativním názorem označovat za dezinformátory, dezoláty a mohla je pronásledovat, když navíc sama se svými volebními falešnými sliby, které po uchopení moci nedodrží a ignoruje – ji usvědčují z neschopnosti. Jsou to jejich výroky a posléze i zákony, které mají prokazatelně, při použití jejich slovníku, hodnotu dezinformací – oni splňují “kvalitu“ dezolátů. Lze nabídnout k zvážení kterýkoliv výrok našich představitelů od převratu až po současnost a popřemýšlet, při srovnání s předchozím obdobím, komu lze uvedená označení bez váhání objektivně přiřknout.

Dá se doložit, že v době převratu a několikrát po něm se KSČ za chyby opakovaně omluvila, KSČM se na počátku k omluvám připojila a jednoznačně i odsoudila. KSČM nepředložila společnosti kritickou analýzu 40 let vládnutí NF (po jistou dobu s doložkou o ukotvení vedoucí úlohy KSČ).

To lze samozřejmě považovat za chybu. Kritické pokusy jednotlivců ji nemohou nahradit. Nicméně k rozborům minulosti, jejích pozitiv i negativ, s úspěchem lze využít materiálů – analýz, provedených jejími politickými konkurenty a ano, i vládou zřízeným ústavem (ÚSTR). Ten vydal spis Tematická příručka k československým dějinám 1948 - 1989 mající přes 1000 stránek, který obsahuje i příběhy, které by stoupenci KSČM mohli snadno vyloučit jako umělé konstrukce nebo z důvodů možné nostalgie přehlédnout či tolerovat. Ale na to je potřeba práce: tento výtvor velkého kolektivu ÚSTR by měl být analyzován, připomínkován, popř. v dialogu s autory vyjasněn. Určitě obsahuje i prvky, které by, aplikované kýmkoliv, byly naší společnosti prospěšné.

Základní východiska a motivy

1. Za primární podmínku existence života na naší planetě je dnes, při možnosti zneužití energií, kterými lidstvo vládne, řešení všech nejasností a sporů mírovým jednáním. K tomu je potřeba mít k dispozici necenzurované podklady. Realita v tomto směru je stále tristní. Rozhodnutí vlády mají být pod trvalou kontrolou veřejnosti. Naši představitelé před časem náš stát zavlekli do války s Irákem jen na základě falešného tvrzení, že má jaderné zbraně, přestože, sice po několika odmítnutích, Irák sám souhlasil s inspekci na místě. Trapné bylo zdůvodňování naší účasti tehdejším ministrem JUDr. Cyrilem Svobodou, který se ani po ukončení války, která znamenala 1 500 000 obětí (zraněných či zabitých) a masivní zničení infrastruktury země neomluvil za tento zločin a dále, tento křesťan, radí našim představitelům.

Podobná je dnes situace na Ukrajině, kapitalismus Ukrajincům za 20 let působení přinesl jen nezaměstnanost, bídu, masivní korupci a dovedl společnost k nenávisti, nesnášenlivosti, k tzv barevné, nesmyslné revoluci. Kolik miliard od vzniku státu do roku 2014 poskytl do investic, rozvoje země, která má takové přírodní zdroje a měla i vyspělou inteligenci? Místo racionální politiky přivedl do země národnostní řevnivost a nabídku zřízení vojenské základny, kterou může sousední Rusko považovat za ohrožení, tak jako podobný příběh vyhodnotily USA v roce 1962 – v tzv. Kubánské krizi. Furiantská vyhlášení kdysi úspěšného komika, nyní prezidenta V. Zelinského mohou být atraktivní na jevišti, nikoliv však v reálném životě. Je nutno akceptovat práva i povinnosti obou stran, ale i povinnost OSN. Kolik miliard se místo racionální pomoci prostřílelo, kolik statisíců je padlých, vdov a sirotků, jak zpustošená je infrastruktura i země. A sporadické informace, které se občas objeví, ukazují, že řadoví Ukrajinci tuto válku nepovažují za válku svoji – uvádí se, že počet těch, kteří by mohli bojovat, ale shání lékařské vyjádření nebo emigrují do zahraničí, je mnohonásobně vyšší než těch, kteří bojovat musí.

Ve světle světových zkušeností je možné považovat válečný konflikt na Ukrajině za selhání světové Organizace spojených národů, která se nepoučila z historie, nečinně přihlížela a ignorovala umělý nárůst problémů na Ukrajině, a v podstatě tak logicky synergicky podpořila tlak na jednání Ruské federace. Dají se dohledat názory i v našich médiích, že Ukrajina má právo na svém území dělat, co chce. Je však nutno uznat odpovědnost vlády Ruské federace – tedy právo i povinnost – zajistit svému národu bezpečnost. Tak tomu bylo i v zmíněném příběhu tzv. Kubánské krize, poučení mohla vyvodit Ruská federace i z liknavosti světa po nástupu Hitlera k moci, jeho tolerance a netečnosti, které umožnily II. světovou válku. Jak by jednal světový kapitál, čím hrozily USA v roce 1962? Přímo jadernou válkou! Asi by se měl analyzovat názor zakladatele ODS, V. Klause, že k vojenskému zásahu byla Ruská federace donucena. Je mimo reálné možnosti KSČM aktivněji přispět k míru v této oblasti než apelem na obě strany (nejen tohoto) konfliktu výzvami k příměří, plnému zveřejnění všech informací. Nebo se toho, váleční dobrodruzi a jejich mediální klaka i u nás obávají?

Odhlédněme na okamžik od válečné vřavy a posuďme potřeby a možnosti řadových občanů obou, do nedávna skutečně přátelských národů i skutečné příčiny, které vyústily do válečného konfliktu. Všechny předpoklady, které by umožnily příznivý vývoj Ukrajiny (výrobní potenciál, vyspělá inteligence, přírodní bohatství) kapitalistické vlády Ukrajiny (komunistická strana je mimo zákon) po získání její samostatnosti využily (zneužily) jen k výrobě miliardářů a milionářů, řadový občan musel hledat práci v zahraničí. Podobně se hledaly i záminky a problémy – ty, místo aby byly řešeny, byly kultivovány. Válečný konflikt byl neuváženě připravován stejně tak, jako je v současnosti světovým kapitálem podporován. Ztráty na Ruské straně se uvádějí různě, asi se pohybují okolo půl miliónu lidí, s informacemi o ztrátách Ukrajiny se šetří, některé informace udávají asi desetinu ztrát Ruska. Ale uvádí se současně, že i Ukrajina má problémy s doplňováním stavů, jinde zase, že v zahraničí je 6,5 milionu bojeschopných Ukrajinců, jinde se píše, že budou postihováni ti, kteří odmítnou bojovat (lékařská potvrzení). A ty, řadový občane světa, máš věřit svým Fialům... Svět dodává zbraně Ukrajině, zdá se, že Rusko má čím střilet. A předpokládá se, na obnovu Ukrajiny nebude stačit bilión dolarů. Vládo, světoví vládci, do čeho vedete svět? Kdy pochopíte racionální návrhy komunistů?

Podobně tendenční byl přístup světa, ale i naší vlády, k řešení epidemie covid 19: jaké informace veřejnost dostávala a jak bylo to ohrožení populace neseriózně zneužíváno v politickém úsilí. KSČM odsuzuje takové způsoby manipulace a zneužívání skutečného ohrožení populace, takový přístup je antihumánní a vede jen k ztrátám a tragédiím.

2. Porovnání současnosti s realitou 40 let před převratem ukazuje, že zákon č. 198/1993 Sb. je účelovou dezinformací, která umožňuje celé předchozí období 40 let označovat za období teroru, úpadku, devastace společnosti. Už přes 30 let u nás probíhá recidiva kapitalistického, spíše imperialistického systému hospodaření a výsledky jsou jednoznačně tragické. Vláda, ustavená po volbách v roce 2021 se dostala k moci za přispění dezinformačních výroků o programu, tvrzením, že bez dalšího vydírání společnosti, danění a likvidací benefitů obnoví rozvoj společnosti. Opak je pravdou, a bylo by demokratické, kdyby po prokazatelném podvodu s omluvou odstoupila. Trapným déle než 10 let trvajícím pronásledováním politického konkurenta (pana Ing.A. Babiše) a odvoláváním proti výnosu soudů nevytvořila hodnotu ani ve výši jediné koruny, naopak výsledkem jsou jen ztráty, které dnes mohou jít do desítek miliónů korun. Řadový občan může považovat státní správu v řadě aspektů pro něj za nefunkční, naopak tolerantní až vstřícnou pro podvodníky. Jednomu, třeba řadovému občanovi je vyčítáno bývalé členství v KSČ, druhý, aktivní je použitelný pro instalaci do vysokých i nejvyšších funkcí. A zde nemáme na mysli jen ty notoricky zmiňované příběhy některých občanů (Havel, Čalfa, Zeman, Rychetský, Pavel, Stráž...), ale i komické příběhy typu volby ředitele ÚSTR, kdy byl jeho ředitelem na jistou dobu zvolen absolvent VUML doc. PhDr. Jiří Pernes.

3. V prvním, tzv. Kladenském programu KSČM je uvedeno, co chceme preferovat, do čeho investovat, jak ozdravit společnost, jak obnovit funkční, po převratu zdevastovanou, společnost i jak vyloučit chyby z doby vlády KSČ a do převratu i často agilních „ukomunistů“, kteří se po převratu v roce 1989 prohlašují za demokraty. Nutno

přiznat skutečnost, že naše země byla zavlčena pod výlučný vliv mezinárodního kapitálu, který omezuje možnosti vlastní politiky a rozhodování. V situaci, kdy v podstatě nemáme vlastní zdroje surovin a energie, kdy je zcela zdeformované školství, výchova manuálních odborníků a inteligence, nefunkční státní správa, gumový výklad zákonů, bývalý vlastní velký výrobní potenciál byl zlikvidován nebo je v cizích rukou a stát zadlužen v astronomických částkách a místo hledání racionálních východisek se hledají peníze pro nesmyslné válčení ve světě, by místo pomlouvání a obviňování měla nastoupit spolupráce napříč politickým spektrem, společné hledání východiska. Komunisté v podstatě představili v praktickém provedení možnost řešení globálních problémů dané doby, tedy konce minulého století.

Nebyl to tzv. kočkopes, co bylo realizováno ve Slušovicích, ale racionálně vedená organizace výroby, vzájemných vztahů, založená nejen na proklamovaných lidských právech, které samy o sobě jsou plytké a bezcenné, ale na propojení lidských práv s teorií A. Maslowa, kterou asi intuitivně, před jejím zformulováním praktikoval ve svých provozech moudrý T. Baťa, v podmínkách zakládání socialismu zavedl i V. I. Lenin a v podmínkách nedokonalého socialismu prověřil doc. Ing. F. Čuba, CSc. Tedy jednoznačná racionalita ve výrobě spojená s motivací pracovníka na jeho osobním zájmu ke zhotovení kvalitního, konkurenceschopného výrobku, patřičně i ohodnocená. Takový přístup pak vedl i ke zvýšení jeho sebevědomí a spokojenosti. Uplatnění tohoto principu v socialistickém systému umožňuje realizaci jeho cílů. Představa je taková, že tento princip je shodný se systémem T. Bati až do rozhodování o distribuci nadhodnoty. Zatímco u T. Bati o distribuci nadhodnoty rozhodoval majitel, v socialismu by musela rozhodovat ne nomenklatura ve smyslu obav Lenina, ale funkční samospráva pod kontrolou zaměstnanců a při prokázaném selhání drakonicky (exemplárně) postižená (ztráta veškerého majetku + vězení). V kapitalistické společnosti uplatnění uvedeného postupu v masovém měřítku by jeho typické problémy (krize, nezaměstnanost, války a další nedostatky), neodstranilo. Tedy ve společnosti – voliči i ignoranti by měli ukončit žabomyší spory a války a společně hledat racionální východiska ze současné tristní a bezperspektivní situace. Podobně by měla být usměrněna media – nejen zákonem, ale především chováním občanů. Jednejme, diskutujme a předkládejme v soutěži o volební preference náměty k řešení, a ne pomluvy a nekonečná uměle pěstovaná pronásledování, hodná hrdinů románů Karla Maye. Program antibabiš ukazuje na prázdnotu programu jeho rivalů.

4. Naše další představy jsou už jenom logickým pokračováním, aplikací na problémy, se kterými se setkáváme v novém století. Buďme důslední, byla ustavena EU, je snaha o zajištění ekologicky vyrobené energie pro (minimálně) členy Unie. Co je to za spolek, když v ní jeden stát, bez ohledu na potřeby Unie vyřadí tři funkční jaderné elektrárny, protože prý je nepotřebuje, ale jiný stát potřebnou elektrickou energii bude vyrábět klasicky, tedy z uhlí nebo plynu? To má být spolupráce v Unii? Pak je velkým a nebezpečným rizikem i návrh prezidenta Pavla, který byl už výše zmíněný – a může vést k novému Mnichovu či “Bratrské pomoci“. Podobnými příběhy jsou migrace, covid 19, ale i boje s dalšími chorobami či případnými novými epidemiemi, zajišťování energií, surovin i jejich úspor, boje s oteplováním Země, poznávání vesmíru atd., v neposlední řadě pak i k obnově funkční státní správy a samosprávy, jednoznačnému formulování a výkladu zákonů a jejich uplatňování.

Bohužel, popřevratové vlády recidivou klasického kapitalizmu dovedly naši republiku do velkého rozvratu, značné beznaděje a vysoké zadluženosti.

Proto je na místě výzva společnosti k politickému soupeření programů, ale jednotě při spravedlivém řešení problémů, které ovlivní nebo rozhodnou o budoucnosti naší civilizace.

K VLASTNÍMU PROGRAMU

Jsem toho názoru, že obsah je nutno upravit s ohledem na změny, které ve společnosti proběhly, i její současný stav a možnosti. I tak to bude obtížné, protože naše země nemá zdroje energie, surovin a lidský potenciál je značně zdevastovaný a jsme vazalové mezinárodního kapitálu.

V úvodu by toto mělo být připomenuto, zmíněna potřeba detailnější inventury možností potřeb a priorit společnosti. Ta inventura je účelná proto, že řada cílů KSČM zůstává, jejich řešení je však třeba zařadit do plnění dle reálných možností. Uvedeny by však měly být. Bylo by možné uvést, že náprava současné reality bude náročnější, než byla situace po válce, neboť tvůrčí potenciál národa, funkci veřejné správy a zákonnost bude nutno obnovit. Tedy:

- Obnova školství co do odbornosti i celkového vybavení studenta do života. V tomto směru by se mělo vycházet z praxe u Bati i zkušeností ze socialistického školství. Zvážit využití internetu k předávání informací, ne každý pedagog je odborník a naopak. Jednak by to vedlo k finančním i časovým úsporám, byl by to ale přístupný vhodný materiál i pro zájemce o danou problematiku. Byly by k dispozici i příklady užití a bylo by možné i motivovat dosud techniky bez titulů k získání, po příslušných zkouškách, k získání vhodného prokázání kvalifikace (dříve třeba tzv. diplomovaný technik), který by mohl zohlednit zaměstnavatel. Organizovat výměny studentů a sjednávat jejich studijní pobyt na zahraničních pracovištích.

- Obnovit respekt před zákonem, zajistit jeho vymahatelnost pro řadového občana, upravit platy ve státní a veřejné správě, soudnictví, odstranit směšné zdůvodnění výše platů soudců (mají mít takový plat, aby nemuseli být úplatní !), snést je z výšin jejich typické, možná i záměrné omylnosti, zvážit postihy za chronická opakovaná chybná rozhodnutí, nečinnost až po zrušení jejich postu.

- Obnovit pořádek ve zdravotnictví – to bylo i před převratem na velmi slušné úrovni, léky byl bez doplateků a nebyly platby za rychlejší přijetí do nemocnice. Je pravdou, že neměli možnost uplatňovat své nesmysly lidé typu MUDr. Ratha, Dbalého či ředitele VPZ Kabátka a ekonomických expertů typu H. Horské, J. Matesové či J. Skopečka.

- I na úřadech zavést motivaci úředníků. Po oznámení nedostatků občanem by měli mít povinnost zjednat nápravu nebo případ posunout dál, k jeho vyřízení. Oni jsou školení a měli by občanovi pomáhat a garantovat tam, kde je to oprávněné, nápravu, vytvořit prostředí k likvidaci šikany. Jejich aktivitu a způsob činnosti by posuzoval jejich nadřízený.

- Vztah k majetku, vlastnictví. Všechny formy vlastnictví majetku jsou rovnocenné, zkušenost po převratu ukázala, jak povrchní jsou tvrzení typu „stát je nejhorší vlastník“. Majetek, jeho udržení či rozvoj vyžaduje velké schopnosti i starosti a z logiky vývoje je patrné, že napětí v tomto segmentu se bude zvyšovat. V limitním případě půjde až k otevřenému nepřátelství vztahů.
- Výměny vedoucích na vedoucích postech a výše jejich platů. Jsou až provokativní platy a roční náhrady na některých úřadech (železnice, pošta, zdravotní pojišťovny, ČEZ, ...) a posuzovat i vhodnost jejich setrvávání na daných postech. Jediné kritérium – výkonnost a úspěšnost. To samé platí o ministerstvech, poslancích.
- Zajistit seriózní výklad historie.
- Podpora výzkumu ve všech racionálních oblastech.
- Výstavba bytů, jejich vlastnictví a nabídka řešení. Zde by se přihlédlo k potřebám i zájmu občana o formu vlastnictví a bydlení. Mladá rodina vystačí s malometrážním bytem, později potřebuje byt větší a posléze jí velký byt je na obtíž. V tomto směru byly před převratem zkoušeny komplexy bydlení se zásobováním a zajištěním potřeb občana. Podobně lze zvažovat upravením pronájmu rekreaci (pronájem a posléze odkoupení investic).
- solidarita a humanita jsou prvky, které kapitalismus v podstatě nezná, ale mohou být zpříjemněním života společnosti.

Závěr.

Textu by jistě prospěla pečlivější formulace kritiky i námětů, na svoji omluvu mohu jen konstatovat, že nejde o text k získání nějaké čárky k společenskému postupu, ale o podněty k diskuzi. Pokud se vyskytne kritika a další náměty, bude to pro řešení naší současné situace jediné přínosem.

O autorovi

Ing. Evžen Smrkovský, CSc..

Narozen 1943, absolvent ČVÚT, věnoval se jadernému výzkumu. Zastupitel v Dolních Počernicích, OSVČ, publicista.

Jak vznikl kladenský program KSČM z roku 1992

Jiří Dolejš

Kladenský program KSČM z roku 1992 vznikl jako ideová reflexe událostí, které odstartoval 17. listopad 1989. Ztráta vedoucí úlohy někdejší státostrany a potřeba legitimizace strany v nových podmínkách obnovené politické soutěže vyvolala značné změny stranické programové výbavy. Tranzice strany počátkem 90 let minulého století odrážela jak obecný vývoj po pádu bipolárního světa, tak specifické české podmínky po pádu minulého režimu. KSČM se stala nástupnickou organizací někdejší státostrany a v období 1989-1993 proběhlo složité hledání její nové legitimní identity. Program KSČM schválený II. sjezdem strany v Kladně v prosinci 1992 a potvrzený III. sjezdem strany v Prostějově 1993 se pak na dlouhá leta stal stabilním vyjádřením transformačního kursu strany. Šlo o originální pokus jak tuto stranu destalinizovat a současně se nepřeměnit ve druhou sociální demokracii.

Od mimořádného sjezdu 1989 do kladenského sjezdu 1992

Už na mimořádném sjezdu v prosinci 1989 v Praze se někdejší KSČ distancovala od stalinského modelu strany a společnosti a omluvila se celé společnosti za stav, do něhož ji monopol této státostrany přivedl. Zneplatnila také historický dokument „Poučení z krizového vývoje ve straně a společnosti po XIII. sjezdu KSČ“. To byl jen začátek hlubokých programových změn. Patřil k nim i rozchod s 21 podmínkami Komunistické internacionály, s pojmem diktatura proletariátu, a s dalšími dříve tabuizovanými dogmaty.

Už tehdy se rozhodlo o ustavení územní organizace komunistů v Čechách a na Moravě. Ta měla v březnu 1990 v budově Vysoké školy politické ÚV KSČ v Praze svůj ustavující sjezd. S federalizací strany došlo v listopadu 1990 k samostatné registraci KSČM jako politické strany na území ČR. Na Slovensku se pak zformovala jasně reformní SDĽ Federace těchto stran formálně zanikla v dubnu 1992 jako předzvěst rozpadu Československa.

Uvnitř strany docházelo v té době ke vzniku různých oficiálních názorových platform. Proces názorové krystalizace byl velmi silný a byl provázen i pokračováním odlivu členů, zejm. odborníků. Rok 1990 byl ještě spíše o rozchodu s minulostí než o hledání nové identity. V parlamentu tehdy ještě dominovalo Občanské fórum a veřejně se diskutovala otázka mobilizace k druhé revoluci (rozchod se sametem). Před volbami v červnu 1990 proto strana ještě řešila, jak se vyrovnat s bezprostředním ohrožením (srv. dopis tehdejšího městského prokurátora pro území hlavního města Prahy JUDr. Tomáše Sokola).

Výsledky prvních svobodných voleb v květnu 1990 přispěly k legitimizaci transformujících se komunistů. Strana tak byla integrována do nového politického systému v souladu s porevoluční legislativou. KSČM jako právní nástupkyně KSČ byla politickou nástupkyní i její omluvy. Krach roku 1989 ale ukázal slabiny nejen politické praxe, ale i teoretické výbavy.

Formulovat nové ideové základy pro KSČM nebylo jednoduché. Neméně složité bylo pro straníky zpracování detailnější kritické analýzy minulého režimu. Stranická komise k příčinám 17. listopadu (vedl ji M. Grebeníček) vznikla jen jako reakce na vyšetřovací komisi Federálního shromáždění. Ta měla jiné poslání, nikoliv teoretické zobecnění selhání historického pokusu o socialismus před rokem 1989.

Tyto otázky se stávaly i po vzniku KSČM předmětem ideového střetu. Základní názorové proudy, které se tehdy ve straně dál střetávaly v boji o vliv, lze nejobecněji označit jako a) reformní (ten volal po rázném oddělení od minulosti) b) centristický (ten volal po odstranění mocenských a ideových deformací) a c) orthodoxní (bránící úspěchy minulosti před rokem 1989).

Olomoucký I. sjezd KSČM v říjnu 1990 do čela strany postavil režiséra Jiřího Svobodu, jehož ambicí bylo stranu modernizovat. Jádrem strategického směřování KSČM sjezd učinil demokratický socialismus. Sjezd také ve zprávě akceptoval formulaci, že za prohrou v listopadu 1989 byla systémové krize. Straničtí představitelé ale lavírovali mezi tlakem společenských změn a určitou setrvačností členské základny. Především konzervativci s „normalizační pamětí“ pak nazírali na změny ve straně jako na určitou taktiku ústupu a nikoliv jako na transformační strategii

Otevřela se samozřejmě i diskuse o názvu strany, což vyústilo ve vnitrostranické referendum, které proběhlo mezi 15. říjnem a 31. prosincem roku 1991. Referenda se zúčastnilo 82,3 % členů a takřka 76 % členů si přálo název zachovat. Ti co ponechání názvu chápali jako rozhodnutí, že se strana nebude snažit o výraznější změny, odcházeli ze strany a posilovali postkomunistickou nebo nekomunistickou levice. Místo sbližování komunistické a nekomunistické levice tak převládla na levici diferenciací a fragmentace.

KSČM řešila problémy své identity v dalších volbách roku 1992 aliančním projektem, který současně skrýval název komunistická. Nesl název Levý blok (LB) a základem bylo .spojení malého subjektu Demokratická levice ČSFR s KSČM. Prvním předsedou Rady Levého bloku byl prof. Ivan Sviták

Inspirací pro Levý blok mohly být zahraniční projekty jako např. španělská Izquierda Unida, která vznikla jako volební subjekt také v roce 1992. Český LB se tvářil, že sdružuje širší levice „od národně socialistické, přes sociálnědemokratickou, komunistické, trockistické až po anarchistické“. Očekávalo se, že spolupracující levice bude mít synergický efekt.

Ve volbách v červnu 1992 měl Levý blok poměrný úspěch, protože se v novém parlamentu stal hlavní opoziční silou. Postavil se přirozeně do role hlavního oponenta klausovské ekonomické transformace. ČSSD vedená Jiřím Horákem tehdy měla ještě malý vliv. Ve volbách v roce 1990 měla jen 4,1% a v roce 1992 6,5%. LB tak mohl být i hlavní silou na levici. Paradoxně ale v té době dozrával konflikt uvnitř KSČM

Protože programový text z olomouckého sjezdu (1990) byl ještě velmi obecný, vznikla potřeba vytvořit podrobnější a zralejší text nový. Ten by odpovídal na konkrétnější problémy vztahu strany k minulosti i nové budoucnosti a odrážel rozporný názorový vývoj od roku 1990. Existence názorových platforem po olomouckém sjezdu totiž bohužel nevedla ani za ty dva roky k prohloubení komunikace a k synergii vyvolané různými inspiracemi.

Před II. sjezdem v Kladně (1992) docházelo spíše k hašteření skupinek, které získávaly frakční charakter. Pokračování transformace se stávalo čím dál větším problémem. Tehdejší Zpráva Ústředního výboru KSČM předložená kladenskému sjezdu popisovala poměrně otevřeně pět variant možného vývoje.

Zprvu zásadní změna související se změnou názvu strany, uznáním výlučné odpovědnosti za předchozí vývoj společnosti a zaměřenou v podstatě postkomunisticky. Za druhé, utváření strany na základě jednotné tzv. marx-leninské ideologie a s pomocí skupiny lidí, které porážku své ideologie chápali jako dočasnou.

Byla zde zmíněna také varianta dobrovolného rozpuštění KSČM a přechodu členů do jiných politických stran. Ta byla ale chápána jako nepravděpodobná. Čtvrtá alternativa předpokládala rozštěpení KSČM na několik samostatných subjektů, profilovaných podle názorových platforem.

Poslední možnou cestou vývoje strany se stala její „transformace ve stranu jakožto společenství lidí organizovaně vyjadřujících svůj konkrétní zájem, bez apriorní fixní ideologie. Tedy varianta samosprávně široce otevřená. Zde by transformace nebyla řízená stranickými elitami, ale probíhala by zdola.

Kompromis mezi těmito proudy vytvořila narychlo vytvořená programová komise, ve které byli mimo jiné poslanec FS prof. Zdeněk Hába či doc. Miloslav Formánek (já jsem byl také členem této komise). Formálně byl členem komise i poslanec Ransdorf, který se ale jako intelektuální solitér do samotné redakční práce nezapojoval. Výsledek práce své komise však akceptoval. Sjezdu tak byl nakonec předložen návrh programu, usilující o demokratickou inovaci komunistické identity. Jeho základní ideje se po schválení kladenským sjezdem stali pilířem programové identity KSČM a platí do současnosti.

Programové výsledky II. sjezdu KSČM v Kladně 1992

Průběh kladenského sjezdu v prosinci 1992 ovlivnilo, že na předsedu strany Jiřího Svobodu byl týden předtím (5.12. 1992) spáchán atentát. To pochopitelně poznamenalo atmosféru sjezdu a upozadilo diskuse nad návrhy, které si předseda na sjezd připravoval. I v nepřítomnosti byl opět zvolen předsedou a jeho místopředsedou se stal Miroslav Grebeníček.

Programovým cílem KSČM je podle kladenského programu „vybudování moderní socialistické společnosti, společnosti svobodných, rovnoprávných občanů, společnosti demokratické, samosprávné, politicky a hospodářsky pluralitní, prosperující a sociálně spravedlivé.“ Současně se v programu říká že „odmítáme uplívání na doktrínách a strnulém formalismu“

Tento program nakonec zahrnoval určitou míru kontinuity a diskontinuity s hnutím a historií českých komunistů. Odmítl otevřenou sociáldemokratizaci strany, ale zároveň trval na nezbytné destalinizaci. Teoretické základy své orientace vnímal prismatem duchovního odkazu zakladatelů, ale nikoliv závaznou literou textů tzv. klasiků a jejich oficiálních vykladačů. Tedy se otevřeně volá po novém čtení těchto textů a opouští se jejich dogmatizovaný výklad.

V kladenském programu se konkrétně uvádí že „KSČM programově navazuje na humanistické poselství zakladatelů socialismu, na pokrokové ideje minulosti a současnosti, na teoretický přínos Marxe a Engelse“. Pokusy o kritické zhodnocení textů klasiků se následně ale příliš nepěstovalo. Strašák revizionismu odpuzoval tradičněji orientované předlistopadové členy. Zmiňován byl v textu programu zejm. šmeralismus, téma, které si osvojilo zejm. Demokratické fórum komunistů.

Pojem transformace KSČM vnímala především jako vnitřní proměnu ze státostrany, byrokraticky centralizované a se striktně strážnou tradiční ideologií ve stranu se samosprávou své organizační struktury a programově otevřenou širší demokratické levici. Při realizaci této transformační linie se dál střetávali stoupenci jejího prohlubování s tradicionalisty. Programový kompromis dokumentu II. sjezdu KSČM, opírající se o demokraticky inovovanou komunistickou identitu, některé opět neuspokojil.

Výrazným prvkem textu kladenského programu byla distance od zmonopolizovaného a neživotaschopného systému tzv. reálného socialismu před rokem 1989. Text výslovně zmiňuje „závažné omyly a systémové chyby“ a „hromadné porušování politické a ekonomické demokracie“. Rok 1989 v mezinárodním měřítku označil jako „zhroucení autoritářského a ideálům socialismu vzdáleného systému“.

V části nazvané Za novou tvář strany lze nalézt explicitní odmítnutí tzv. stalinismu. Píše se tam : „Převážná většina jejích členů (KSČM) zásadně odmítla mocenskou svévoli předlistopadové byrokratické elity. Porážku a hroucení socialismu stalinsko-brežněvovského typu pochopila především jako důsledek faktického opouštění socialistických a komunistických myšlenek, neschopnost hledat a prosazovat vlastní cesty postupu a umožnit všem občanům , aby se na tomto procesu skutečně podíleli“

Poučení z historie vyjádřil kladenský program i ve vůli po programové otevřenosti, zejména směrem k hnutím, které usilují o spravedlivý pořádek na světě. Uvádí, že „levicová alternativa společenského vývoje nemá jen jedinou podobu a KSČM není jejím monopolním nositelem.“ Aby byla příkladem ostatní rozhodla se být samosprávným společenstvím občanů, svobodně sdruženým k obhajobě demokracie, sociální spravedlivosti a pokroku. Vzájemná tolerance a spolupráce různých demokratických proudů na levici měla být základem Levého bloku.

Dalším důležitým rysem kladenského programu bylo jasné přihlášení se k politické a ekonomické pluralitě. Text mluví o pozvednutí demokracie na vyšší úroveň s využitím demokracie přímé, samosprávné a informační. S tím souvisí respekt k právnímu státu a svobodné politické soutěži a nekompromisně proti jakémukoliv dalšímu mocenskému a názorovému monopolu.

V ekonomice se program jasně hlásil k dříve zanedbávané tržní ekonomice, ale s přívlastkem socialistická. Tedy trh, kde vlastnické uspořádání dává prostor ekonomické demokracii s perspektivou celého sektoru samosprávného vlastnictví. Jasně do ekonomické plurality zahrnuje i soukromé podnikání a přiměřenou účast zahraničního kapitálu. Regulace takového trhu měla být přiměřená a vliv státu strategický.

V oblasti zahraničních vztahů je v textu podpora práva zemí na svobodnou volbu uspořádání, za mírové řešení konfliktů a překonání blokového zajištění Evropy. Otázky rozšiřování NATO tehdy program neřešil (ČR do NATO vstupovalo až v roce 1999, Slovensko dokonce až 2004).

Stejně tak v obecné rovině text podporuje rovnoprávný vstup do integračních procesů, ale neřeší konkrétní problémy fungování Evropské unie. Výslovně jen říká, že “chceme Evropu budovanou zdola, nikoliv Evropu pro zájmy eurobyrokratů a monopolů“. Historický kladenský program se hlásil i na mezinárodní úrovni k „sebeosvobozovací strategii“ jako odpovědi na konzervativní výzvu nositelů restaurace kapitalismu. Tedy pokrok emancipace a internacionalismus zůstává hlavní devizou levice.

Kdo dnes uvažuje o inovaci kladenského programu, tak ta se může týkat nejen výše zmíněných oblastí vztahu k bezpečnosti (NATO) a integraci (EU). Jsou tu i otázky proměny multipolárního světa, boj s klimatickými hrozbami, nová kvalita informační společnosti, otázky vědy a kultury ale především neutěšená situace v samotné politické levici a tok jak české tak i zahraničí. Po vlně restaurace kapitalismu přišla další vlna deziluzí, která probouzí iracionalitu a fašizaci společnosti. Jak dále využít dědictví z Kladna 1992 je výzva, která nepochybně otestuje strategické myšlení.

Spor o schválený kladenský program a jeho potvrzení III. sjezdem KSČM v Prostějově 1993

Přes schválení základního programu neskončily spory o identitu, což vyvolalo potřebu urychleně svolat další sjezd strany. V přípravě III. sjezdu v Prostějově se vyprofilovaly dvě hlavní alternativy, jejichž zastánci se v předsjezdových jednáních tvrdě utkali. Přijetí programu v Kladně tak ještě nebylo trvalejší tečkou za spory o stranickou identitu

Orthodoxní straníci se seskupili zejména kolem některých předlistopadových členů KSČ, například do strany znovu přijatý Miroslav Štěpán či Jaromír Obzina. Počátkem roku 1993 založili platformu Za socialismus. Hájili pozitiva minulého režimu a někteří dokonce označovali listopadovou prohru jako převrat a kontrarevoluci.

Předseda Jiří Svoboda považoval tuto platformu za nebezpečnou a nově přijatý kladenský program pokládal za výzvu k další reformě strany. Zejm. okolí spřízněné s předsedou strany Jiřím Svobodou chtělo pokračovat v proměnách identity směrem k širší levici.

Jejich prvním krokem byl obnovený apel na změnu názvu strany. Padaly návrhy na nové označení, jako například Strana demokratického socialismu či Strana demokratické levice. Za vrchol snah o pokračování hlubokých stranických reforem prezentovaných na veřejnosti lze považovat materiál "Strana na rozcestí" (12. 2. 1993), ve kterém předseda Svoboda upozorňuje na míru diskreditace řady prvků minulé ideologie a praxe, což blokuje pochopení transformované strany a nelze na to redukovat autentické levicové myšlení.

Proti snahám předsedy Svobody se stavěli nejen straničtí konzervativci, ale Miloslav Ransdorf (do kladenského sjezdu úzký spojenec předsedy Svobody). Ransdorf nyní jeho pokusy vnutit straně další reformy označil za autoritářské a projev osobních ambicí. Podle něj se po atentátu stal Svoboda zajatcem svého okolí. V otázce požadavku jednoty strany pak vzniklo bizarní spojení tradicionalistů a zastánců komunistické inovace (tzv. neokomunistický proud). Společný závěr byl, že spor Svobodovců a Štěpánovců vede stranu do krize. V okresních organizacích se začala diskutovat otázka nedůvěry předsedovi.

Po rozdělení republiky měla také klíčové postavení skupina poslanců v Poslanecké sněmovně ČR, zvolených v roce 1992 za koalici Levý blok. Ti přešli z ČNR, kdežto poslanců zvolených ve Federálním shromáždění mandát zanikl. Mezi bývalé federální poslance patřili právě Jiří Svoboda, ale i Miloslav Ransdorf, prof. Hába a další.

Předsedou poslanců v transformovaném českém parlamentu byl Jaroslav Ortman. Ten se nakonec také zapojil do boje o nástupnictví po rezignujícím Svobodovi. Jejich taktikou byl souhlas s kladenským kompromisem, nechtěli ani změnu názvu, z pozic parlamentních představitelů koalice Levý blok navrhovali možnost zdvojeného názvu strany.

Za této situace měly okresní organizace odpovědět na čtyři otázky: 1. Jste pro změnu názvu strany? 2. Jste pro zavedení pojistky v přijímání bývalých vedoucích funkcionářů komunistické

strany? 3. Jste pro vymezení působnosti platformem ve straně? 4. Jste pro vymezení vztahu poslanců a strany? Závěrem z diskuse bylo že okresní organizace strany se přihlašují ke kladenskému programu a požadují jeho zachování v politice KSČM. S tím byla i převaha po zachování názvu.

Pod tíhou těchto závěrů se předseda Svoboda rozhodl III. sjezdu KSČM ani nezúčastnit. Podle něj už KSČM nebyla schopna další progresu a strany se prý zmocnila klika bývalého aparátu (označil je za syrečky pod poklopem). Později úplně odešel z politiky a vrátil se k svému povolání režiséra- Předsedou strany se stal Miroslav Grebeníček a sjezd na závěr potvrdil i platnost kladenského programu jako základ identity KSČM. S takto sjednocené KSČM posléze odešli ti, co kladenský kompromis nebyli ochotni přijmout.

Na jedné straně byli ze strany v Prostějově definitivně vyloučeni členové platformy Za socialismus, tedy Štěpán a Obzina. Veškerá činnost platformem byla ukončena a ze stanov byl vyškrtán článek o jejich možném fungování. Na druhé straně se už na sjezdu odděleně sešli delegáti, kteří iniciovali pozdější vznik Strany demokratické levice jako už nekomunistické strany. Klíčová rozhodnutí sjezdu pak už probíhala v menším počtu delegátů.

Dalším důsledkem prostějovského sjezdu byl postupný rozpad koalice Levý blok, který skončil rozdělením poslaneckého klubu a vznikem samostatné postkomunistické strany Levý blok. Rada Levého bloku se oficiálně rozpadla v květnu 1994. Po vzestupu ČSSD ve volbách 1996 už na další levicové strany nebyl moc prostor. Strana Levý blok se pak v roce 1997 spojila se SDĽ, od roku 2020 je to strana Levice. Vrcholem výsledků levice jako součtu hlasů pro KSČM a ČSSD byly volby v roce 2002. Od té doby jejich váha klesá. A širší spojení levice které by přineslo synergii idejí a politické praxe se ani do dnes nepodařilo naplnit. I to je memento více jak 30 leté historie kladenského programu KSČM.

O autorovi:

Ing. Jiří Dolejš

**1961. Ekonom, národohospodář. Původně působil jako vědecký pracovník v Ústavu prognózování ČR, pak v Ústavu hospodářské politiky. Člen různých spolků, např. Čs. vědeckotechnické společnosti, České společnosti ekonomické či Občanské futurologické společnosti. Bývalý poslanec v letech 2002-2021. Pro KSČM nyní pracuje jako ekonomický expert, předseda CSTS.*

Maršál vítězství

Jiří Malínský

Úvodní charakteristika

V těchto dnech uplynulo padesát let od smrti jednoho z nejvýraznějších vojevůdců druhé světové – pro Rusy i Rusky Velké vlastenecké – války. Legendární velitel, vůbec první nositel nejprestižnějšího sovětského vyznamenání dvou Řádů vítězství maršál Georgij Konstantinovič Žukov (1.prosince 1896–18. června 1974) se stal nechtěnou obětí stalinistické propagandy: popularita, které se tento muž těšil mezi širokými vrstvami obyvatelstva SSSR, ohrožovala Stalina, ale tísnila i Chruščova. Jako muž armády a zřejmě člověk se sníženým sklonem k pletichám, vadil a budil obavy právě pro svoji rázovitou, poněkud napoleonsky, ale současně zpětnovazebně plebejsky založenou povahu.

Vzhledem k datu svého narození patřil do stejné generace jako jeho českoslovenští druzi generálové Ludvík Svoboda (1895–1979) nebo Ludvík Krejčí (1890–1972). Žukovo jinošství bylo tedy zprvu občanské: vyučil se kožešníkem. Do armády byl odveden ve svých 17 letech 7. srpna 1915. Jeho mimořádný vojenský talent, v němž statečnost doplňovala i *nemalá dávka militární inteligence*, se projevil poměrně rychlým vzestupem v poddůstojnických jezdeckých hodnostech a v předlistopadovém udělení dvou proslulých prestižních svatojiřských stužek 3. a 4. stupně. Po březnové (únorové) druhé ruské revoluci byl zvolen ve 20 letech předsedou vojenského výboru (sovětu) jezdecké eskadrony. V drsném prostředí první světové války, v němž se nikdo s nikým příliš nemazlil, *rychle dospíval a současně se i názorově vyhraňoval*.

Cesta do Rudé armády

Prvního října 1918 vstoupil do řad vznikající Rudé armády a o půl roku později se stal jedním z prvních členů *leninské* Komunistické strany Ruska (bolševiků). Bylo to zřejmě přirozené vyústění úvah, které provázely jeho dosavadní život během několikaměsíčního marasmu kabinetů Prozatímní vlády. Na frontách občanské války bojoval jako voják 4. moskevské jezdecké divize. Účastnil se ukončení blokády Uralsku, na podzim 1919 bojoval s vojsky bílého hnutí, kterým veleli generálové Děnikin a Wrangel, a funkčně postoupil na místo velitele jezdecké eskadrony (stal se jím v 23 letech). Absolvoval i své první vojenské vzdělání. Na podzim 1920 se účastnil bojů s dalším bílým generálem Ulagajem a od prosince 1920 do srpna 1921 potlačování rolnického povstání v Tambovské gubernii (v té době země bojovala ne příliš úspěšnou válku s Poláky). Roku 1922 byl vyznamenán Řádem rudého praporu. O rok později byl povýšen na velitele pluku.

Bylo jasné, že armáda se stane trvalou součástí Žukovova profesního života. V roce Leninova skonu absolvoval vyšší jezdeckou školu a o dva roky později působil na Běloruské státní univerzitě, kde 5 let vyučoval (1926–1930) předodvodový vojenský výcvik. O tři roky později ukončil nejvyšší důstojnické kurzy (pravděpodobně obdobu prvorepublikové Vysoké školy válečné). Na počátku třicátých let (1930–1931) velel 2. brigádě 7. samarské jezdecké divize Rudé armády; jeho bezprostředním nadřízeným byl pozdější tak trochu rival a kritik polskosovětský generál a maršál Konstantin Konstantinovič Rokos(s)ovski(j) (1896–1968). Určitou dobu také

strávil v generálním štábu Rudé armády. V Bělorusku pobýval větší část třicátých let; jeho dalším nadřízeným se stal litevskosovětský armádní generál Jeronim(as) Petrovič Uborevič(vičius) (1896–1937) (posléze velitel běloruského vojenského okruhu). Byl dotčen i pomluvami, které ho mohly přivést i do okruhu osob popravených v širším rámci moskevských procesů. V jeho případě se vše r. 1938 odbylo pomluvou z politické krátkozrakosti, na kterou reagoval protestním telegramem Stalinovi a Vorušilovovi. Nicméně počínaje 22. únorem 1938 se stal velitelem divize.

*Prvním výrazným zastavením Žukovova života se stalo 11. června 1939 převelení do Mongolska, kterým ho Stalin pověřil na Vorušilovovo doporučení. Vojska Rudé armády, kooperující na východě Mongolska s nepočetnou domácí armádou, tu sousedila s Japonskem okupovaným tzv. Vnitřním Mongolskem a Mandžurií (severovýchodní Čínou). Dobový ruský film *Chalchyn Gol* (1940) naznačil možné původní plány Japonského císařství: V úzké návaznosti na japonskou okupaci nejvýchodnějšího Ruska za občanské války měl být SSSR zbaven Přímořského kraje (Vladivostok) a posléze i území dnešní Amurské oblasti Ruské federace; to mělo umožnit *okupaci Mongolské lidové republiky* (Vnějšího Mongolska) a stanovit celkem tři strategické západní obranné linie Japonského císařství: první u Čity, druhou u Novosibirska a třetí na Urale. Tím by se utvořila základna pro *invazi do vlastní Číny*, která v té době již od 7. července 1937 probíhala za četných válečných zločinů císařství a s nevábnou možností propojení s Hitlerovými plány (druhá japonsko-čínská válka jako počátek druhé světové války a současně propojení v rámci Paktu proti Kominterně, podepsaného zeměmi Osy 25. listopadu 1936 a 6. listopadu 1937). Boje na mongolsko-čínské řece Chalchyn Gol tedy *nebyly v žádném případě ani odlehlou pohraniční konfrontací, ani náhodnou bojovou srážkou.**

Před Velkou vlasteneckou válkou

Když se 11. června 1939 ujal velitelské funkce v mimořádném armádním sboru dislokovaném v Mongolsku a spojil se s mongolským maršálem Chorlogínem Čojbalsanem (1895–1952) (sbor byl posléze reorganizován na 1. skupinu armád Vorušilovovým rozkazem z 19. července 1939). To už od počátku téhož měsíce probíhal útok japonských vojsk na východním břehu řeky Chalchyn Gol západním směrem do mongolského vnitrozemí s následným možným průnikem do Zabajkalského kraje horním Poamuřím a dále na někdejší hlavní město nárazníkové Dálněovýchodní republiky Čitu. Žukov nejprve volil aktivní obranu, která postupným rozměňováním útočících japonských sil jejich ofenzívu rozdrobila a oslabil; motorizace armády, kterou použil ve své vojenské dráze *poprvé*, počínaje automobily, pokračuje tanky a konče letectvem, vedla k vojenskému triumfu někdejšího kožešníka; japonská vojska se neodvážila k přechodu na pravý břeh této nevelké řeky. Rudá armáda ztratila 23 200 padlých, raněných a zajatých, Japonci 61 000. To vedlo 13. dubna 1941 k *podpisu sovětsko-japonského paktu o neútočení* a v dalším průběhu druhé světové války k nacistickým neúspěchům a porážkám u Leningradu, Moskvy, Stalingradu a Kurska. Žukov byl povýšen na *armádního generála a byla mu udělena první Zlatá hvězda Hrdiny SSSR.*

Vrcholná fáze života maršála vítězství je sevřena do necelých dvaceti let (1940–1957). 7. června 1940 byl jmenován velitelem Kyjevského vojenského okruhu, o týden později se poprvé účastnil jednání nejvyššího vojenského velení země. Shromáždil 638 000 mužů, 9 000 děl a minometů, 2 400 tanků a 28 400 motorových vozidel, kteří měli na Rumunsku zpětně vybojovat území Bukoviny a Moldávie. Bukurešť se pokusila o odpor, který by však strávil 60 % sil rumunské armády v předem prohraném boji. Po konzultacích s Hitlerem 28. června rumunská

vláda couvla. 4. července 1940 se v Kišiněvě konala přehlídka intervenčních (osvobozujících?) vojsk Rudé armády. Následně země ztratila ve prospěch horthyovského režimu i Sedmihradsko a na podzim 1940 skončila i desetiletá vláda krále Carola II.

Pohyblivé pisky působily v nejen v nejvyšších kruzích Rudé armády, což v druhé polovině třicátých let rozkolísalo její stabilitu a pro rázné muže Žukovova typu, o jejichž militární inteligenci nemohlo být pochyb, se tak otevíral *prostor i na nejvyšší sovětské velitelské úrovni*. Jen tak si lze vysvětlit, že tváří v tvář válce (od května 1940 byl Stalin určitým způsobem pravidelně v kontaktu s Churchillem a zřejmě i s Rooseveltem) byl Žukov jmenován náčelníkem generálního štábu Rudé armády, od února téhož roku se stal kandidátem ÚV VKS (b) a současně se podílel i na přípravě plánů obrany proti případnému Hitlerovu vpádu. Není úplně jasné, nakolik s podklady, na jejichž zpracování se podílel, pořídil u Stalina. Mnohé napovídají sebekritická Žukovova slova: „*Upřímně řečeno, ani lidový komisař, ani já jsme neměli potřebné zkušenosti s přípravou ozbrojených sil na takovou válku, která se rozvinula v roce 1941, a, jak známo, zkušené vojenské kádry byly v letech 1937–1939 vyhlazovány.*“

Ve Velké Vlastenecké válce

Ani Žukov pro zmatky, které zachvátily sovětské jak politické, tak vojenské vrchní vedení a řízení, nebyl pro *zjevný nedostatek hodnověrných zpráv o skutečném dění na frontě*, výjimkou v prvotních tíživých, zejména letních neúspěších. Jihozápadní fronta (front), které jako zástupce jejího velitele spoluvelel, nebyla v bojích, vedených v červenci 1941, úspěšná. Rozkazy zastavit německá vojska vedly i na jiných úsecích severojižní fronty k porážkám a rychlému německému postupu. Vůbec prvním náznakem obratu se stal až *boj u Jelny* (30. srpen–6. září 1941), který je dnes vnímán jako součást *bitvy o Smolensk*; Žukov do něj zasáhl jako čerstvě jmenovaný velitel Záložní fronty (frontu). Jako osvědčený létající „hasič“ zvláště vyhrocených problémů na frontě trávil v podstatě celou druhou světovou válku (zejména v kritických letech 1941–1943).

11. září 1941 byl povolán k zachránění situace na hroutícím se *leningradském úseku* fronty. Přitom kromě vlastního osobního nasazení použil všechny svoje strategické i organizační schopnosti, ale byl rovněž připraven v nejkrajnějších případech *užít i kvintilizační (decimální) postupy*. Výsledkem jeho úsilí bylo výrazné zbrzdění německého postupu a zabránění spojení vojsk Berlína a Helsink. Od 10. října byl převelen na strategicky zvláště důležitý *moskevský úsek fronty* jako velitel Západní fronty (frontu). Postupné zpomalování německého postupu, které v listopadu podpořilo propuknutí mrazů-zimy, nakonec Němce poblíž Moskvy zcela zastavilo a posléze započítím *dlouhodobě připravované protiofenzívy operace Tajfun* (5. prosinec 1941–7. leden 1942) za cenu těžkých obětí Rudé armády (372 000 padlých a raněných, celkem 37 % počtu nasazených sovětských ozbrojených sil), zcela zaskočené nacisty vrhlo o 150–250 km na západ a fakticky zlikvidovalo německé sny o dobytí tehdy čtyřmilionové sovětské metropole.

Definitivní zastavení těchto německých nadějí vedlo k následným bojům *rževsko-vjazemské* (8. ledna–20. dubna 1942) *operace a rževsko-syčevského útoku* (30. července–20. prosince 1942). Nekrvavější boje se vedly o rževský výběžek; padl tu více než 1 milion rudoarmějců. Hlavním ziskem těchto obtížných operací bylo faktické *znemožnění kontaktů mezi německými křídly* (skupinami armád odpovídajícím hierarchicky sovětským /sovětskoruským/ frontám /frontům/). To oslabilo zejména jižní křídlo wehrmachtu, jemuž Hitler uložil dobytí Stalingradu (Volgogradu) a Kubáně s dosažením Kavkazu a likvidací komunikačních spojů

kavkazských naftových zdrojů směřujících jak k potřebám týlu, tak ruskosovětské fronty. Přes řadu chyb, kterých se dopustil Stalin, jež vedly k těžkým ztrátám Rudé armády, bylo *zcela osvobozeno klíčové území Tulské a Moskevské oblasti*.

Žukov od poloviny září 1942 působil na *stalingradském úseku* fronty. Velitel obrany velkoměsta na dolní Volze generál Vasilij Ivanovič Čujkov (1900–1982) se houževnatě držel na zbylé desetině stalingradského městského katastru a jeho vojáci neúnavně podnikali z levého volžského břehu přes tok řeky útoky proti německým vojskům, jejichž *útočný potenciál vyhasínal* i pro počátek tuhé ruské zimy, na kterou nebyli zcela připraveni ani po neblahé moskevské zkušenosti. Již od září byla generálním štábem SSSR připravována *protiofenzíva*; do definitivního tvaru dozněla na počátku října a 9. října byla vskutku zahájena. 19. listopadu 1942 útočící vojska Rudé armády dokončila obkličovací operaci a přešla k likvidaci německé 6. armády polního maršála Friedricha Pauluse. Německý útok se během listopadu a prosince, zejména po zhroucení Mannsteinova pokusu o prolomení sovětského kotle, měnil v *čím dále beznadějnější obranu* a posléze předsmrtnou křeč. Na přelomu ledna a února 1943 bylo zpustošené povolžské město osvobozeno a velice rychle se hroutilo i postavení německých vojsk na Kubáni a Kavkaze. V nacistickém Německu propuklo oficiální truchlení a následně byla vyhlášena tzv. *totální mobilizace*. Současných 75 % Rusů považuje stalingradskou bitvu *za zásadní zlom* v průběhu Velké vlastenecké války. Celkový počet padlých a zraněných dosáhl na obou stranách fronty 2 milionů. Tato událost nalezla ohlas i na Západě: ocenil ji také otec Alžběty II. britský král Jiří VI. (1895–1952).

Německá vojska se však nevzdávala a jejich armádní slupina Jih podnikla protiútok, po kterém sovětská vojska byla vržena zpět na řeku Severní Doněc (4.–25. březen 1943; součástí této události byla i československá účast v bojích o vesnici Sokolovo); jejich tažení ukončila jarní obleva. *Žukov byl 18. ledna 1943 povýšen na maršála*. Od února–dubna 1943 participoval na ne příliš úspěšné sérii operací Rudé armády Polární hvězda; k stanovenému cíli, proražení blokády Leningradu v Pobaltí nedošlo. V létě 1943 se podílel *na nezdaru německé operace Citadela* v tzv. kurské duze (výběžku), na kterou navázala další útočná operace sovětskoruských vojsk. Podílel se i na dalším postupu Rudé armády ve směru Černigov–Poltava (ukrajinsky Černihiv), která vedla jednak k osvobození Kyjeva a na přelomu let 1943–1944 k přechodu Rudé armády na pravobřežní Ukrajinu. (I zde mimořádně úspěšně bojovali svobodovci, tři z nich získali Zlatou hvězdu Hrdiny SSSR.)

Naopak *operace Bagration* (22. června–29. srpna 1944), která navázala na letní kampaň roku 1943 a byla dalším plánem-dílem maršála Žukova, své původně vytýčené cíle překonala: místo postupu o původně stanovených 150–200 km docílila *400–500kilometrového postupu na západ* (mj. se přiblížila k Visle a Varšavě). Němce zaskočila postupem tanků přes běloruské území a zvrátila tak předpoklad, že bažinatým územím tohoto východoevropského státu postup těžkých vojsk možný není. Stalinovy zásahy (např. nejasnosti kolem podpory varšavského povstání, zmaření dobytí Východního Pruska z chodu, tj. dnešní kaliningradské exklávy) účinek až překvapivě úspěšné operace znatelně oslabily. Zřejmě rozmrzely i Žukova, který mj. v této souvislosti prohlásil: „*Domnívám se, že to byla vážná chyba vrchního velitele, která si vyžádala mimořádně složitou a krvavou operaci ve Východním Prusku.*“ Na konci léta 1944 bylo nacisty obsazené území SSSR prakticky osvobozeno a ruská vojska dorazila k předhůří Karpat. Součástí Spojených národů se staly Rumunsko a Bulharsko a výrazně pokročilo osvobozování a také obnova Jugoslávie.

V lednu 1945 navázala na válečná tažení roku 1944 *viselsko-oderská operace* (leden–březen 1945, během které Rudá armáda osvobodila západní polská území a současně obsadila tehdejší východní část Německa. Žukov jmenovaný v listopadu 1944 velitelem 1. běloruské fronty (frontu) se vydatně spolupodílel na těchto vojenských operacích a zčásti participoval i na *východopomořanské operaci*, která znamenala konec německé správy na severovýchodě dnešního Polska a dovršila osvobození Pobaltí (Litvy, Lotyšska a Estonska). Nevelel zanedbatelné vojenské síle: běloruská fronta soustředila téměř 1 100 000 vojáků Rudé armády.

Konec druhé světové války, provázený srovnatelně rychlým postupem sovětských západních spojenců, se rychle blížil. V polovině dubna 1945 byla zahájena *berlínská operace* Rudé armády; její doplněná vojska byla tvořena 1. ukrajinskou frontou (frontem) maršála Koněva a 1. běloruskou frontou (frontem) maršála Žukova; 2. května po mimořádně krvavých bojích dobyla Berlín a na konci první květnové dekády se SSSR spolupodílel na konci druhé světové války v Evropě (Žukov 8. května 1945 přijal kapitulaci generála Keitla). 24. června 1945 velel v Moskvě oficiální „*přehlídce vítězství*“ (Parádě vítězství). Dobyť Berlína si vyžádalo 300 000 padlých vojáků Rudé armády. Ještě v červnu 1945 byla 1. běloruská fronta reorganizována na *Skupinu sovětských okupačních vojsk*, kterou vedl maršál Žukov, jenž se o měsíc později stal také zástupcem SSSR ve *Spojenecké kontrolní radě pro správu Německa*. V Berlíně u Braniborské brány za účasti sovětských, amerických, britských a francouzských vojáků (SSSR zastupoval maršál Koněv) také 7. září 1945 proběhla *poslední velká vojenská přehlídka druhé světové války*. V březnu 1946 se maršál stal vrchním velitelem pozemních sil budované Sovětské armády a náměstkem ministra obrany.

Poválečná léta hanby

Maršál, který pro svou energickou a přímočarou povahu byl jedněmi milován, druhou částí buď respektován, nebo nenáviděn, se mezi obyvateli SSSR těšil mimořádné popularitě (obviňování z tvrdosti až krutosti je dáno faktem, že první, na koho tyto požadavky uplatňoval, byl on sám). To, co ve válečných situacích bylo respektovanou nutností, v mírových dobách *znovu začalo vadit* – zejména sovětským špičkám Stalina v to počítaje. O několik měsíců později byl obviněným v tzv. *aféře vitrín s trofejemi* (zpronevěry trofejí – válečné kořisti), která se stala dalším produktem tzv. aféry letců. Druhé obvinění z bonapartismu bylo ještě více vážné: řečeno Stalinovými slovy „*přisvojuje si (zásluhy o) operace, s nimiž nemá nic společného*“.

Na letním zasedání Nejvyšší vojenské rady r. 1946 se maršál vítězství zastali takřka všichni velitelé. Rozhodl však závěr členů politbyra obviňujících Žukova z údajného bonapartismu, který se podle nich projevil *stažením politických oddělení z pozemních sil*. Žukov se ve svých vyjádřeních na závěry vyšetřování konstatujících, že z Německa vyvážel pro svou potřebu nábytek, umělecká díla a další mobilní majetek, vyjádřil nadvakrát: „*Přiznávám, že jsem se velmi provinil, když jsem všechno to harampádí, které jsem nepotřeboval, neodevzdal někde ve skladu a doufal, že to nikdo nechce.*“, aby posléze uvedl, že něco dostal darem a zbytek odkoupil a zaplatil z vlastních prostředků. O půldruhého roku později 20. ledna 1948 politbyro ÚV VKS (b) odsouhlasilo usnesení *O soudruhu Žukovovi, maršálu SSSR*, ve kterém tohoto válečného hrdinu obvinilo ze zlodějských praktik a bezuzdné touhy po majetku. Příznačný je i pozdější výrok maršálovy dcery Margarity Georgijevny Žukovy (1929–2010) z r. 1999: „*Stalin nemohl tolerovat autoritu velitele Žukova v armádě a v zemi, jeho mezinárodní prestiž. Proto po vítězství, když svlékl uniformu generalissima, nezapomněl na Georgije Konstantinoviče, ježhož v roce 1946 'protlačil' za velitele Oděského vojenského okruhu.*“

Vrchní velitel armády, degradovaný na velitele vojenského okruhu, zprvu Oděského, posléze Uralského, prožíval svá absurdní léta hanby. Skončila Stalinovou smrtí; v březnu 1953 byl na Berijův podnět znovu jmenován prvním náměstkem ministra obrany. Nejasným však zůstává možný Žukovův podíl na Berijově zatčení v červnu 1953.

Na vrcholu kariéry

Jisté je, že v červenci, o měsíc později, byl zvolen členem ÚV KSSS, a znovu nabyl pozic, které měl v zásadě již na počátku čtyřicátých let. Na podzim 1954 se účastnil velkého jaderného vojenského cvičení *Prolomení připravené taktické obrany nepřítele za použití atomových zbraní* na střelnici v Semipalatinsku; cvičení se zúčastnilo 45 000 vojáků Sovětské armády obsluhujících 600 děl i samohybných děl a mimo další zbraně rovněž 300 tanků, a to vše za účasti ministrů obrany formující se Varšavské smlouvy a Nikity Sergějeviče Chruščova; tvořili jejich „doplňek“. 14. září 1954 byla z TU-4 svržena jaderná bomba o intenzitě 44 kilotun (zhruba dvojnásobek hirošimské); vybuchla ve výši 350 metrů. Civilní obyvatelstvo bylo z postižené oblasti včas evakuováno. I tak však epicentrem výbuchu prošlo minimálně 40 000 lidí, kteří byli poznamenáni radiací. Rezultoval z toho *zvýšený počet rakovin*. Účastníci cvičení se zavazovali k 25leté mlčenlivosti. Obdobná cvičení v této době i později probíhala i ve Spojených státech amerických a Spojeném království a podle dostupných zdrojů od r. 1960 na území francouzských zámořských držav.

Žukovova životní dráha vrcholila. A současně končila. V únoru 1955 se stal ministrem obrany a do obnovené funkce vrchního velitele armády jmenoval maršála Koněva. V roce 1956 navštívil s Koněvem Československo a při setkání s prezidentem Zápotockým požádán svým generačním druhem armádním generálem Ludvíkem Svobodou se zasloužil o propuštění generála Klapálka ze čtyřletého věznění. Na pokyn vedení také zpracoval plán na potlačení maďarského povstání; uskutečnil ho maršál Koněv. Nejprve však postoupil o ještě jeden stupeň výše: 1. prosince 1956 byl při příležitosti svých šedesátin jako *první počtvrté vyznamenán Zlatou hvězdou Hrdiny SSSR* při současném obdržení Leninova řádu. Současně se staral o zavádění jaderných raket do výzbroje Sovětské armády; ve dnech 13.–20. května 1957 uspořádal na toto téma zvláštní vojenskovědeckou konferenci. O měsíc později na jednání ÚV KSSS hájil Chruščova proti snaze skupiny starostalinských činitelů Molotova, Malenkova, Kaganoviče a Šepilova o jeho svržení; následně byl jmenován *členem politbyra Ústředního výboru Komunistické strany Sovětského svazu*.

Maršálova popularita vrcholila; poměrně záhy se však mělo prokázat, že „objev“ bonapartistických tendencí u Žukova se neomezil jen na Stalina. Tyto výhrady zesílily i u Chruščova: po návratu z říjnových státních návštěv v Jugoslávii a Albánii byl 26. října 1957 povolán na jednání politbyra ÚV KSSS a na základě stejných zástupných obvinění z r. 1946 odvolán z politbyra i pléna Ústředního výboru Komunistické strany Sovětského svazu; stejně tak rozkazem ministra obrany maršála Malinovského byl 4. března 1958 penzionován. Byl také jediným z penzionovaných sovětských maršálů, který nebyl zařazen do *Skupiny generálních inspektorů ministerstva obrany SSSR*, tj. do jakéhosi duchovního a osvětového volného tělesa vysoce postavených penzionovaných zvlášť vážených generálů a maršálů Sovětské armády (tato skupina existovala v letech 1958–1992). Na XXII. sjezdu KSSS r. 1961 byl označen *za člena protistranické skupiny*. Při této politické popravě asistoval i maršál Koněv. Žukov komentoval tyto „poskoky“ stroze a jednoznačně: „*Obviňují mě z bonapartismu. Ano, kdybych chtěl... Furceva (ministerně kultury SSSR – JM) ke mně přiběhla a přemlouvala mě: 'Georgiji Konstantinoviči,*

chop se moci, jinak přijdou Molotov a Kaganovič... Ale já to nepotřebuju.“ A pamětník k tomu dodal: „*Georgij Konstantinovič byl možná první, kdo vyprávěl, jak Stalin a jeho nohsledi schvalovali rozsudky smrti po seznamech.*“ Léta Žukovovy „oficiální hanby“ se tak opakovala i neopakovala.

Pamětník a žijící nadčasový symbol

Z neoddiskutovatelného válečného hrdiny se stala *osobnost sice ctěná, ale v zásadě takřka naprosto vyloučená z veřejného dění*. Krok za krokem se maršál měnil v čas od času publicisticky využívaný zdroj vzpomínek a žijící nadčasový symbol, protože vzpomínka na jeho statečnost a válečné úspěchy léty spíše naopak sílila. Navzdory svému začlenění do údajné protistranické skupiny zůstal řadovým (matrikovým) členem KSSS. Na 8. května 1965 byl pozván do kremelského Sjezdového paláce na slavnostní zasedání k 20. výročí konce druhé světové války. Jeho vystoupení bylo přivítáno *dlouhotrvajícím potleskem vstoje*. Obdobná konference se konala o rok později při příležitosti 25. výročí záchrany Moskvy. Mimoto s ním bylo natočeno několik dodatečně někdy velmi cenzurovaných filmových dokumentů. K uctění jeho sedmdesátin mu byl udělen další Leninův řád. Současně začal soustředěnou práci na svých trojsvazkových pamětech *Vzpomínky a úvahy*; poprvé byly vydány ještě za jeho života r. 1969 (v překladu historika Jiřího Fiedlera vyšly nejnověji i v češtině v letech 2005–2006). Maršál vítězství zemřel 18. května 1974.

V Ruské federaci patří Žukovovo jméno k nejváženějším. Je po něm pojmenováno 190 tříd, ulic a náměstí v ruských městech; časté jsou také maršálovy sošné i pamětní pomníky a připomínky. V Česku nese jeho jméno ulice v ústecké pravobřežní čtvrti Střekov. Vzniklo o něm mnoho dokumentárních filmů; nejstarší z nich z r. 1940 pojednává o bitvě s Japonci na Chalchyn Golu. Od roku jeho smrti přes konec komunistického režimu je po něm pojmenováno malé město Žukov v Kalužské oblasti prostírající se nedaleko od blízkého maršálova rodiště vesnice Strelkovka severozápadně od oblastního města Kaluga v poríčí horního toku řeky Oky. Roku 1995 byla při příležitosti vítězství ve druhé světové válce výnosem prezidenta Borise Nikolajeviče Jelcina (1931–2005) prohlášena jako válečné vyznamenání *Žukovova medaile* určená nejen účastníkům Velké vlastenecké války, ale i žijícím současníkům a jejich potomkům, pokud v řadách ústředních ministerstev Ruské federace vykonávají nebo vykonávali vojenskou službu. Rozhodnutím Rady hlav států Společenství nezávislých států (fakticky s výjimkou Pobaltí území někdejšího SSSR) z 26. května 1995 bylo její udělování rozšířeno prakticky na všechna území Svazu sovětských socialistických republik. Mimoto v Ruské federaci existuje a je udělován *Žukovův řád*.

Nejproslulejším maršálovým přesvědčivým ztělesnitelem se ve zhruba 17 hraných filmech stal přední ruský herec národní umělec SSSR Michail Alexandrovič Uljanov (1927–2007), mj. dlouholetý ředitel přední dramatické moskevské scény Vachtangovova divadla. Vlastní pohled na cíl a smysl života byl u Žukova vojensky strohý: „*Pro mě bylo hlavní sloužit vlasti, svému lidu. A mohu s čistým svědomím říci, že jsem udělal vše pro to, abych tuto povinnost splnil. Dny mých největších radostí se shodovaly s radostmi vlasti. Úzkost z vlasti, její ztráty a zármutek mě vždy trápily více než osobní. Žil jsem svůj život s vědomím, že jsem užitečný lidem, a to je pro každý život to nejpotřebnější.*“

Ruský vojevůdce patří k předním globálním osobnostem druhé světové války. Jeho domácí nadčasová proslulost neponechává v zahraničí lhostejnou řadu minimálně vojenských his-

toriků. Tím spíš vznikají otazníky nad její podobou *lidské tváře-osobnosti*. Jako každý byl odrazem své doby: atmosféry v pozdně carské vesnici, odkud pocházel, lidových městských vrstev, kde žil na rozmezí dětského a jinošského věku, i front první světové a občanské války, v nichž vyvrával jeho dospělý věk. Vždy a všude byl odkázán sám na sebe, a to v postupně narůstající zodpovědnosti zprvu za desítky, posléze tisíce a desetitisíce, a nakonec miliony lidských životů; byl soustavně spontánně sebevzděláván především *autodidaktickými univerzitami svého dlouhého života*. Nejsou zprávy o jeho psychických potížích; naopak vypovídají o sebepřesvědčení, o vlastní zjevně takřka nezdolné síle a z toho plynoucích závazků k vlasti, vedoucích mj. k *mimořádné pili a studijní i pracovní sebekázni*; byl také mimořádně zodpovědný.

Takto silná a vyvrálá povaha v ruském prostředí byla výjimečnou a v mnoha ohledech provokující velmi častý snaživý průměr i podprůměr jeho lidského okolí. Nemohl neimponovat kolegům ze západních spojeneckých národů. A nemohl se podrobit i tehdy, když ve svém životě zažíval pomyslné i skutečné „chvilé hanby“. V Žukovovi se tedy snoubila nepopíratelná velikost, zodpovědnost, sebevědomí s projevy drsnosti zakotvenými hodnotově v lidovém prostředí, z něž vzešel, *a silné odůvodněné sebeúcty, která byla zdrojem jeho mimořádné síly* a nesporné charismatičnosti. Na této konstataci nemůže nic změnit ani fakt, že mnohé v hrdinově životě zůstává nejasné a zřejmě často i nevyjasněné, i skutečnost, [ani](#) řada Žukovových sportovních poválečných aktivit čtyřicátých a padesátých let minulého století už proto, že byla současně paralelně provozována i na Západě.

Někteří mohou mluvit o sebestřednosti či psychických úchylkách, jiní o bonapartismu; z druhé strany je pravdou, že pomyslná *stezka na rozhraní velikosti a chorobné sebestřednosti je úzká*. [Ne každý je s to se po ní jistě a suverénně pohybovat](#). Jiní naopak o docenění skutečné lidské velikosti, jejíž projevy lze nalézt u srovnatelných osobností jiných národů: generála Pattona, generála De Gaulla, Churchilla, Atatürka, u nás Masaryka či Beneše, buď pochybují, nebo ji naopak hájí a oceňují. Neboť Žukov nebyl „jen“ voják, ale i skutečný státník.

Proto mohl formulovat své životní krédo muže, který se z očí do očí byl s to nebojácně postavit i Stalinovi. Proto byl také po většinu své vojenské i politické dráhy srážen průměrnými i srovnatelnými, proto však také až do konce života požíval mezi ruským obyvatelstvem mimořádnou úctu a vážnost, jež trvají i dnes, padesát let po jeho smrti.

O autorovi:

PhDr. Jiří Malínský

**1951. Absolvent FF UK. Odborný pracovník a editor Prognostického ústavu ČSAV (1986-1993). Dlouholetý člen ústředního odborného zázemí ČSSD a člen představenstva MDA (2009-2015). Člen správní rady Knihovny Miloslava Ransdorfa (od r. 2017). Specializuje se na dějiny českého dělnického socialistického hnutí 19. a 20. století.*

Stát bez vize?

Ladislav Šafránek

Kdykoli vidím jít k řečnickému pultu premiéra Petra Fialu, jímá mne hrůza, co si zase poslušný lokaj administrativy USA pro fatální zhoršování naší životní úrovně a celkového plnohodnotného života vymyslí. Namátkou uvedme jeho fantasmagorie o tom, že u Kyjeva se bojuje za Prahu naší prioritou podle něj musejí být masivní pomoc při obnově Ukrajiny bez ohledu na existenční problémy, které nám to přinese. To vše pod ochranným pláštěm „národních zájmů“. Jinými slovy vize, cíle, na které daný stát zaměřuje své úsilí a sleduje, a které nabízí svým občanům. Již zde je namístě poukázat na jeden z největších problémů tematiky. Totiž na veřejné zmatení pojmů „státní“ a „národní“ zájem. Jejich paušalizace je zjevná a nebezpečná, nebezpečně zavádějící. Zájmy etnika mohou být dokonce kvalitativně jiné, než zájmy státního celku. Příklad Arménie a Arménů s jejich ohromující diasporou je exemplární. Na druhé straně lze odlišné zájmy Španělů a Katalánců apod.

Co je zájem?

Co to vlastně je: „zájem“? Jaké jsou? A jakou úlohu mají hrát například při vzývání tzv. evropských hodnot? Podle Fialy a jeho souputníků jde o naše fundamentální, primární národní (jindy zase státní) zájmy. Opravdu? Národními zájmy jsou obecně veřejné zájmy, kolektivní cíle nebo ambice občanů daného státu v ekonomické, sociální nebo kulturní oblasti. Udržení suverenity státu, jeho územní celistvosti a politické nezávislosti. Ochrana národních zájmů, demokracie a právního státu, základních lidských práv a svobod je základní povinností vlády. V čím zájmu, je třeba se ptát. Neboť národní zájmy jsou definičně třídní. A dále. Kdo chce domyslet myšlenku zájmů (bez ohledu na jejich národní či státní charakter) měl by si prostudovat minimálně Moderní dějiny Evropy, zakládající dokumenty Evropských společenství a soubor dokumentů spojených s Maastrichtskou a Lisabonskou dohodou.

Viděl by, že národní zájmy vyjadřují zájmy, potřeby a přání především mainstreamových sil od politického centra po krajní pravici, v posledním období stále více doplňované i extrémisty z levicového spektra. Mezi skandováním „Nic než národ“ a análním horolezectvím ve vztahu k NATO a průřezovým ekvilibristikám prezentovaným Evropskou unií, až tak velký rozdíl není. Obojí vede k omezování suverenity státu, k jeho izolaci, či naopak k sterilitě vlastního svéprávního rozhodování. Přední politolog to jistě ví. Proč se podle toho nechová?

Zajímavý nejen pro politology je v tomto kontextu paradox dvojího rozporného přístupu k EU v našich politických strukturách a uvnitř nich. Ochrana našich národních zájmů, posilování naší státnosti vers. posluhování „mocné trojce“ je zálohou pro nedobrou perspektivou naší budoucnosti bez hranic. Národní zájmy lze totiž vyložit i jako zájmy konkrétního společenství ztotožněného se státem. Nemá nic společného s národem jako takovým. Proto z nich nelze vylučovat jiné národnosti a menšiny, což je nejen historicky, nýbrž i aktuálně velkým břemenem mnoha státních celků. Skutečné, ideologicky motivované či vyhraněné hájení tzv. národních zájmů, zaměřené například na iluze národní výlučnosti, nemají s reálnými národními zájmy, cíli a hodnotami státu i národa nic společného. Hájení reálných a legitimních národních zájmů má propagátorů a nositelů k nacionalismu na míle daleko. Proto již zmíněná známá hesla a

aktivity „národovců“ a dalších šířitelů nacionalistických a rasistických výplodů jsou principiálně nepřijatelná.

S rostoucím konfliktem na rusko-ukrajinské hranici, volbami do Evropského parlamentu a nepopíratelnou agresivitou Číny na ekonomickém i sociálním poli nabývají národovecké a pravicově orientované síly na agresivitě a vstupují do stále rostoucích často nových oblastí. Na domácím hřišti i v mezinárodním měřítku roste frekvence projevů agresivního národovectví. Můžeme sledovat rostoucí míru militantních a i v státech Evropské unie narůstajících militantních, xenofobních projevů včetně otevřeně konfliktních, a to i v naší vlasti. Je třeba hned od počátku sdělit, že tyto protispolečenské projevy ukrývající se pod pláštíkem ochrany národních zájmů (někdy neuměle balené do balastu slov o národě a jeho odkazu) jsou reálně s nebezpečnými konotacemi na naši minulost. Nezakrývejme si, že již zdaleka nejde o marginální iniciativy hrstky zmatených postpubescentů. Svědčí o tom například aktivity lidovce Daniela Hermana, Vandasovy Dělnické strany sociální spravedlnosti, agresivní likvidace památníků 2. světové války, oslavu nacistické Ukrajinské osvobozené armády, kde dochází k nezakrývané oslavě vraha Stepana Bandery. Na druhé straně hranic jde o postavení ukrajinských komunistů mimo zákon, o oslavu Andreje Hlinky, o politické i sociální násilí páchané na komunistech a ruskojazyčném obyvatelstvu v Pobaltí a podobně. Nevidět tyto projevy či je přehlížet by bylo velmi nebezpečné zejména vůči mladé generaci, která snadno podléhá falsifikátorům historie. Stejně jako sympatie některých našich vysokých politiků pro sudetoněmecký landsmanšaft, Alternativu pro Německo, Národní sdružení Marine Le Penové a další svou podstatou nedemokratické, autoritativní režimy v regionu Evropa a jinde. Francie,

Ty všechny spojuje vidina vyvoleného národa a vůdcovská role. Zdánlivě je jejich členů málo a na veřejnosti jsou marginální skupinkou. Jsou zatím na okraji politického spektra. Německo, , Francie, Itálie a další jsou důkazem, že tomu tak nemusí být, ba naopak. Rozhodně současný stav na politické mapě Evropy nás nemůže nechat klidnými. Boj s národovectvím, extrémním nacionalismem je otázkou přežití evropské civilizace. Na všech frontách a všemi legitimními prostředky.

Jaké vlastně jsou naše zájmy?

Většinový názor v občanské veřejnosti i odborném prostředí je možno shrnout do několika tezí: Bezpečnost a stabilita především v euroatlantickém prostoru, zachování globální stabilizační role a zvýšení efektivnosti OSN, komplementární rozvíjení obranných schopností NATO a EU, pevná transatlantická vazba a budování strategického partnerství mezi NATO a EU, rozvíjení role OBSE v oblasti prevence ozbrojených konfliktů.

Stabilizace a demokratizace. Potírání mezinárodního terorismu. Snižování rizika šíření zbrní hromadného ničení a jejich nosičů. Eliminace organizovaného zločinu a nelegální migrace. Rizika napadení území České republiky zbraněmi hromadného ničení. Podpora regionální spolupráce.

Zajištění ekonomické bezpečnosti prostřednictvím posilování globální ekonomické stability diversifikací zdrojů strategických surovin, výrobků, zdrojů a forem kapitálových toků a ochrany strategických infrastruktur. Podpora konkurenceschopnosti domácího obranného průmyslu a zajištění adekvátní úrovně strategických rezerv.

Podpora šíření svobody a demokracie a principů právního státu.

Základními (nebo též životními) zájmy společnosti tedy obecně jsou udržení její suverenity, územní celistvosti a politické nezávislosti. Pro Českou republiku je dále životním zájmem obrana demokracie a právního státu a ochrana základních lidských práv svobod obyvatel. Ochrana životních zájmů státu a jeho občanů je základní povinností vlády. Odpovídá politika vlády těmto požadavkům, principům a hodnotám? Zdaleka nikoli. Ani teoreticky ani v reálném každodenním životě. Mnohé by mohli vyprávět například naši „vězňové svědomí“ pronásledovaní jen za projev jiného názoru. Nebo ti, kteří musejí na svých pracovištích přejít na jiné pracoviště podle direktiv a likvidačních opatření zahraničních vlastníků.

Je zřejmé, že nacionalismus jako společník a hlavní nástroj prosazující z vulgarizované národní zájmy a do politické sféry vnášející základní třídní nesoulad je myšlenková ideologická a politická koncepce zdůrazňující význam národa, tedy sounáležitosti skupiny lidí se společným původem, historií, jazykem, kulturou a teritoriem. Tohoto vymezení pak vycházejí a jsou užívány pojmy „národní“ a „mezinárodní“. Málo si v této souvislosti uvědomujeme, že pod vlivem nacistického (národně socialistického) vypjatého nacionalismu se postupně začal pojem nacionalismus používat v negativním slova smyslu, pro ideologii šovinismu, tzn. přesvědčení o výlučnosti vlastního národa. Nacionalismus je především kolektivní ideologií. V první řadě prostupuje činností a myšlením celých společenských skupin.

Národ a nacionalismus

Nacionalisté (ostatně stejně jako ostatní) pohlíží na vývoj a rozvoj svého státu i své životní hodnoty, úkoly a cíle prismatem své ideologie. V krajních polohách upřednostňují zájmy svého národa před celkovým rozvojem širšího společenství států. Knižním příkladem jsou vztahy České vlády vůči Evropské unii doplňované tendenční a destruktivní politikou tzv. Višegrádu. Nicméně pro objektivní pohled nutno přiznat i některé pozitivní projevy nacionalismu jako jsou soutěživost mezi národy, vedoucí zpravidla ke zvýšení kulturní a celkově civilizační úrovně, schopnost jedince se v krizových situacích aktivizovat a iniciovat. Tato pozitiva jsou však dočasná a po jejich vyvrcholení dochází cyklicky k opačnému „vystřízlivění z euforie“. Typickým příkladem jsou reakce občanů evropských států a jejich měnící se preference zejména v dosahu východoevropského válečného konfliktu. Situace se stává tak vyhrocenou, že není od věci obávat se plíživé defragmentace Evropy. Aktivisté proti Evropské unii a jejich iniciativy v období před volbami do Evropského parlamentu jsou varující nejen jako destruktivní činitel oslabující kontinent, ale objektivně i jej vracející někam před

Berlínský kongres. Snahy některých států o „restauraci“ Evropské unie, o návrat a relativizaci jednání Evropské komise je nutno velmi citlivě sledovat a zvažovat všechny možné konotace. Nás se to týká především z pohledu zakotvení problematiky státnosti a nacionalismu v základních právních dokumentech státu.

Naše ústava totiž de facto nezná český národ jako státotvorný prvek. To je podstatný nedostatek, protože Česká republika by nemohla existovat bez českého národa. To neznamená vyloučení občanského principu, ale sepetí všech uvedených principů. Jde sice o velmi kontroverzní a dokonce nebezpečné tvrzení, vyvolávající otázku, kde vlastně začíná a kde končí suverenita státu a jeho jednotlivých národností a etnických skupin. V souvislosti s běženeckou vlnou z Ukrajiny, ale také situací v Pobaltí a jiných státních celcích kde je silou protlačována idea národního státu spojená s omezováním základních lidských práv ruskojazyčného obyvatelstva nelze nevidět ostré a násilné formování agresivních militantních a nacizujících enkláv států. Nezakrývejme si, že různě silné odstředivé tendence lze vidět u našich nejbližších sousedů. Tak tedy: odmítat a bránit rozvolňování a odstředivým tendencím při současném vytváření hermeticky do sebe uzavřených národních států? Nebo otevřeně zvolit progresivní cestu internacionálního modelu politického uspořádání v Evropě a jejích jednotlivých členských státech? Základní otázka tak zní: národní státy nebo internacionalismus! Základní problém je v tom

Nemá cenu diskutovat o tom, které probíhající procesy jsou důležitější, resp. aktuálnější ani je rovnávat s tzv. pádem socialismu. Smiřme se s tím, že existují a že uvažované změny mají potenciál řešit nejen naši státnost, ale celou západní civilizaci. V této souvislosti nabývají nový význam změny, které se budou dotýkat každého z nás v konfrontaci jak s naší ústavou, tak fungováním státu. Francis Fukujama i Samuel Huntington se osudově mylili.

Nezapomínejme, že opravdu stojíme na rozcestí, kdy se mění a dále budou měnit obsahy a definice toho, kým jsme, za koho se považujeme a kým chceme být. To jsou kardinální otázky s kardinálními důsledky pro povahu českého státu. Obecně a v nejširším pojetí jde o již zmíněnou otázku identity nejen pro Českou republiku a její nejbližší okolí, ale universálně pro celý globalizovaný svět. Jde o přirozenou reakci na universalitu světa propojeného internetem, obchodem, globálními zájmy a konsumem. Bohužel bez pevného záchytného bodu, umožňujícího druhu homo sapiens plnohodnotně přežít. To je doslova osudový úkol, na který musí lidstvo soustředit primární pozornost. Svět se totiž doslova před našima očima samovolně diversifikuje, počíná rozkládat na hromadu subjektů, které hájí pouze své zájmy a potřeby.

Nezapomínejme ani na to, že český stát nebyl nikdy fakticky plně suverénní. Skoro po celé své dějiny vždy patřil do nějakého širšího státního útvaru (vzpomeňme například tribut tzv. svatého Václava) nebo alespoň spojeneckého mocenského uspořádání (habsburská monarchie, spolu se Slováky do Československa, s ním do versailleského systému apod.). navíc Česká republika je nyní státem nikoli mnoho, nýbrž mono národním. V tom mnozí spatřují relativní jistotu státoprávního uspořádání, snazší řízení státu, formulování a prosazování národních cílů. Mnohonárodní stát sice naopak přináší rizika soužití různých národů, kultur, náboženství a též potenciálních konfliktů. Posiluje však vnášením pozitivních vlivů posouvajících všechny aktéry k novým obzorům a zítřkům. Naproti tomu národní stát z podstaty věci na určitém stupni svého rozvoje začíná objektivně stagnovat. Členství v Evropské unii a její obrana jsou tudíž důležité jak z hlediska politického, sociálního či ekonomického (strategického), tak i z kulturní a identifikační perspektivy. Český národ pro svůj rozvoj potřebuje multikulturní, nikoli uniformní a

unifikované prostředí. Jedině multikulturalismus, nikoli však ve smyslu nějaké „politiky multikulturalismu“, nýbrž ve významu objektivně existující pestrosti nás může zachránit jako živé, tvůrčí a někam směřující společenství. Český národ uzavřený v nacionalistických schématech minulosti bez změny dosavadní „kondelíkovštiny“ s vysokou pravděpodobností nastoupí na dráhu sebeustrukce. Nikoli však kvůli muslimské invazi, či náporu běženců z Východu, Asie nebo Afriky, ale díky svému vlastnímu vyhnutí. Podstata, obsah a průběh předvolební kampaně před volbami do Evropského parlamentu, kde jsou vedle sebe na tribunách i ve veřejném sektoru v morbidním souznění stoupenci a zásadní odpůrci evropské integrace (dokonce i na oficiálních kandidátkách), zástupci levice s politickými turisty bez vlastního názoru, povykující národovci, iracionální ekologičtí extremisté a další exhibující bez konkrétní vizí společnosti nutně musí vyvolávat zděšení.

Národní stát a integrační procesy

Na tomto místě nutno zaznamenat dvě základní linie slučitelnosti či neslučitelnosti ideje národa s etnickým i kulturním pluralismem. Podle konservativního pojetí nacionalismu (politicky spojeného s tzv. národoveckými stranami) musí jednotný národ vládnout svrchovaně. Je jedinečný, zděděný z minulosti a jí odpovědný. Jeho čistotu je nutno bránit. Naopak radikální multikulturalismus vlastní především tzv. radikální levici zaujímá zcela odlišný postoj. Hájí pluralismus i na úkor širší solidarity. Národní identita je většinou pouze jedním z několika rovnoprávných kulturních nároků. V pojetí autentické (v jiném názorovém prostředí radikální levice je interpretován dokonce jako termín uměle vytvořený v zájmu vládnoucích skupin.

Pocit příslušnosti ke specifické skupině nemusí apriorně odporovat ideji národní identity. Oddanost jedince například rodné komunitě nemusí nutně znamenat rozpor s pocitem příslušnosti k národu. Ba právě naopak. Etnická a náboženská identita v tomto vztahu nemusí nutně rozporovat pocit příslušnosti k národu. Představují totiž podivný propletenec, většinou účelově zkonstruovaný, reflektující skutečnost příslušnosti k národu *sui generis*.

Etnická příslušnost není, stejně jako národní, o nic méně společensky vykonstruovaná, jako národní. Ideální je, je-li vytvořena z mnoha kulturních zdrojů. Cílem je pomocí tvorby moderního humanitárního společenství mj. likvidujícího tendence k utlačování různých sociálních skupin. Závěr je jasný. Kosmopolitní národ, o který v daném případě se jedná, je aktivní národ, jehož vytváření má ale jiné parametry a jiný cíl, než v předchozích generacích. Zatímco v předchozích generacích národní státy vznikaly na bázi antagonismu vůči druhým, v současnosti se národní identita musí udržet v prostředí spolupráce. V tomto smyslu je současné „vlastenčení“ a šíření proti migračním nálad způsobem proti unijní politiky pěstováním „nic než národního“ ega „militantních sekt a sektiček“ jasným důkazem jejich hlouposti a reakčnosti a především dokladem fatální a osudové neexistence našich národních a státních zájmů.

Bylo by velmi naivní myslet si, že otázka národních států, národních zájmů, státní suverenity je jednou provždy vyřešena. Nebezpečné turbulence otřásají celým světem a ten reaguje špatně, nesystémově, bez vize a koncepce. Jako kdyby se vracel devadesát let zpět. Založení Evropského hospodářství společenství (posléze transformovaného do Evropské unie) dalo nejen Evropě naději pro další mírovou ekonomickou i sociální expanzi. Následně však došlo i za pomoci Evropské unie, která nedokázala včas reagovat na nové impulzy, vize a požadavky k zabrzdění emancipačního procesu, s nímž si stále více nevíme rady. To, že na názorů a idejí nejsou je náhodné špičky ledovce. Můžeme dokonce hovořit o systémové vadě politického systému.

Téma národní identity se v důsledku rozpadu bipolárního světa vrací s novou kvalitou a novými výzvami. Z nich je na předních místech nutno pojmenovat, kromě národní emancipace, jazyk, kulturu, historii, sociální a ekonomické vyrovnání. S jistou nadsázkou lze hovořit o jakémsi procesu „renacionalizace“. Jde o procesy obnovy a zdůrazňování národních zájmů v celém jejich komplexu od posilování národní (státní) suverenity, přes respektování národních specifíků a politických tradic. Integrační procesy spojené s činností a rozvojem Evropské unie jsou objektivní a vyplývají z rovněž objektivního procesu zespolenšťování práce a kapitálu. Dějiny jsou do jisté míry na straně národního státu jako principu politické organizace, jehož síla spočívá v poskytování záruk kulturní soudržnosti a politické jednoty. Svět národních států, byť široce a na bázi dobrovolnosti provázaný nejrůznějšími vztahy, je přirozený. Rozdíl mezi národním státem a státem vytvořeným na základě vnějších zásahů je primárně v možnosti potvrdit svou identitu, legitimitu a suverenitu rozhodnutím z vůle a legitimacy občanů.

Nelze přitom popřít klesající schopnost národního státu smysluplně organizovat ekonomický a politický život. Předvolební kampaň do Evropského parlamentu odhalila nesoulad hlavních politických sil v síle až neočekávaně silné a pro stát velmi nebezpečné. Nebo je snad naším národním zájmem podruží USA či zjevná a nebezpečná participace na válečných konfliktech? Druhým směrem je posilování významu místních společenství, regionální politiky, etnické identity. Svůj význam má i frustrace a jistá aktivizace náboženského fundamentalismu. Zaznamenat lze též strach z homogenizace a životního způsobu (kulturní globalizace typu macdonaldizace).

K renacionalizaci politiky, tedy k zostřování napětí mezi zájmy národa a národního státu na jedné, a politizací integrace (při rostoucí aktivitě národního prvku) dochází v zásadě ve všech státech Evropské unie, a není to jen proces vyvolaný Velkou Británií. Nepodceňujme tyto destruktivní, odstředivé síly a uvědomme si, že dezintegrační síly jsou trojrozměrné a internacionální. A váha těchto sil v evropském integračním procesu roste. Včetně volání po referendu k vystoupení z Evropské unie v České republice. Z vnitropolitických faktorů je na místě připomenout zejména význam formulování, zprostředkování a realizace převedším národních zájmů, které se v moderních společnostech ve vzájemné konkurenci soutěžících aktérů a pod jejich vlivem mění. Z toho mnozí vyvozují, že národní zájmy nelze objektivně stanovit „shora“ rozhodnutím mocenského centra. Z vnějších, především historických a reminiscenčních faktorů lze připomenout diskuze o tzv. Benešových dekretech, ale i regulační, byrokratické až diskriminační směrnice Evropské komise. V širším slova smyslu novou a širší dimensí politických otázek Východ – Západ např. zlehčovat poválečné uspořádání Evropy, pokoušet se je měnit, odmítat či jednat o jejich důsledcích.

Konečně třetí limitující politickou platformou je reakce na vlastní integrační a globalizační procesy spojené s problematikou plíživé destrukce národní identity a reakcí na ni. Kromě již zmíněných negativních projevů se aktivizují nové stranicko-politické subjekty, často agresivní akcentující úzce formulované až militantní pseudonárodní zájmy. Tragické pro demokratický systém a politiku jako takovou je, že se tyto antidemokratické a často militantní živly rády přiživují na jinak sociálně i politicky relevantních levicových politických stranách a volebních uskupeních. Kromě uvedených existují ještě dva prvky, které se promítají a ovlivňují vztahy národních států a integračních uskupení, a které s různou intenzitou, v různém časovém horizontu ovlivňují projevy nacionalistických tendencí. Jednak je to časté centralistické poručníkování při přijímání směrnic Evropskou komisí znevýhodňujících malé členské státy, za druhé pak nedorozumění a nekoncepční, nesystémová migrační politika, což může v brzké době změnit

skrytý nacionalismus na otevřený a násilný a podpořit již se projevující a narůstající desintegrační procesy.

Má-li si Evropa (a v jejím rámci i Česká republika) zachovat svou národní, jazykovou, kulturní, sociální, ekonomickou a politickou svébytnost, musí jednat citlivě, s hlubokým porozuměním, nenásilně, nicméně zásadově, nekompromisně, bez výjimek a odkladů. Musíme si uvědomit potřebu zásadní změny v přístupu k naší státnosti v přístupu k budoucnosti státu a jeho občanů, zejména migrantům. Nejde o to, „naučit se s nimi žít, ale o pravý opak „naučit je žít s námi“. V pochopení tohoto úkolu spočívá mj. budoucnost naší státnosti i národní identity.

O autorovi:

Mgr., Ing. Ladislav Šafránek, CSc., MBA

**1946. Bývalý dlouholetý politický pracovník. Nyní ekonomický a právní odborník působící v podnikatelské oblasti. Autor řady odborných studií, popularizačních článků a monografií v ČR i v zahraničí.*

Dlouhé vlny kapitalistického vývoje

E. E. Mandela⁹

Pavel Sirůček

Ernest Ezra Mandel (1923-1995) byl trockistický německo-belgický teoretik a aktivista, ekonom, filozof, učitel, novinář, spisovatel, odbojář, politik. Příspěvek klade důraz na vklad k teorii dlouhých vln. Mandel se považoval za liberálního marxistu a používá i marxistické kategorie (třídy, vykořisťování, nadhodnota, organické složení kapitálu aj.) a marxistickou základní logiku. Jeho inspirativní model lze ocenit jako vyvážení zjednodušeně interpretovaných inovačních přístupů k dlouhým K-vlnám. Mandel operuje s důležitostí taktéž vnějších, resp. subjektivních faktorů kapitalistického vývoje a pokouší se vysvětlit i tradiční slabé místo – body obratu dlouhých vln. Koncepte Mandela je pokusem o ucelenou a komplexní „akumulační“ teorii dlouhých vln vývoje kapitalismu v marxistickém duchu.

Ernest Ezra Mandel¹⁰

⁹ Text vychází z dlouhovlnné encyklopedie (Sirůček, 2016a), resp. je rozšířením pracovního materiálu (Sirůček, 2000a), původně koncipovaného k 5. výročí úmrtí západního trockisty E. E. Mandela.

¹⁰ Pramen: https://cs.wikipedia.org/wiki/Ernest_Mandel.

Trockistický aktivista

Ernest Ezra Mandel¹¹ se narodil 5. 4. 1923 ve Frankfurtu nad Mohanem, umírá 20. 7. 1995 v Bruselu. V přehledových pracích bývá často označován za Belgičana. Jeho rodiče byli polští emigranti, dřívější členové Spartakovců R. Luxemburgové a K. Liebknechta.¹² Jako mladý je E. E. Mandel přijat do belgické sekce mezinárodního trockistického hnutí Čtvrtá internacionála v Antverpách. Studuje na univerzitě, která je za II. světové války Němci uzavřena. Zapojuje se do protifašistického odboje, stává se jedním z redaktorů podzemních novin *Het Vrije Woord*. Je zatčen, opakovaně se mu daří utéct. Je internován v koncentračním táboře Dora. Mandel náležel k přeživším holokaustu.¹³

Po válce se stává členem vedení mezinárodního sekretariátu trockistické Čtvrté internacionály. Figuruje při jejím znovusjednocení v roce 1963.¹⁴ Až do smrti zůstává nejvýznamnějším vůdcem a teoretikem USFI (*United Secretariat of the Fourth International*) i její belgické sekce (strany Revoluční dělnická liga, kterou založil). Ve 40. a 50. letech pracuje jako novinář (píše pro *Het Parool*, *Le Peuple*, *l'Observateur*, do socialistických novin *La Gauche*, resp. vlámské sesterské tiskoviny *Links* aj.), byl členem ekonomické komise Belgické všeobecné federace práce. Proslul jako diskutér hlásící se k marxismu i v dobách nejtuzší studené války. V 50. letech byl členem sociálnědemokratické Belgické socialistické strany, ve které vedl radikálně levicovou frakci. Ze strany odchází na protest, resp. je vyloučen, roku 1961 za kritiku protistávkové vládní legislativy.

Mandel proslul francouzským vydáním knihy *Marxistická ekonomická teorie* (Mandel, 1962). Zásady v knize vytyčené podpořil argentinsko-kubánský revolucionář E. Che Guevara, který pozval Mandela na Kubu ke spolupráci na ekonomickém plánování. V 60. letech Mandel obnovuje svá univerzitní studia a roku 1967 absolvuje École Pratique des Hautes Études v Paříži. Koncem 60. let se stává známou veřejnou osobností, když objíždí studentské kampusy v Evropě a Americe. Hlásá svou verzi marxismu a vybízí k revoluci.

¹¹ Používal různé pseudonymy – jako Ernest Germain, Pierre Gousset, Henri Vallin anebo Walter. Pod pseudonymy E. E. Mandel publikoval řadu marxisticky, resp. trockisticky laděných článků.

¹² Srov. (Sirůček, 2019).

¹³ Srov. (Mandel, 1971b, 1974a).

¹⁴ Na 7. světovém kongresu v Římě. E. E. Mandel a J. L. Hansen vypracovali strategickou rezoluci *Dynamika světové revoluce dnes*, která se v následných dekádách stala pro Čtvrtou internacionálu základním dokumentem. Autoři tvrdili, že tři hlavní síly světové revoluce – koloniální revoluce, politická revoluce v zdegenerovaných a zdeformovaných dělnických státech a proletářská revoluce v imperialistických zemích – tvoří dialektickou jednotu. Každá síla ovlivňuje ostatní a naopak přijímá impulsy či brzdy pro vlastní vývoj. Joseph Lerroy Hansen (1910 – 1979) byl americký trockista. Srov. *Dynamics of World Revolution Today*. *International Socialist Review*, roč. 24, č. 4, s. 114-130. ISSN 1097-315X. Srov. též (North, 1997).

Následně je kvůli propagaci komunismu Mandelovi úředně zakázán vstup do několika kapitalistických zemích (NSR, USA,¹⁵ Francie, Švýcarsko, Austrálie). Přesto v roce 1972 získává doktorát na německé Freie Universität Berlin, kde taktéž několik měsíců učil. Disertace vychází jako *Pozdní kapitalismus* (Mandel, 1972b, 1975a). Mandel působil i coby lektor na belgické Université libre de Bruxelles. V roce 1978 přednášel na téma dlouhých vln kapitalistického vývoje na britské University of Cambridge – tato *Alfred Marshall Lecture* se stává základem níže představovaného díla (Mandel, 1980a, 1995a).

Vedl řadu aktivistických kampaní na podporu (či ohledně rehabilitace) disidentských levicových (resp. tzv. levicových) intelektuálů v sovětském bloku, inicioval a propagoval hnutí za zrušení dluhů zemí třetího světa atp. V pozdním věku se vydává do Ruska, kde hlásá vizi demokratického socialismu. Nikdy se nevzdal představy revoluce na Západě. Zůstával oddán ideji socialistické demokracie (podle svých liberálních představ), a proto Mandel bývá i jmenován – na počest rudé R. Luxemburgové¹⁶ – jako „Luxemburgián“.

E. E. Mandel publikoval cca 2 000 článků a kolem 30 knih v němčině, holandštině, francouzštině, angličtině a jiných jazycích, přičemž jeho práce byly přeloženy do řady dalších. Ačkoli Mandelův vliv byl celosvětový, jeho činy a myšlenky zůstaly zakořeněny především v Belgii. Mandel je po spisovateli G. J. Ch. Simenonovi nejpřekládanějším belgickým autorem. Mandel redigoval a přispíval do mnoha tiskovin, udržoval ohromnou korespondenci etc. Jeho trockismus náležel k umírněným, přičemž samotný Mandel se hlásil k marxismu. Nežli skutečný ortodoxní marxista byl ovšem spíše marxologem západního liberálního střihu a v mnohém i revizionistou.¹⁷ Za své poslání Mandel považoval předat dědictví klasického marxistického myšlení, deformovaného zkušenostmi stalinismu a studené války, generacím novým. Měl značný intelektuální, politický a teoretický vliv na generaci 68. Ovlivnil mnohé vědce, politiky i aktivisty apod. v chápání marxistických konceptů. Otevřenou otázkou zůstává, v jakém však směru?¹⁸

¹⁵ Ohledeně odmítnutí víza do USA byly vedeny soudní spory. Za Mandela se zaručovala řada amerických vědců aj. Na jeho podporu bylo argumentováno i tím, že Mandel se kriticky postavil k zásahu vojsk Varšavské smlouvy v Československu roku 1968 – srov. (Mandel, 1974b).

¹⁶ Srov. (Sirůček, 2019).

¹⁷ Srov. (Mandel, 1991c aj.).

¹⁸ Globální události přelomového období 1968-69, a s nimi spojení aktivističtí „osmašedesátníci“, se nalézají v základech celé řady historických zlomů. Nedostatečné vypořádání se s liberalismem osmašedesátníků nikoli nezanedbatelně přispělo k pádu celého sovětského bloku, přičemž náleží též k fundamentálním příčinám sebedestrukce skutečné levice zdaleka nejenom u nás. „Osmašedesátníci“ velmi významně přispívají taktéž k synergii krizí systému stávajícího, kdy zůstává otevřenou otázkou, zda je jimi (a jejich aktivitami) neoliberalní kapitalismus posilován či naopak. Jejich avizovaný „dlouhý pochod institucemi“ byl ve druhé dekádě 21. století pokrokářsky dovršen a svět se ocitl přesně tam, kde právě je. Nelze již eufemisticky hovořit o civilizačním rozcestí, nýbrž jde o hranu bezedné propasti (či okraj krvavé džungle).

Z „*pozdně kapitalistických*“ úvah E. E. Mandela

Za Mandelovu filozofii, resp. výklad dějin, bývá označován tzv. parametrický determinismus, mající mít blízko k historickému materialismu Marxe & Engelse¹⁹ a taktéž k tzv. analytickému marxismu. In (Mandel, 1989b, 1991b aj.) je parametrický determinismus interpretován jako dialektický determinismus, který se má lišit od determinismu mechanického či formálně logického.²⁰ Má stoupencům historického materialismu umožnit porozumět skutečnému lidskému jednání i způsobu, jakým se odehrává historický proces, a jak je rozhodováno o výsledku společenských krizí. Muži a ženy mají skutečně tvořit svou vlastní historii. Výsledek jejich jednání nemá být mechanicky předem určen. Většina historických krizí, ne-li všechny, má mít několik možných důsledků, nikoli bezpočet náhodných či svévolných. Proto je používán termín parametrický determinismus, označující několik možností v rámci dané sady parametrů.

Rozvíjeny jsou úvahy o současném působení několika logických úrovní v lidském jednání, které společně určují výsledky. Jde o logiku samotných aktérů v jejich vědomí a jednání, logiku daných parametrů omezující jejich chování a logiku interaktivního vztahu mezi aktéry a jejich situací. Pokud by došlo k redukci, může se jednání jevit jako iracionální. Při zohlednění všech rovin však může jednání působit jako rozumné.²¹

Mandel v marxovském duchu řeší i otázku historické analýzy, do jaké míry lze výsledky lidského jednání přičítat svobodným rozhodnutím, resp. svobodné vůli, a do jaké míry jsou tyto důsledkem společenských či přírodních sil nacházejících se mimo sféru kontroly jednotlivců.²² Formuluje implikace ohledně podstaty i tvorby historie, zkoumá problematiku vjemů a iluzí aj. Lidé mohou trpět iluzemi – mít nejružnější stupně falešného povědomí o své skutečné situaci. S iluzemi souvisí skepticismus ohledně schopnosti lidí měnit svět k lepšímu skutečným a trvalým způsobem

¹⁹ Srov. (Mandel, 1972b, 1975a).

²⁰ Ve formálně logickém determinismu je lidské jednání považováno za racionální (a tudíž logicky vysvětlitelné), anebo za svévolné a náhodné. V dialektickém determinismu může být lidské jednání nesvévolné a určité, tudíž rozumné, i když není vysvětlitelné výhradně deduktivním vyvozováním. Akce vybraná lidmi z omezené škály možností nemusí být „*nejlogičtější*“ nebo „*nejoptimálnější*“, ale lze ji interpretovat jako nelibovolnou a rozumnou za daných okolností, vezmeme-li v úvahu celkový kontext.

²¹ Srov. (Mandel, 1985).

²² Podle Mandela jsou téměř vždy některé parametry mimo kontrolu jednotlivců, zatímco jiné podmínky se nalézají pod jejich kontrolou. Některé skutečnosti mohou být za daných okolností změněny lidským jednáním, ale jiné nemohou. Objektivní parametry (dané omezeními fyzického světa, sociální struktury, faktory ideologickými, náboženskými apod.), které jsou mimo kontrolu lidí, omezují oblast budoucích možností. Vylučují některý myslitelný budoucí vývoj, anebo naopak zvyšují pravděpodobnost, že k němu dojde. Současně však dané parametry obvykle nemohou přesně determinovat, co jednotlivec či skupina udělají, neboť tyto se vyznačují alespoň minimální behaviorální autonomií. Mohou přemýšlet o své situaci a činit některá rozhodnutí, v rámci toho, co je pro ně objektivně možné. Přičemž se nemusí vždy jednat o rozhodnutí racionální anebo plně vědomá, mohou to být i rozhodnutí ovlivněné emocemi a touhami atp.

(včetně postmoderního zpochybňování existence pokroku v historii).²³ Mandel připomíná, že revolucionář snaží se svrhnout staré pořádky, aby uvolnil místo pořádkům novým, zjevně čelí mnoha neznámým. Včetně nezamýšlených dopadů lidských rozhodnutí nebo lidových iluzí, které mohou spoluutvářet výsledky historických událostí.²⁴

K důsledkům tzv. parametrického determinismu náleží koncept historické latence²⁵ a možnost změny. Podle Mandela tak socialismus i barbarství²⁶ existují jako latentní vývojové možnosti v rámci moderní kapitalistické společnosti, i když nejsou realizovány. Zda budou realizovány závisí na lidských volbách a činech. Efektivní akce ke změně společnosti musí vycházet více ze skutečných možností, které existují, než z abstraktních spekulací o lepším světě. Analytickým úkolem – často velmi obtížným – je proto správně pochopit, jaké jsou skutečné možnosti a který postup by měl nejplodnější účinek.²⁷

²³ Mandel tvrdí, že tento skepticismus je sám o sobě založen na vnímání toho, co jsou lidé schopni vědět o své situaci a historii. Nevěří, že historie je obecně nepředvídatelným chaosem. K přežití lidí je potřeba určitého řádu i předvídatelnosti. Stav chaosu a nepořádku (kdy se zdá, že již nic nefunguje správně) může silně zvýraznit iracionální a neracionální aspekty lidského chování, a vést např. k nástupu fašismu – srov. (Mandel, 1971b). Srov. moderní teorii chaosu a její aplikace in (Prorok, 2012), (Prorok, Lisa 1994).

²⁴ Zohledněno je povědomí o možnostech, které se lidem při rozhodování otevírají, a jejich víra ve vlastní schopnost na tyto reagovat – s vlivy ideologií, zkušeností, emocí. Vnímání toho, co mohou lidé změnit či podle toho jednat, se může lišit. Lidé uvedené mohou přeceňovat či podceňovat. Odcizení Mandel spojuje se sníženou vírou ve schopnost mít kontrolu nad vlastním životem nebo s pocitem odcizení od skutečné podstaty a smyslu života – srov. (Mandel, 1970b). Lidé si často neuvědomují skutečné motivace, neznají ani všechny důsledky svých činů. Lidské jednání proto může mít i důsledky nezamýšlené, včetně dopadů zcela opačných, nežli bylo původně zamýšleno. Pokud většina lidí věří, že tomu tak je, i když to není pravda, může se tento fakt stát i parametrem omezujícím, co se může stát, anebo ovlivňujícím, co se stane.

²⁵ Kdy možné mají být nejenom různé historické výsledky, ale i každá epocha dějin má obsahovat několik různých vývojových potenciálů, které mohou být empiricky identifikovány (např. i s pomocí „laboratorií historie“, kde jsou konfrontovány historické předpovědi a jejich skutečná naplnění). Jedná se však o latentní faktory v situaci, pokud nebudou nutně realizovány anebo aktualizovány. Jejich realizace závisí na lidském jednání, na rozpoznání potenciálu, který v nich je, a na rozhodnutí s uvedeným něco reálně udělat.

²⁶ In (Luxemburgová, 1916) stojí: „*Bedřich Engels kdysi prohlásil: buržoasní společnost má na vybranou: buď přechod k socialismu, nebo návrat k barbarství*“ (Luxemburgová, 1951, s využitím českého překladu in *Dílo I*, 1955, s. 211). Za barbarství ve své době považovala I. světovou válku. Za dilema světových dějin pak označuje volbu, před čtyřiceti lety predikovanou Engelsem: „... *buď triumf imperialismu a zánik veškeré kultury jako ve starém Římě, vylidnění, zrušení, degenerace a jeden velký hřbitov. Nebo vítězství socialismu, to znamená vítězství uvědomělé bojové akce mezinárodního proletariátu proti imperialismu a jeho metodě: proti válce*“ (tamtéž, s. 212). Známa slova Luxemburgové bývají populárně tradována též jako: „*Lidstvo čeká jen dvě možnosti: socialismus nebo barbarství*“. Predikce R. Luxemburgové se měla později naplnit fašismem a II. světovou válkou. V podobném duchu měl svá varování koncipovat také nekomunista A. Einstein: „*Socialismus nebo zánik lidstva!*“, resp. „*Skutečným účelem socialismu je překonat predátorskou fázi lidského vývoje*“ – srov. <http://www.obrys-kmen.cz/index.php/rocnik-2017/185-32-2017-16-srpen-2017/1890-proc-socialismus>. Srov. též (Sirůček, 2019).

²⁷ S poučením, že při válkách a revolucích, kdy se lidé vydávají na maximum a musí i improvizovat, často dokážou mnohem více, nežli si dříve mysleli, že mohou vůbec dokázat. Změnil se celý jejich způsob myšlení. S připomenutím levicového sloganu z května 1968: „*Tout est possible*“ („*Všechno je možné*“).

Mandel se zabýval i prognózami společenského vývoje, kdy např. začátkem 60. let 20. století úspěšně předpověděl konec poválečného ekonomického boomu na konci této dekády.²⁸ Mandel věřil, že nejlepší intelektuální nástroje pro předpovídání budoucnosti společnosti poskytuje marxismus, přičemž argumentoval předpověďmi L. D. Trockého.²⁹ Mandel se přitom domníval, že míra předvídatelnosti v lidském životě do značné míry závisí na způsobu organizace samotné společnosti.³⁰ Kritizován ovšem nezřídka bývá, a to i ze strany trockistů, za přehnaný historický optimismus (např. ohledně vizí vývoje ve východním bloku za M. S. Gorbačova).³¹ Mnoho Mandelových scénářů budoucnosti nebylo příliš realistických a historie se ubírala zcela jiným směrem. Což vede nejenom k diskuzím ohledně správnosti tzv. parametrického determinismu a jeho aplikací (včetně obtížnosti spojování vědeckých pravd s politickou akcí, úkolů revoluční vědy aj.), nýbrž i o tom, zda lze vůbec budoucnost předpovídat anebo, zda se lidé z historie poučili.

Známost je práce *Pozdní kapitalismus* (Mandel, 1972b, 1975a). Tímto termínem,³² který E. E. Mandel zpopularizoval zejména v anglicky mluvícím světě (anglickou verzí (Mandel, 1975a)) má být charakterizován kapitalistický vývoj vycházející ze II. světové války. Odkazuje na historickou epochu od roku 1940, včetně poválečné hospodářské expanze. Pozdní kapitalismus má z marxistického hlediska reprezentovat novou, třetí fázi ve vývoji kapitalistického výrobního způsobu. Tato má být pokračováním imperialistické fáze monopolního kapitalismu analyzovaného V. I. Leninem³³ a R. Hilferdingem.³⁴ Zahrnuje období cca 1870-1940 a má být charakterizována imperialistickou soutěží o mezinárodní trhy a vykořisťováním koloniálních území. Je přitom pokračování vývoje kapitalismu volné soutěže (zkoumaného K. H. Marxem), který existoval v období cca 1700-1870 a byl charakterizován růstem průmyslového kapitálu na domácích trzích.

Některé interpretace přitom zdůrazňují platnost základních rozporů a zákony pohybu kapitalismu po celou dobu historie tohoto výrobního způsobu, resp. i platnost Leninových hlavní rysů monopolního kapitalismu. Koncept pozdního kapitalismu má postulovat, že Marxovy i Leninovy

²⁸ Srov. (Mandel, 1964).

²⁹ Srov. (Mandel, 1981b, 1995b aj.).

³⁰ Srov. (Mandel, 1986a).

³¹ Srov. (Stutje, 2009). Kritizován bývá Mandel i za přílišnou „měkkost“ vůči stalinismu, resp. za to, že jeho kritika má být příliš dogmaticky zaměřena na analýzu výrobních vztahů v tradičním marxistickém smyslu – srov. (Mandel, 1973b, 1995b aj.).

³² Vytvořeným již W. Sombartem na počátku 20. století. Termín pozdní kapitalismus je používán také frankfurtskou školou (pro postliberální, monopolní kapitalismus), operováno bývá i s termínem vyspělá průmyslová společnost apod. Kritické hlasy přitom poukazují na snahu popsat zítřek optikou včerejška. V 21. století je pozdní kapitalismus využíván v USA a Kanadě k označení korporátního kapitalismu atp.

³³ Srov. (Lenin, 1986).

³⁴ Srov. (Hilferding, 1910).

analýzy musí být rozšířeny, aby začlenily nové jevy do svého obecného rámce.³⁵ Mandelův pozdní kapitalismus však není kapitalismem, nalézajícím se ve smrtelné agónii. Má být pozdní spíše ve smyslu zpoždění nežli blízkosti smrti. Mandel přitom však stále věřil, že kapitalistický systém nepřekonal svou tendenci ke krizím. Což dokladují jeho jiné práce,³⁶ včetně dále rozebírané teorie dlouhých vln.

Mandel dříve používal termín neokapitalismus,³⁷ rozšířený mezi intelektuály v Belgii a Francii. Vyzdvihoval měl nové charakteristiky kapitalismu. Ultralevičáci se ovšem proti tomuto označení ohrazovali, protože by podle nich mohl naznačovat, že kapitalismus již není kapitalismem, a mohl by vést spíše k reformním omylům nežli ke svržení kapitalismu.

Mandel se pokusil charakterizovat povahu moderní epochy jako celku s odkazy na hlavní zákony pohybu kapitalismu specifikované Marxem.³⁸ Mandelovým cílem bylo vysvětlit neočekávané oživení kapitalismu po II. světové válce, v rozporu s levicovými prognózami, a dlouhý ekonomický boom, který ukázal nejrychlejší ekonomický růst, jaký kdy v historii byl zaznamenán. Jeho práce vyvolala nový zájem o teorii dlouhých vln v ekonomickém rozvoji.

Podle Mandela se kapitalismus ve fázi pozdního kapitalismu má vyznačovat machinacemi, resp. te-
kutostí finančního kapitálu, a také rostoucí komodifikací a industrializací stále inkluzivnějších odvětví lidského života (v postindustriálním světě). Dominantní rysy pozdního kapitalismu mají zahrnovat nadnárodní korporace, globalizované trhy a pracovní síla, masová spotřeba a likvidní nadnárodní toky kapitálu. Zmiňováno bývá i zkrácení doby obratu fixního kapitálu, a tím nucení k ekonomickému programování a mzdovým směrnicím, tendence k trvalé technologické obnově na základě třetí technologické revoluce, tendence k trvalé inflaci (zejména inflaci kreditních peněz), přechod od kolonialismu k nepřímé „neokoloniální“ nadvládě chudých zemí, čímž role exportu kapitálu ustupuje mechanismům nerovného postavení směny na světovém trhu anebo význam „technologické renty“ coby hlavního zdroje monopolních mimořádných zisků.

³⁵ Mandelovu vizi pozdního kapitalismu využívá (Jameson, 1991). Postmodernismus interpretuje coby kulturní logiku pozdního kapitalismu, ve smyslu kapitalismu nadnárodního či informačního s globálním působením. Tento neodpovídá Marxově predikci pro konečnou fázi kapitalismu. Jamesonova postmoderna zahrnuje nový způsob kulturní produkce (vývoj v literatuře, filmu, výtvarném umění, videu, sociální teorii aj.), který se liší od předchozí éry modernismu, hlavně v zacházení s pozicí subjektu, temporalitou a vyprávěním. Postmodernismus je skeptický k sociálnímu inženýrství a neuznává konsenzus o smyslu pokroku. Díky rychlým technologickým a společenským změnám se všechny staré jistoty měly zhroutit. Což začíná destabilizovat každou část života, čili téměř vše má být tvárné, proměnlivé, pomíjivé a nestálé.

³⁶ Srov. (Mandel, 1967, 1975b, 1977, 1978c, 1982, 1987 aj.).

³⁷ Srov. (Mandel, 1964, 1970c).

³⁸ Německé původní vydání (Mandel, 1972b) obsahuje podtitul *Pokus o marxistické vysvětlení*. Mandel se pokusil poskytnout marxistické vysvětlení poválečné epochy z hlediska Marxovy teorie kapitalistického výrobního způsobu. Mandel naznačil, že během II. světové války a po ní došlo v kapitalistickém systému k důležitým kvalitativním změnám i to že kapitalistický rozvoj má své meze.

Kniha *Moc a peníze* (Mandel, 1992a) se pokouší o marxistickou analýzu byrokratické moci. Novým impulsem zkoumání vztahů mezi byrokracií a třídami se stalo zhroucení sovětského bloku. Studie zkoumá sociální a historické kořeny byrokracie v kapitalistickém státě i dělnických masových organizacích. Mandel při analýze kapitalistické administrativy a ideologie a praxe byrokratické diktatury v komunistickém bloku vychází z archivních aj. pramenů. Komparuje skutečnou výkonnost západní a východní společnosti s prognózami V. I. Lenina, L. D. Trockého, L. E. Misese, R. Michelse i novějšími úvahami A. Etzioniho, A. W. Gouldnera.³⁹ Mandel zpochybňuje teorie – stalinistické, weberovské či sociálnědemokratické – tvrdící, že autonomní úřednictvo má být nezbytným rysem moderních společností. Práce přináší nástin specifické dynamiky komunistické a postkomunistické společnosti.

Tituly (Mandel, 1994) či (Mandel, Bloom 1994) vyzdvihují úlohu marxismu. Mandel připomíná, že marxismus od samého počátku čerpal z pokroku všech společenských věd a emancipačních hnutí své doby. V přehledu mnoha zdrojů Marxovy a Engelsovy teorie je identifikován specifický přínos těchto dvou přátel v různých disciplínách, ve kterých se uplatňovali: ve filozofii, politické ekonomii, sociálních dějinách, revoluční organizaci, sebeorganizaci dělnické třídy, emancipačním hnutím a internacionalismu. Mandel dospívá k závěru, že marxismus se „*neustále učí z neustále se měnící reality*“, a že je vědomým vyjádřením skutečného pohybu pracujících směrem k sebeemancipaci. Navrhuje vzorec, který poskytuje dialektickou interakci mezi inovací a ověřováním zavedených principů.

Text *Trockij jako alternativa* (Mandel, 1995b) konstatuje, že Trockij se stal jednou z nejtrvalejších politických legend 20. století. Když se v předvečer revoluce v roce 1917 připojil k bolševikům, sehrál důležitou roli Leninovy pravé ruky v povstání a vedl Rudou armádu k vítězství v následné občanské válce. Poté, co prohrál se Stalinem boj o moc, který následoval po Leninově smrti, stal se během následných tří dekad nesmiřitelným odpůrcem Stalina.⁴⁰ Jeho postoj stál Trockého politickou kariéru, občanství a nakonec i život. Byl charismatický řečník, plodný autor a politický filozof, který se nesmazatelně měl zapsat do světových dějin. Mandel Trockého přínos k dějinám 20. století označuje za primárně politický spíše nežli sociologický, a to v praktickém i teoretickém

³⁹ Srov. (Gouldner, 1980).

⁴⁰ Také práce (Mandel, 1973b aj.) navazuje na Trockého kritiku stalinismu. Mandel si přitom je vědom souvislosti mezi stalinismem a ekonomickým systémem. Příčinou degenerace (která má být nutnou fází v každé společnosti při pokusu o přechod k socialismu) má být zbožní výroba a peníze. Základní rozpor přechodné společnosti je identifikován v podobě rozporu mezi nekapitalistickým způsobem výroby a kapitalistickými pravidly rozdělování. Přechodná společnost přitom ještě nemusí směřovat automaticky k socialismu. Pokud dělnická třída ztratí zájem na rozvoji společnosti, uchopí moc byrokracie, která si je jasně vědoma svých specifických zájmů. Její represivní panství plodí další rozpory a sociální konflikty, vznikající z byrokratické hospodářské politiky (např. disproporce v rozvoji těžkého a spotřebního průmyslu), konflikty spojené s politikou materiální zainteresanosti, novou majetkovou diferenciací a ze samotného byrokratického charakteru správního aparátu (jeho brutality a svévolnosti). Byrokratická degenerace sovětského státu má podle E. E. Mandela být výsledkem faktorů nevyhnutelných i odvrátitelných. K neodvratitelným má náležet kromě zbožní výroby třídní charakter společnosti, nezbytnost státu a delegace moci. Specifickými faktory jsou nízká úroveň Ruska a izolace Říjnové revoluce.

smyslu. Trockého teorii nerovnoměrného a kombinovaného rozvoje považuje za zásadní nástroj, jehož vysvětlovací síla mechanismů světového imperialismu má být stejně relevantní pro pozdní kapitalismus 90. let jako pro první tři desetiletí století, kdy byla formulována. Práce připomíná boje Trockého proti Stalinově byrokracii, jeho formulaci alternativní ekonomické strategie, koncepce týkající se třetího světa, fašismu a národnostní otázky. Neopomíná Trockého rozsáhlou literární kritiku a končí hodnocením jeho mimořádného života i smrti. Poskytuje svědectví o muži, který podle Mandelových – nadnesených – slov „*bude posuzován dějinami jako nejdůležitější strateg socialistického hnutí*“.

Mandelův „akumulační“ přístup k dlouhým vlnám

Vedle aktivismu, úvah o pozdním kapitalismu atp. E. E. Mandel proslul rozpracováním teorie dlouhých vln.⁴¹ Mnozí z průkopníků zkoumání dlouhých vln byli levicové orientace a byli silně ovlivněni marxismem (Parvus, K. J. Kautsky, S. De Wolff, L. D. Trockij), někteří (např. T. Kuczynski) počátky teorií dlouhých vln odvíjí přímo od Marxe & Engelse.⁴² Tradiční vykladači marxismu již během 20. let 20. století (prakticky od debat nad pracemi Kondratěva) však zaujali k problematice dlouhých vln nepřátelské stanovisko. Kritizovali N. D. Kondratěva,⁴³ později J. A. Schumpetera aj., přičemž tento postoj přežívá i dodnes. Existují však příspěvky, které logiku dlouhodobých cyklů (např. „*kondratěvovsko-schumpeterovského*“ typu založenou na inovacích)⁴⁴ nepovažují za neslučitelnou se základními postuláty marxismu, např. s dialektikou působení výrobních sil a výrobních vztahů, s vazbami základny a nadstavby, ekonomiky a politiky apod.⁴⁵

Standardně pojmáný a interpretovaný marxismus-leninismus v „*reálně socialistickém*“ (či protosocialistickém) bloku zaujímal značně kritická stanoviska a patrný odstup taktéž od příspěvků západních teoretiků, přímo se hlásících, anebo jen ovlivněných marxismem. Což přitom bylo v drtivé většině případů minimálně zčásti oprávněné i pochopitelné. Jejich práce – jakožto i příspěvky dalších autorů, nezařaditelných a kritických k hlavním proudům ekonomické vědy –

⁴¹ Zde – z důvodu rozsahu i čtenářské přístupnosti – abstrahujeme od (případných) rozdílností termínů dlouhá vlna, dlouhá K-vlna (Kondratěvova) a dlouhodobý ekonomický cyklus, resp. dlouhodobý sociálně ekonomický cyklus. K terminologii i problémům teoretickým a praktickým srov. (Sirůček, 2001, 2016a, b).

⁴² Srov. (Sirůček, 1997, 1998, 1999a, b, c, 2016a aj.).

⁴³ Srov. (Sirůček, 2018).

⁴⁴ Srov. (Sirůček, 2007, 2016a, b aj.).

⁴⁵ Srov. (Ransdorf, 1996) či rozpracování inovační teorie F. Valentou – srov. (Sirůček, 2005, 2016a, 2017).

byli širšímu okruhu v našich podmínkách mnohdy nepřístupné či byly interpretovány diskutabilně.⁴⁶ Dodnes není např. příliš známá ani radikální politická ekonomie a její heterogenní přístupy spojené s tzv. Novou levicí 60. let. Přístupy mnohdy interdisciplinárně zaměřené a kritizující ekonomii hlavních proudů za nevědeckost, resp. apologetiku kapitalismu.

Potenciální konec kapitalismu v pojetí autorů radikální politické ekonomie je často spojován s podvazováním ziskovosti anebo je predikován na základě neschopnosti kapitalismu absorbovat přebytek výstupu nad spotřebou, vedoucí k dlouhodobé depresi. K odkazu Marxe se hlásili P. M. Sweezy⁴⁷ a P. M. Baran, snažící se o interpretaci marxistické politické ekonomie v podmínkách monopolního kapitalismu 20. století. Také se snažili „nahradit“ Marxův zákon sestupné míry ziskové „zákonem rostoucího ekonomického přebytku“. Pokoušeli se dokumentovat růst nadhodnoty, která nemůže být zcela absorbována a nebude tudíž ani vyrobena – kapitalismus jeví tendenci ke stagnaci.

Vývoj míry zisku hraje důležitou úlohu i v některých moderních poválečných teoriích dlouhých vln, a to např. v modelu T. Kuczynského, jehož hlavní principy byly, podle samotného autora, zformulovány již Marxem.⁴⁸ Anebo v koncepci právě E. E. Mandela, marxisty západního stříhu, politického teoretika i praktika, jehož práce pak stihl obdobný osud jako u nás myšlenky radikálních ekonomů – nejsou dodnes příliš známé.

E. E. Mandel se explicitně zabýval problematikou dlouhých vln a snažil se o jejich marxistické rozpracování. Jeho přístup odmítá mechanické spojování dlouhých vln s inovacemi (i když si uvědomuje jejich důležitost) a je založen na procesech kapitálové akumulace, resp. pohybech všeobecné míry ziskové. Jeho koncept shrnuje studie *Dlouhé vlny kapitalistického vývoje: Marxistická interpretace* (Mandel, 1980a, 1995a). Upravená vydání – coby rozšíření přednášky z Cambridge – jsou členěna do šesti kapitol. Jádrem tvoří kapitoly jedna až čtyři, pátá shrnuje diskuze o dlouhých vlnách a šestá doplňuje práci o poznatky z konferencí, uskutečněných od prvního vydání (Mandel, 1980a).

V první kapitole *Dlouhé vlny: empirické důkazy a jejich vysvětlení pomocí fluktuace průměrné míry zisku* E. E. Mandel konstatuje, že ačkoli jsou počátky zkoumání dlouhých vln spojeny s marxisty (Parvus, Kautsky, Van Gelderen, Trockij) po převzetí tohoto konceptu akademiky typu N. D.

⁴⁶ Srov. např. (Sylos-Labini, 1967).

⁴⁷ Srov. (Sweezy, 1967).

⁴⁸ T. Kuczynski vychází se zákona sestupné tendence všeobecné míry zisku, proti němuž působí především technický pokrok. Pokud zdokonalení v rámci existujícího systému nedokáží zastavit pokles míry zisku musí být kapitál alokován do rizikových bazických inovací, ziskových pro realizátory a první následovníky. Jejich vyšší míra zisku snižuje zisky ostatních, kteří jsou nuceni také nové technologie zavádět, což vyžaduje i jistý čas. Postupně vyšší míra zisku v progresivních odvětvích klesá a všeobecná míra zisková se ustanovuje na nové úrovni a celý cyklus začíná znovu. Tento endogenní mechanismus může být modifikován převratnými událostmi na politické scéně atp. Srov. (Kuczynski, 1987), (Sirůček, 2016a aj.).

Kondratěva, J. A. Schumpetera, F. J. Ch. Simianda anebo L. H. Duprieze se „*marxisté obrátili k dlouhým vlnám zády*“ (Mandel, 1995a, s. 1 – překlad PS). Což mělo vést k nemožnosti komplexního pochopení ekonomických cyklů a taktéž znemožnit většině marxistů predikovat důležité zvraty v nedávné ekonomické historii (např. růst koncem 40. let nebo zlom na přelomu 60. a 70. let 20. století).⁴⁹

Mandel uvádí, že existence dlouhých vln může být jen těžko zpochybněna ve světle statistických dat. Např. na základě vývoje klíčových indikátorů typu růstu průmyslové produkce a světového obchodu lze v delších horizontech výkyvy přesvědčivě prokázat. Období 1826-47, 1848-73, 1874-93, 1894-1913, 1914-39, 1940(48)-67, 1968-? se vyznačují nápadnými fluktuacemi průměrných měr růstu ukazatelů s výkyvy 50-100 %. Obecná platnost dlouhých vln má být potvrzena tím, že dlouhé vlny byly patrnější ve vývoji ekonomik hlavních kapitalistických zemí (Anglie před I. světovou válkou a USA po této) a ve světovém průmyslovém výstupu jako celku než v jednotlivých ekonomikách – „*zákon nerovnoměrného vývoje platí i zde*“ (Mandel, 1995a, s. 2 – překlad PS).

Mandel připomíná již dříve předložené statistické důkazy pro doložení existence dlouhých vln⁵⁰ a uvádí další. Např. exponenciální tendenci ve vývoji světové produkce na hlavu s využitím výpočtů (Imbert, 1956) či příspěvky W. W. Rostowa (Rostow, 1978). V tomto kontextu taktéž polemizuje s periodizací dlouhých vln u A. Maddisona a kritizuje především vynechání hluboké deprese v období 1873-90, resp. eliminaci let II. světové války,⁵¹ přičemž se po náležitých úpravách podle skutečných historických pohybů však ani „*Maddisonova data od našich zásadně neliší*“ (Mandel, 1995a, s. 5 – překlad PS).

Ohledně počátku a konce sledované etapy kapitalistického vývoje vytyčuje Mandel dvě důležité otázky: „*Fungovaly dlouhé cykly již před první moderní krizí z nadvýroby roku 1826? Může teorie dlouhých vln předpovědět počátek růstové fáze dlouhé vlny, střídající současnou dlouhou depresi, na konci 80. resp. počátku 90. let?*“ (Mandel, 1995a, s. 5-6 – překlad PS). Na první, patřící především do oblasti ekonomické a sociální historie, odpovídá, že určité zrychlení tempa vývoje lze pozorovat v období 1790-1820 a zpomalení v dalším čtvrtstoletí u nejvíce industrializovaných kontinentálních zemí (Belgie, Francie). Upozorňuje však, že již Marx zpochybnil existenci průmyslového cyklu před rokem 1826 z důvodů omezené industrializace mimo Anglii a omezeného exportu průmyslových komodit. Druhým problémem se zabývá E. E. Mandel později.

Mandel diskutuje metodologii zkoumání dlouhodobých cyklů a klíčové indikátory, resp. ukazatele. Uvádí marxistické odmítání analýzy cenového vývoje a peněžních toků. Tvrzením, že mone-

⁴⁹ Srov. (Mandel, 1978c, 1982, 1987 aj.).

⁵⁰ Srov. (Mandel, 1975).

⁵¹ Srov. (Maddison, 1977, 1982).

tární jevy jsou relativně samostatné a nejsou relevantní k identifikaci dlouhých vln. Vyčítá některým autorům (včetně Kondratěva),⁵² že zkoumají spíše cenové cykly či dlouhé vlny peněžních toků nežli dlouhé vlny kapitalistického vývoje. Podle Mandela marxisté trvají na analýze vývoje produkce komodit a pohybů prodejů coby klíčových indikátorů. Ohrazuje se i proti špatnému pochoopení svých dřívějších prací a proti nařčení z „*technologického*“ vysvětlení dlouhých vln.⁵³

Podle Mandela marxistické pojetí dlouhodobých cyklů může být pojímáno pouze jako teorie akumulace kapitálu či jinak řečeno teorie míry zisku. „*Ve skutečnosti jakákoli marxistická teorie dlouhých vln může být pouze teorií akumulace kapitálu, nebo pokud chceme vyjádřit tu samou myšlenku jinou formou – teorií míry zisku. Z marxistického úhlu pohledu je tautologické, že pouze náhlý dlouhodobý vzestup průměrné míry růstu průmyslového produktu může vyjádřit náhlé zvýšení průměrných měr kapitálové akumulace a zisku, pokud tyto fluktuace posuzujeme v rámci kapitalistického výrobního způsobu. V marxistické analýze je náhlé zdvojnásobení dlouhodobé míry růstu průmyslového výstupu současně s dlouhodobou stagnací kapitálové akumulace (nebo ještě hůře s dlouhodobým poklesem průměrné míry zisku) absurdní*“ (Mandel, 1995a, s. 7 – překlad PS). Z čehož plyne i další zaměření na Marxovu teorii klesající míry zisku.⁵⁴

Mandel ponechává stranou problémy, zda je tuto tendenci možné empiricky a historicky testovat anebo „*zda Marx zamýšlel pouze naznačit, že stimuluje opačné tendence (což je ověřitelné), ale nemůže je stimulovat navždy*“ (Mandel, 1995, s. 8 – překlad PS). Většina marxistů přitom souhlasí s uznáním fluktuací průměrné míry zisku a průměrné míry akumulace kapitálu u 7-10letých obchodních cyklů, s ohledem na řadu komplikujících a druhotných faktorů (zpoždění mezi investičním rozhodnutím a růstem výstupu, změny množství disponibilního peněžního kapitálu apod.). Nicméně ve fázi růstu a prosperity očekávané i realizované zisky (zisky ex ante a ex post) obvykle rostou, což je následováno anebo doprovázeno zvyšováním akumulace produktivního kapitálu

⁵² Mandel odkazuje na G. K. Cassela, J. Kitchina, W. Woytinského-Lorenze a na francouzskou školu F. J. Ch Simianda. Srov. (Cassel, 1932), (Kitchin, 1923), (Woytinski-Lorenz, 1931), (Simiand, 1932 aj.). Srov. též (Sifrůček, 1999b, c, 2016a).

⁵³ „*Myšlenka, že technologické revoluce, které rozlišují tři po průmyslové revoluci, jsou příčinami dlouhodobých vzestupů průměrné míry průmyslového růstu vůbec neodpovídají mým analýzám*“ (Mandel, 1995a, s. 7 – překlad PS).

⁵⁴ Marxisty je zákon sestupné míry zisku pokládán za objektivní ekonomický zákon. S vývojem kapitalismu má průměrná všeobecná míra zisku sestupnou tendenci – srov. (Marx, 1980). Působí řada protisměrných faktorů. Růst organického složení kapitálu a zpomalení jeho obratu míru zisku snižují, faktory brzdícími pokles mohou být zvyšování stupně vykořisťování, snížení mzdy pod hodnotu pracovní síly, zlevnění konstantního kapitálu (brzdící růst organického složení) i rozvoj zahraničního obchodu (zlevňující konstantní i variabilní složky kapitálu). Snižování míry zisku je modifikováno působením monopolního kapitálu (monopolní ceny zvyšují zisky) aj. Míra zisku přitom neklesá stejně s růstem organického složení, jedná se o tendenci vystupující zřetelně pouze za určitých okolností a v delším čase. Marxisté argumentují, že působení tohoto zákona zostřuje rozpory kapitalismu. Růst vykořisťování snižuje koupěschopnou poptávku a v kontextu rostoucí nabídky jsou vytvářeny podmínky pro krizi z nadvýroby, dochází také k vývozu kapitálu do méně rozvinutých zemí (s nižším organickým složením a vyšší mírou zisku) apod.

(resp. investicemi). V krizi a depresi tomu má být naopak.

„Marxistická ekonomická analýza obecně uvažuje o pohybech průměrné míry zisku ve dvou časových horizontech: v rámci průmyslového cyklu a v průběhu existence celého kapitalistického systému. Domníváme se, že třetí časový rámec musí být zaveden pro dosažení konzistence jak s obecnou analýzou, tak s dostupnými empirickými daty. Třetí časový rámec je přesně ta tzv. dlouhá vlna trvající 20-25 let⁵⁵“ (Mandel, 1995a, s. 9 – překlad PS). Uvedené Mandel považuje za skutečnou výzvu marxistické analýze. Připomíná, že po třech historických meznících kapitalistické ekonomické historie (1848, 1893, 1940 v Severní Americe, resp. 1948 v Západní Evropě a Japonsku) následoval náhlý vzestup průměrné míry zisku. Uvedené nestaví do rozporu s marxistickými východisky ani závěry, naopak se snaží o objasnění v rámci marxistické analýzy. Také připomíná, že v marxistickém systému mají některé rozhodující veličiny *„částečně autonomní charakter a jejich korelace nejsou mechanické“* (tamtéž, s. 9-10 – překlad PS).

Marx nepovažoval míru zisku za lineární funkci fluktuace mezd. Podle něj k hlavním determinantům míry zisku náleží změny v organickém složení kapitálu, změny míry nadhodnoty (která není lineární funkcí výkyvů reálných mezd) a změny obratu kapitálu.⁵⁶ Od vývoje reálných mezd tak nemohou být odvíjeny predikce míry zisku. *„Pouze pozorným zkoumáním částečně autonomních proměnných je možné dospět k závěrům o trendu vývoje míry zisku a předpovědět její krátko a střednědobé fluktuace“* (Mandel, 1995a, s. 10 – překlad PS). Nutné je dialektické chápání propojenosti všech procesů působících na pokles míry zisku i procesů brzdících. Přičemž prudké zvýšení míry nadhodnoty, zpomalení růstu organického složení, zrychlení obratu kapitálu či kombinace procesů může vysvětlovat náhlý růst průměrné míry zisku. Toto však dle Mandela neruší cyklický průběh vývoje míry ziskové a uvedené faktory tedy *„neeliminují normální obchodní cyklus“* (tamtéž, s. 11 – překlad PS), leč vývoj modifikují.⁵⁷

Mandel precizuje marxistické pojetí dlouhých vln založené na dlouhodobých tendencích vývoje

⁵⁵ Tj. její růstová či klesající fáze (pozn. PS). Srov. úvahy o Wardwellových vlnách u F. Valenty – srov. (Sirůček, 2005, 2016a, b, 2017).

⁵⁶ Srov. (Marx, 1980).

⁵⁷ Pokles průměrné míry zisku charakterizuje období dlouhodobé deprese s nízkou mírou ekonomického růstu či tendencemi ke stagnaci. Opět však nejsou vyloučena cyklická zvýšení míry zisku a akumulace kapitálu (ve smyslu průběhu střednědobého cyklu), ale tato období budou kratší. Mandel dále konstatuje, že v růstových fázích dlouhých vln dochází k silnějšímu a synchronizovanému působení všech faktorů vedoucích k dlouhodobé klesající tendenci průměrné míry zisku. V době poklesu dlouhé vlny jsou naopak tyto tendence daleko slabší a méně synchronizované. Vysvětlení příslušných bodů obrátů ve vývoji míry ziskové Mandel váže na historickou analýzu daného období kapitalistického vývoje, včetně naznačení, proč řada faktorů zůstává dlouhodoběji dominantní a není neutralizována reálným ekonomickým vývojem, ke kterému vede (např. proč se rychlý růst výroby vždy nemusí odrazit ve zvýšení zaměstnanosti a adekvátním vývoji míry nadhodnoty, což se může promítnout taktéž do ziskových očekávání a následného vývoje). Růst organického složení kapitálu, stagnující či klesající vývoj míry nadhodnoty, zpomalení růstu obratu kapitálu anebo jejich kombinace pak může vysvětlovat dlouhodobý pokles míry zisku.

míry zisku. Uvažuje kapitalistické země jako celek, leč přihlíží i ke specifickému národnímu vývoji. Upozorňuje, že dostupné údaje ale vesměs nepokrývají dostatečně dlouhá období pro vysvětlení dlouhých vln ekonomického vývoje.⁵⁸

Mandel konstatuje, že ve vysvětlení náhlých zvrátů vývoje průměrné míry zisku v bodech obratu 1848, 1893 a 1940 (48) „*klíčovou roli hrají mimoekonomické faktory. A z tohoto samého důvodu marxisté zásadně nemohou akceptovat Kondratěvův způsob vysvětlení dlouhých vln...*“ (Mandel, 1995a, s. 16 – překlad PS). Kondratěvova koncepce má totiž stavět na ekonomických silách mechanicky střídajících cca 25letá období rozmachu a deprese.⁵⁹ Mandelovi se nelíbí zejména nespokojivá objasnění bodů obratu dlouhé vlny. V úvodní kapitole poprvé kritizuje symetrické koncepce dlouhých vln (vysvětlující horní i dolní bod obratu stejnými endogenními faktory) a nastiňuje význam exogenních mimoekonomických faktorů pro obrat dlouhé vlny do růstové fáze. Tvrdí, že tyto faktory (revoluce 1848, objev zlata v Kalifornii aj.) vysvětlují náhlý růst průměrné míry zisku v určitých zlomových obdobích. Body náhlého obratu k dlouhodobé růstové fázi tak nelze vysvětlit vnitřní logikou kapitalistických procesů z fáze předcházející.

„*Naše interpretace dlouhých vln ve srovnání s Kondratěvem a Schumpeterem má výhodu v tom, že nevysvětluje dlouhé vlny, jejich počátky a konce, pomocí „dlouhodobě působících investičních projektů“ v průběhu dvaceti pěti či dokonce padesáti let (což hraje v kapitalistické ekonomice pouze marginální roli) nebo, ještě hůře, náhlým objevením se velkého počtu „inovačních osobností“ (tj. biologickým nebo genetickým způsobem), nýbrž raději dlouhodobými vzestupy a poklesy průměrné míry zisku*“ (Mandel, 1995a, s. 19 – překlad PS). Mnohé otázky však přetrvávají. Mandel upozorňuje na dopady fází technologické revoluce „*radikálně měnící základní techniku ve všech sférách kapitalistické výroby a distribuce, včetně dopravy a telekomunikací*“ (dtto). Taktéž u inovací a invencí Mandel přisuzuje důležitou roli vývoji zisků.

Mandel nachází spojení mezi dlouhou vlnou kapitalistického vývoje a „*normálním*“ (tj. střednědobým)⁶⁰ cyklem. Během dlouhodobé expanze jsou konjunktury výraznější a delší, recese jsou

⁵⁸ Uvádí vyjádření dlouhodobé ziskovosti japonského nezemědělského soukromého podnikání v letech 1908-73, které jasně ukazuje na dlouhodobé trendy – srov. (Sautter, 1978). Dostatečně dlouhé období mapují statistiky vývoje míry výnosů cenných papírů. Tyto ale podle marxistů v každém okamžiku plně nekopírují průběh míry ziskové, ale mohou se výrazně odchylovat např. díky vývoji likvidity firem a bank. V případě dlouhodobých průměrných ročních výnosových měr jsou však odchylky výrazně redukovány a lze tak předpokládat, že minimálně jejich dlouhodobé trendy fluktuují paralelně s vývojem průměrné míry zisku a přibližně odpovídají široce pojímaným identifikovaným dlouhým vlnám ekonomického vývoje.

⁵⁹ Srov. (Trockij, 1923).

⁶⁰ Srov. (Sirůček, 2001, 2016a, b).

kratší a méně četné, ve fázi dlouhodobé deprese naopak. Nicméně recese – také ve smyslu možného poklesu průměrné míry zisku v čase – se vyskytují i v rámci vzestupu dlouhé vlny.⁶¹ Nalezené výkyvy míry zisku považuje Mandel za vysvětlitelné pouze tradiční teorií krizí (podle marxistů) nebo teorií obchodního cyklu (podle západních akademiků) a nikoli teorií dlouhých vln. Má se jednat o vyjádření specifík konkrétního obchodního (průmyslového) cyklu na pozadí dlouhých vln.

Mandel připomíná i odmítnutí Kondratěvovy koncepce „*velkých cyklů konjunktury*“ jako analogie „*normálního*“ průmyslového cyklu ze strany L. D. Trockého.⁶² Trockého kritiku považuje Mandel za opodstatněnou a upozorňuje, že zlomové body nelze primárně vysvětlovat pouze ekonomickými faktory. Dle Mandela neexistuje mechanická souvislost mezi délkou průmyslového cyklu (i podle Marxe daná životností prvků fixního kapitálu) a délkou dlouhé vlny (kde hrají roli také mimoekonomické události typu geografických objevů, válek, revolucí, kontrarevolucí apod.). Již zde Mandel naznačuje nutnost skutečně marxistického vysvětlení kapitalistického vývoje pomocí kombinací endogenních a exogenních faktorů – „*tzn. snažit se kombinovat Trockého a Kondratěva*“ (Mandel, 1995a, s. 23 – překlad PS) a odmítá nařčení z účelového eklekticismu.⁶³

Ohledně názorů L. D. Trockého lze dodat následující: Nedlouho po Kondratěvovi se o problematiku dlouhých vln začal v podmínkách rodícího se Sovětského svazu živě zajímat i politický činitel, publicista a vědec L. D. Trockij (Bronštejn). S koncepcí byl obeznámen již z prací A. L. I. Helphanda (Parvuse)⁶⁴ a posléze se aktivně zapojuje do diskusí a posouzení Kondratěvova přístupu ve 20. letech v SSSR. Podle Trockého mělo pochopení a objasnění těchto otázek značný význam pro zlepšení analýzy a prognózy mezinárodních konfliktů v dlouhodobém horizontu. Koncepci dlouhých vln oceňoval a posuzoval v obecnějším kontextu perspektiv světového revolučního procesu. V oblasti zahraniční politiky propagoval svou koncepci „*permanentní revoluce*“.⁶⁵

V první polovině 20. let, zejména kolem roku 1924, věnovala ruská komunistická strana po-

⁶¹ Zmíněné skutečnosti se Mandel snaží empiricky dokumentovat. Odvolává se na analýzy W. Woytinského-Lorenze, pracujícího se dvěma dlouhými vlnami ekonomického vývoje v Německu. Během deprese 1874-94 zaznamenává 15 let krizí nebo deprese oproti 6 letům rozmachu, během dlouhodobého vzestupu 1895-1913 pak pouhé 4 roky krize či deprese a 15 let vzestupu – srov. (Woytinski-Lorenz, 1931). Mandel operuje i s analýzou D. M. Gordona – srov. (Gordon, 1978).

⁶² Srov. (Kondratiev, 1989), (Trockij, 1923, 1926), resp. (Sirůček, 1998, 1999b, c, 2016a).

⁶³ Pro ilustraci jsou zmíněny dva významné prvky analýz dlouhých vln – zkoumání vývoje dlouhodobých trendů procesů kapitalistické konkurence a dlouhodobých pohybů produkce zlata. Pozorovatelná souvislost mezi pohyby těžby zlata (a cenových cyklů) a dlouhých vln kapitalistického vývoje fascinovala četné ekonomické historiky. Mandel připomíná práci (Cassel, 1932). Marxisté však „*monetární*“ vysvětlení na bázi kvantitativní teorie peněz odmítají a považují i zlato, plnící funkce peněz, za produkt lidské práce.

⁶⁴ Srov. (Helphand, 1901, 1908), (Scharlau, Zeman, 1999), resp. (Sirůček, 1999b, 2016a).

⁶⁵ Později (1927), je vyloučen ze strany, v roce 1929 emigruje a roku 1940 je Trockij zavražděn v Mexiku.

zornost diskusi o „socialismu v jedné zemi“. První názor, který reprezentoval Trockij, tradičně tvrdil, že socialismus může zvítězit pouze v mezinárodním měřítku. Druhý proud, zastávaný především Stalinem, vycházel ze stanoviska, že socialismus lze vybudovat i v jediné zemi, a to i v zemi tak zaostalé jako Rusko. Podle Stalina je možné socialismus vybudovat v jedné zemi, ale jeho bezpečnost bude nezvratně zajištěna teprve tehdy, až socialismus zvítězí i v mezinárodním měřítku. Diskuze definitivně skončila na XIV. sjezdu VKS(b) v roce 1925 vítězstvím Stalinova přístupu.⁶⁶

Trockij (1921, 1923, 1926) dokládá existenci dlouhých vln. Uznává vlnovitý charakter rozvoje kapitalistické ekonomiky, ale nevidí v něm projev vnitřních zákonitostí vývoje kapitalismu. K označení dlouhých vln nechce používat kategorii cyklu, zejména kvůli snahám vyhnout se mechanické interpretaci. Rozpracoval i způsob datování a snažil se, podobně jako později Schumpeter, taktéž formulovat vzájemnou závislost a provázanost mezi tradičními průmyslovými (tj. střednědobými) cykly a dlouhými vlnami. Dospěl k závěru, že v období dlouhodobého vzestupu cen jsou krize krátké a mají povrchový charakter, doba konjunktury je naopak značně delší. V dlouhodobé sestupné fázi jsou krize v rámci střednědobých cyklů delší a vzestupy kratší, více povrchové a nejisté. Již v roce 1921 Trockij předpovídal, že v důsledku neúspěchů socialistických revolucí v Evropě bude další revoluce možná až za 20-30 let nové fáze dlouhodobé expanze. Podobné závěry v podstatě vyplývají i z teorie a datování dlouhých vln u Kondratěva.⁶⁷

Trockij ovšem kritizoval a nesouhlasil s Kondratěvem, a to hlavně ve dvou bodech: Striktně odmítal analogii mezi střednědobým ekonomickým cyklem a dlouhými vlnami a odmítal i přenášení marxistického vysvětlení krizí na dlouhé vlny. Podle jeho mínění dlouhé vlny nemají podobu „přirozené nutnosti“ (Rosier, Dockés, 1987, s. 148) jako klasické cykly střednědobé, a proto dlouhé vlny také jako cykly neoznačuje a nenazývá. Trockij soudil, že klasický střednědobý cyklus lze vysvětlit pomocí vnitřní dynamiky kapitalistického výrobního způsobu, ale charakter a dobu trvání dlouhých vln objasňují spíše faktory „vnějšího prostředí“, ve kterém se kapitalismus vyvíjí (především války a revoluce, koloniální výboje, objevení a otevření nových zdrojů surovin apod.).⁶⁸

Postoj a stanovisko Trockého ke Kondratěvově koncepci lze shrnout jeho slovy: „Co se týče oněch velkých (50letých) úseků kapitalistického vývoje, které prof. Kondratěv neopatrně navrhuje

⁶⁶ „Politika, která se později vyvinula v pětiletý plán a kolektivizaci zemědělství, byla ve skutečnosti rozhodnuta v tomto roce“ (Sweezy, 1967, s. 340).

⁶⁷ Srov. (Kondratiev, 1989), resp. (Sirůček, 1998, 2016a, 2018).

⁶⁸ Ve své době byly teze L. D. Trockého jedním ze stavebních kamenů oficiální ekonomické teorie sovětských ekonomů, snažících se o oslabení vlivu N. D. Kondratěva (jehož názory byly postupně stále více kritizovány, označovány za nesprávné a později přímo i za nepřátelské). Kondratěvovi bylo např. připisováno pojetí kapitalismu coby systému, který je schopen trvalé regenerace a rozvoje, a to v situaci, kdy se oficiálně hovořilo o přirozeném rozpadu kapitalismu, např. díky vývoji v 30. letech 20. století. Jednoho z hlavních odpůrců Kondratěvových názorů představoval D. I. Oparin, který navrhl vlastní „monetární“ koncepci vysvětlení dlouhodobých výkyvů některých ekonomických veličin, silně poznamenanou myšlenkami G. K. Cassela. Srov. (Kondratiev, 1989), resp. (Sirůček, 2016 a aj.).

také nazývat cykly, jejich charakter a délka jsou určovány nikoli vnitřním působením kapitalistických sil, ale těmi vnějšími podmínkami, v rámci kterých probíhá kapitalistický vývoj. Přičleňování nových zemí a kontinentů ke kapitalismu, objevy nových přírodních zdrojů a v patách za tím významná fakta „doplňkového“ řádu, jako jsou války a revoluce, určují charakter a střídání vzestupných, stagnačních nebo úpadkových epoch ve vývoji kapitalismu“ (Trockij, 1923, s. 9 – překlad PS).

Technologické revoluce a cykly třídního boje

Druhá kapitola knihy (Mandel, 1995a) nese název *Dlouhé vlny, technologické revoluce a cykly třídních bojů* a podrobněji analyzuje působení exogenních faktorů v teorii dlouhých vln. Mandel upozorňuje, že technologická revoluce není možná bez pokroku ve vědě a nastoluje otázky, do jaké míry jsou technologické revoluce determinovány vědeckým pokrokem, do jaké míry je tento pokrok determinován rozvojem kapitalistických výrobních sil a jaká existuje závislost na vnitřní logice kapitalismu.

Podle Marxe i Mandela historická tendence kapitálu transformovat obecnou vědeckou práci na specifickou formu práce námezdní (podřízené a kontrolované kapitálem) zakládá souvislost mezi rozvojem výrobních sil a vědeckým pokrokem za kapitalismu. S odkazy na předchozí práci (Mandel, 1975) jsou uváděny dvě přípravné fáze ve vztahu vědeckého výzkumu a technologických invencí, a to na příkladu vzniku vědeckých laboratoří od konce 19. století přes obě světové války – laboratoří postupně podřizovaných velkým korporacím. Kapitál si pragmaticky přisvojuje technické dovednosti řemeslníků pro nahrazování lidské práce stroji. V první fázi jsou praktické experimenty řemeslníků, podložené staletými bádání přírodních věd, přímou základnou technologického pokroku. Ve druhé fázi pokusná pozorování inženýrů (i těch, kteří se stali kapitalisty) vedou k přeměně dělnické práce na stále větší počet mechanických operací – což je i důležitým krokem k mechanizaci. Nástup aplikované vědy pak znovu sjednocuje obecnou abstraktní vědu s konkrétními technologickými invencemi.

Tendence k proletarizaci a podřízení vědecké práce je dána honbou za většími zisky a je spojena s rytmickými změnami kapitalistické akumulace. Mandel pokládá za zřejmé, že dlouhá období klesající míry zisku vedou k podpoře výzkumu zaměřeného na základní změny v oblasti úspor nákladů. Prostředky jsou zaměřeny do racionalizačních investic (snižujících pracovní náklady). Což mají dokládat i analýzy G. O. Mensche ukazující shlukování základních inovací během 20. a 80.

let 19. století a 30. let 20. století⁶⁹ – což byla období poklesu dlouhých vln. K masové aplikaci těchto inovací však došlo až přibližně o deset let později. Po obratu do rostoucí větve dlouhé vlny. Frekvenci bazických inovací v letech 1740-1960 ukazuje schéma, kde Mandel přejímá závěry Mensche.

Frekvence bazických inovací podle Mensche, resp. Mandela

Pramen: (Mandel, 1995a, s. 31)

Pro technologické revoluce má být dle Mandela důležitější optimistická společenská atmosféra, tj. skutečný růst míry zisků a kapitalistické akumulace, ve srovnání se samotnými invencemi. Uvádí, že období zintenzívnění výzkumu a invencí (během deprese dlouhé vlny) se střídají s obdobími intenzivních radikálních inovací (v průběhu rostoucích fází dlouhých vln). Mandel odmítá mechanické pojetí vztahu mezi invencemi a dlouhými vlnami. S využitím (Maclaurin, 1953) a (Mensch, 1979) formuluje pět podmínek pro technologickou revoluci: „1. Sklon k rozvíjení čisté vědy. 2. Zvrat v běžné vynalézavosti vedoucí k základním vynálezům schopným změnit celou základní technologii výroby. 3. Sklon k zásadním inovacím. 4. Změny v obecných podmínkách kapitálové akumulace, zisková očekávání a předvídatelné expanze trhu, které ospravedlní masivní výdaje na zásadní inovace. 5. Kombinované efekty realizovaných zásadních inovací, rostoucí míra zisku a zrychlený ekonomický růst (akumulace kapitálu), které odstartují technologickou revoluci v pravém smyslu“ (Mandel, 1995a, s. 32-33 – překlad PS).

Další dimenzi vztahů mezi akumulací kapitálu a logikou technologických revolucí je demon-

⁶⁹ Srov. (Mensch, 1979 aj.).

strována na zjednodušeném příkladu čtyř radikálně odlišných typů výrobních technologií a strojových systémů technologických revolucí,⁷⁰ které vyžadují i rozdílné typy organizace práce. Transformace na historicky vyspělejší formu se neobejde bez odporu dělnické třídy – hlavně kvůli po-
citovanému zhoršení pracovních podmínek.

Během růstové fáze dlouhé vlny, kdy průměrná míra zisku roste (nebo je na vysoké úrovni) jsou pohnutky k radikální změně organizace práce méně naléhavé. Je třeba odepsat předchozí vysoké kapitálové výdaje, změny by vedly k odporu, k přerušování výroby a zostření třídního boje, což zde není pro buržoazii žádoucí. Ke konci růstové fáze a během většiny období deprese, kdy průměrná míra zisku klesá (či se udržuje na nízké úrovni), je situace jiná. Snahy o zvyšování míry nadhodnoty naráží na hranice růstu pracovní zátěže i intenzifikace existujících výrobních procesů a je nutná zásadní změna. Zintenzívnění třídního boje ke konci růstové fáze navazuje také na dlouhodobé zrychlení kapitálové akumulace. Během této fáze došlo k početnímu nárůstu dělníků, relativně poklesla nezaměstnanost, zvýšila se odborová organizovanost aj. Též analýza změn organizace práce potvrzuje závěr, obdrženy v kontextu technologických revolucí.⁷¹

Mandel poukazuje na fakt, že každá z revolučních změn organizace práce – umožněná technologickými revolucemi – vyrostla z vědomých pokusů zaměstnavatelů zlomit odpor dělníků k dalšímu nárůstu stupně vykořisťování. První technologická revoluce měla být odpovědí buržoazie na požadavky britských dělníků na zkrácení pracovního dne (jak ukazuje i Marx v *Kapitálu*), druhá na rostoucí nespokojenost sílících odborů s úsilím managementu o větší kontrolu nad pracovním procesem (v kontextu taylorismu aj.), třetí měla mít vazby na rostoucí odborovou organizovanost polokvalifikovaných dělníků hromadné výroby a snahy snížit kontrolní moc nad „*pohyblivými pásy*“.⁷²

Podle Mandela má být patrné, že uváděné jevy korespondují s objektivními potřebami kapitálu a logickou tendencí akumulace, představovanou neměnnou potřebou růstu míry nadhodnoty. Konkrétní realizace však nezávisí pouze na objektivních, nýbrž i na subjektivních faktorech. A to na straně proletariátu (na schopnosti dělnické třídy klást odpor a přejít do útoku, ovlivněné počtem pracujících, sebedůvěrou, silou odborů a dělnické avantgardy atd.) i na straně buržoazie (re-

⁷⁰ Řemeslníky ovládané a vyráběné parní stroje, mechanicky řízené a strojově produkováné parní stroje, montážní linky obsluhované zaučenými operátory a elektricky hnané a konečně nepřetržité linky integrované do poloautomatických systémů, jejichž zavedení umožnila elektronika.

⁷¹ „Existuje střídání zahrnující dlouhá období, mající inovační charakter (což zvyšuje průměrnou míru zisku), jenž jsou následována etapami, během nichž se rozšiřuje uplatnění inovací a tyto se stávají běžnými (což stlačuje a drží na nízké úrovni průměrnou ziskovost)” (Mandel, 1995a, s. 35 – překlad PS).

⁷² Některé prameny uvádějí, že dobově aktuální tendence k zásadnějším změnám organizace práce mohou být reakcí kapitálu na růst militantnosti pracujících v letech 1967-68 v Západní Evropě, USA i Japonsku.

lativní síla různých politických stran, historické aj. faktory mající vliv na možnosti zavedení a restrikce svobod). „*Jde o vzájemné působení všech těchto subjektivních faktorů s již zmíněnými objektivními trendy rozhodující měrou určujícími výsledek zintenzivněného třídního boje, který obecně charakterizuje většinu času deprese dlouhé vlny*“ (Mandel, 1995a, s. 37 – překlad PS). Tyto skutečnosti determinují délku období potřebného, aby mohl kapitál učinit kroky k rozhodující obnově míry zisku, a předurčují i možnosti provádění změn. Tzn., zda vleklé krize skončí rozsáhlými strukturálními změnami či obratem k socialismu.

V Mandelově přístupu jde o působení subjektivních faktorů mezi sebou a s faktory objektivními, generovanými samotným systémem, navzájem. To však znamená, že nová růstová etapa dlouhé vlny nemůže být pojmána jako vnitřní endogenní (tj. více či méně spontánní, mechanický a automatický) důsledek předchozí depresní fáze.⁷³

Předpokládána je existence dlouhodobých cyklů třídních bojů. Přesněji dlouhodobých cyklů nárůstu a poklesu radikalizace, resp. bojovnosti dělnické třídy (podmíněné např. vítězstvími a porážkami pracujících v klíčových zemích), což jsou fenomény relativně autonomní ve vztahu k dlouhodobým cyklům rychlejší a pomalejší akumulace „*i když jsou s nimi do jisté míry propleteny*“ (Mandel, 1995a, s. 38 – překlad PS).⁷⁴

Žádný marxista by neměl popřít, že subjektivní faktory (např. třídní vědomí a politické vedení rozhodujících tříd) jsou determinovány sociálně ekonomickými faktory. Podle E. E. Mandela se však jedná o podmíněnost dlouhodobou, nikoli podmíněnost bezprostředním ekonomickým vývojem či předcházejícími etapami. Z této pozice se Mandel pouští do polemiky s radikálním politickým ekonomem D. M. Gordonem, předpokládajícím endogenní symetrické dlouhé cykly, v nichž je výsledek sestupné fáze předem určený procesy akumulace kapitálu a organizace práce v předchozím období.⁷⁵

⁷³ „*Nikoli zákony pohybu kapitalismu, ale výsledky třídních bojů během celé této historické epochy rozhodnou o bodu zvratu. Zde působí dialektika objektivních a subjektivních faktorů historického vývoje, kdy subjektivní faktory jsou charakteristické relativní samostatností; tzn. že nejsou přímo a nevyhnutelně determinovány předchozími událostmi, vývojem spojeným se základními trendy kapitálové akumulace, trendy technologických změn či dopady těchto trendů na procesy organizace práce*“ (Mandel, 1995a, s. 37 – překlad PS).

⁷⁴ Mandel předkládá schéma dlouhých vln třídního boje evropských pracujících ve srovnání s dlouhými vlnami ekonomického růstu. Srov. (Lembcke, 1991-92), (Poletajev, Saveljevová, 1988).

⁷⁵ Srov. (Gordon, 1978, 1980). „*Gordon soudí, že dlouhodobá krize akumulace je vůči systému stejně endogenní jako generování této krize samotné v předchozí růstové etapě dlouhé vlny*“ (Mandel, 1995a, s. 38 – překlad PS). Mandel dokumentuje pomocí konkrétních historických reálií nesprávnost této hypotézy. Aby Gordonova koncepce byla slučitelná se zřejmou klíčovou úlohou sociálních sil (např. třídních bojů), tak ve vysvětlení dlouhodobých fluktuací kapitálové akumulace využívá konceptu „*sociálních podmínek akumulace*“, umožňující vysvětlení dlouhodobého růstu a zaměřené proti „*ekonomismu*“ a přímému mechanickému ekonomickému determinismu. Proti Gordonovu symetrickému modelu staví Mandel asymetrickou teorii, kdy zvrat mezi rostoucí a klesající větví je dán vnitřními faktory, zatímco obrat opačný nikoli: „*... zakládáme naši analýzu na relativní autonomii subjektivních faktorů a na nikoli na přímé determinovanosti výsledků deprese dlouhé vlny (závisí na výsledcích třídního boje mezi stávajícími sociálními třídami), zatímco*

Relativně nezávislý charakter třídních bojů (resp. vzájemné spolupůsobení sociálních, politických či ideologických faktorů) lze demonstrovat historií.⁷⁶ Ruskou revoluci, kolaps Versailleské smlouvy anebo nástup Hitlera nelze považovat pouze za logické výsledky pohybů akumulace kapitálu, organizace práce nebo „sociální struktury akumulace“ v předchozí dlouhé růstové vlně. Mandel uvádí i příklad růstu a podkopání americké hegemonie a konstatuje nutnost zohlednění skutečnosti, že: „... politický vývoj a rozhodování v mezinárodní sféře jsou relativně autonomní k základním procesům kapitálové akumulace“ (Mandel, 1995a, s. 41-42 – překlad PS).⁷⁷

Shrňme: Mandel se přidržuje asymetrického konceptu dlouhých vln kapitalistického vývoje, ve kterém je přechod z růstové do sestupné fáze endogenního charakteru, ale zvrát opačný závisí na radikálních změnách obecného historického a geografického prostředí kapitalismu, které mohou způsobit náhlý prudký vzestup míry zisku. Operuje s relativní nezávislostí dlouhodobých cyklů třídních bojů a jejich souvislostí s úsilím radikálně měnit organizaci práce a vyzdvihuje rozhodující roli subjektivního faktoru. Tento rozhodne, zda nevyhnutelná fáze zostřeného třídního boje, jako přímý důsledek dlouhodobé krize zhodnocování kapitálu, vyústí ve vítězství či porážku pracujících.

Stručná rekapitulace časového sledu a základních vazeb může být zformulována takto: „Depresní“ část dlouhé vlny postupně přecházející do fáze následující, zahrnuje následující procesy: dlouhodobé „podinvestování“ vede k nadbytku disponibilního kapitálu – urychlený výzkum, nové technické projekty a invence – pro kapitál pozitivní výsledek zintenzivněného třídního boje dříve ztěžujícího zavádění nových pracovních procesů ztělesněných v nové technice – pronikavé změny prostředí způsobující náhlý růst míry zisku (včetně vlivu procesů působících proti poklesu míry zisku) – dosažení hegemonie kapitalistické síly na světovém trhu vede k relativní monetární stabilitě.

V rámci „expanzivní“ části dlouhé vlny postupně přecházející k opětovné dlouhodobé depresi lze identifikovat následné: dlouhodobý nárůst míry zisku a míry akumulace kapitálu – masivní nárůst investic umožňující první fázi technologické revoluce – vzestup relativní míry nadhodnoty

Gordon považuje vyústění deprese dlouhé vlny za předurčené procesy kapitálové akumulace a organizace práce v předcházející etapě“ (Mandel, 1995a, s. 40 – překlad PS). Mandel přitom většinu Gordonovy analýzy považuje za podnětnou a marxistickou, co to metody i výsledků. Píše však, že „... opakoval slabiny těch pokusů vysvětlit dlouhé vlny, které představovali především teorie Kondratěva a Schumpetera. Ne náhodou se Gordon vrací k „hromadnému objevování dlouhodobých investičních statků“ jakožto základnímu vysvětlení dlouhých vln, k pracovní hypotéze, která nemůže být prokázána po skončení éry investic do železnic jako jednoho z hlavních motorů mohutného investování“ (dtto).

⁷⁶ Srov. (Woods, Grant, 2000).

⁷⁷ Problémy mechanických přístupů z pozic ekonomického determinismu (což však podle Mandela není případ D. M. Gordona) spojuje také se smazáním rozporů alternativních řešení dlouhodobých krizí akumulace kapitálu; tyto koncepce pak přiřítají určitý omezený stupeň abstraktní moci kapitálu k dosažení jeho historických cílů a „tím nabízí omluvu a útěchu pro všechny, kdo nesou politickou odpovědnost za události třídního boje na světové scéně“ (Mandel, 1995a, s. 42 – překlad PS).

a technologických rent přináší další stimuly pro vývoj míry zisku – trvalý ekonomický růst přispívá k velké mezinárodní migraci umožňující reprodukci rezervních pracovních sil v důsledku zvýšené a silné akumulace kapitálu – rozšíření nových pracovních procesů vede (s časovými zpožděními) k novým formám odporu a organizace proletariátu – růst organického složení kapitálu začíná stabilizovat míru zisku na relativně vysoké úrovni – nárůst zaměstnanosti posiluje dělnickou třídu a stabilizuje růst míry nadhodnoty – vysoká poptávka po nerostech a surovinách narušuje vzájemné relace těchto cen s cenami produkováných statků – narušení monetární stability úvěrovou explozí potřebnou k udržení tempa růstu navzdory sílícím protisilám – zintenzívnění třídního boje – zesílení mezinárodní konkurence – narušení světové nadvlády dané hegemonickou silou – postupující eroze monetární stability vlivem „nad“akumulace – počátek dlouhodobého poklesu míry zisku – pokusy o zvýšení míry nadhodnoty dále zostřující třídní boj – racionalizační investice (ve smyslu druhé fáze technologické revoluce) – „zevšednění“ inovací a zánik technologických rent dále podkopává průměrnou míru zisku – rostoucí monetární nestabilita – pokles míry investic a míry akumulace – hledání nových zdrojů nerostů a surovin a nových možností snižování pracovních nákladů, ale bez okamžitých významnějších efektů – zostřená krize zhodnocování kapitálu přechází do dlouhodobých sociálních a politických krizí – znehodnocení prvků kapitálu.

E. E. Mandel zmiňuje nedokončené pokusy J. W. Forrestera⁷⁸ o endogenní vysvětlení dlouhých vln, založené na dodatečných investicích v sektoru kapitálových statků potřebných k uspokojení převisu poptávky po investicích, nevyhnutelně vedoucím k nadbytečným kapacitám. Forrester tvrdí, že převis poptávky po kapitálových statcích vede k růstu ceny kapitálu, zpoždění u dodávek kapitálového sektoru pak vedou k růstu cen kapitálové vybavenosti, vyšší cena zvyšuje návratnost investic v kapitálovém sektoru a vyšší ziskovost produkce kapitálových statků podporuje další poptávku po kapitálu díky expanzi stávajících výrobců kapitálových statků a přílivu nových firem. Mandel ke koncepci „nadprodukce hmotného kapitálu“ poznamenává, že nadprodukce je vždy v kapitalistickém prostředí relativní (ve vztahu k očekávaným prodejm a ziskům). Nesouhlasí sice s tím, že vyšší zisky v odvětví kapitálových statků (podle marxistické terminologie v prvním sektoru) jsou způsobeny vyššími cenami díky růstu poptávky, ale souhlasí s vyzdvížením strategické role vyšších zisků vedoucích k vyšším investicím. Upozorňuje však, že tento přístup opět potlačuje faktor zisku.⁷⁹

⁷⁸ V modelech Forrestera, se specifickou interpretací dlouhých K-vln (coby „cenových cyklů“), lze nalézat řadu inspirací, ovšem i problematických míst, Tyto operují s cyklickým kolísáním infrastrukturních investic a se zdůrazněním klíčové role sektoru kapitálových statků. Počítačové simulace Forrestera a jeho kolegů jsou přitom schopny generovat K-cykly. Srov. (Forrester, 1979), resp. (Širůček, 2016a).

⁷⁹ „... velká rezerva poptávky se sama o sobě nemůže promítnout do způsobu produkce nerostných surovin, pokud nepřichází spolu se zvýšením zisků a ziskových očekávání. Jaké faktory překonají nevyužitou kapacitu charakterizující depresní část dlouhé vlny? Nejdříve zvýšená ziskovost a jen potom masivní objednávky nového

Mandel uvádí i syntetizující koncept J. J. Van Duijna kombinující inovační přístup Schumpetera s Forresterovým konceptem převisu poptávky po kapitálových statcích, které Van Duijn doplňuje životním cyklem produktu.⁸⁰ Růst poptávky po kapitálových statcích je způsoben zvýšeným výskytem nových finálních statků, u nichž se zřetelně projevuje spotřebitelská poptávka. Empirická data však ukazují, že inovace produkující nové komodity se objevují mnohem dříve před začátkem rostoucí fáze dlouhé vlny. Vysvětlení bodu zvratu mezi depresí a expanzí Mandel považuje za nedostatečné a opětovně poukazuje na klíčový faktor růstu míry zisku, který má být úzce spojený taktéž s fenoménem nadbytečných kapacit.

Mandelova koncepce dlouhých vln a poválečný vývoj

Materiál (Mandel, 1995a) pokračuje třetí kapitolou *Dlouhé vlny, inflace a konec poválečného rozmachu*. Na začátku Mandel konstatuje nutnost doplnění marxistické teorie dlouhých vln kapitalistického vývoje o historický zlom v podobě I. světové války a VŘSR. Změny prostředí kapitalistického systému použité jako obecný rámec pro vysvětlení postupného růstu průměrné míry zisku, průměrné míry kapitalistické akumulace a průměrné míry ekonomického růstu musí být modifikovány prizmatem diametrálně odlišné povahy změn po I. světové válce oproti předchozímu vývoji.

Mandel formuluje tezi, že s vypuknutím I. světové války skončila historická fáze expanze kapitalistického výrobního způsobu. Vítězství revoluce v Rusku a další pozdější ztráty kapitalismu ve Východní Evropě, Číně, Kubě či Vietnamu pokládá za vyjádření obratu. Nicméně tyto změny nepovažuje pouze za čistě exogenní. Revoluční marxisté uvádějí, že s I. světovou válkou kapitalismus vstoupil do období stálé strukturální krize, vysvětlitelné zostřováním vnitřních rozporů kapitalismu. Válka, revoluční boje po válce, odklon Ruska od kapitalismu a krize 30. let jsou pouze koncentrovaným vyjádřením této krize. Na tomto místě Mandel upozorňuje na důležitou otázku – zda

vybavení. Forresterův model ale nevysvětluje náhlý růst míry zisku. Může nás pouze přesvědčit, že endogenní faktory samy o sobě nemohou vysvětlit bod zvratu dlouhých vln při směřování vzhůru" (Mandel, 1995a, s. 47-48 – překlad PS).

⁸⁰ Přístup J. J. Van Duijna je pokusem o syntetickou moderní koncepci dlouhých vln. Vysvětlení odvíjí od ekonomických cyklů, hospodářského růstu a dlouhodobého trendu. Odlišuje „Kondratěvovy cenové cykly“ a „dlouhou vlnu v ekonomickém vývoji“. Syntézu zakládá na kombinaci „inovační“ teorie (J. A. Schumpetera a G. O. Mensche), hypotéz o životních cyklech inovací vyvíjejících se podél „S“ křivek (resp. vedoucích sektorů u W. W. Rostowa) a mechanismu akcelerace-multiplikace J. W. Forrester (u investic průmyslové infrastruktury, v energetických a surovinových sektorech). Van Duijnův model rozpracovává inovační přístupy – konceptem životního cyklu inovací a vztahem k vedoucím sektorům, resp. analýzou časování inovací. Přináší makroekonomické charakteristiky fází čtyřfázového schématu cyklu, vykazujícího různé efekty na sklony k inovacím, které jsou odlišné pro nová a existující odvětví, resp. pro inovace procesní a výrobní. Součástí Van Duijnových studií jsou pokusy o empirická zakotvení hypotéz o dlouhodobém cyklickém kolísání výstupu – dlouhých vlnách produktu (včetně označení testování „dlouhovlnných“ hypotéz) a problematiky fluktuací (resp. shlukování) bazických inovací, včetně jejich adekvátního časování. Srov. (Van Duijn, 1983), resp. (Sirůček, 2000b, 2016a).

tato strukturální krize a historický úpadek kapitalismu vylučuje nové vlny prudkého rozvoje výrobních sil? Např. zda tedy principiálně vylučuje dlouhodobou konjunkturu 1940(48)-68?⁸¹

Mandel věří, že koncepce zásadního zlomu ve vývoji kapitalismu kolem roku 1914 je relevantní.⁸² Konstatuje, že úpadek kapitalistické společnosti, kapitalistické expanze a celého kapitalistického světa je nesporným faktem. Zároveň však tvrdí, že tento úpadek nemůže zabránit dalšímu rozvoji produktivních výrobních sil ani další růstové fázi dlouhé vlny, jako v období 1940-68. Podle E. E. Mandela zmíněné pouze znamená, že „*podstata dlouhodobých cyklů bude podstatně odlišná od povahy dlouhých vln v historické epoše vzestupu kapitalistického systému*“ (Mandel, 1995a, s. 51 – překlad PS).

Mandel vyšetřuje souvislost mezi vzestupem či úpadkem vedoucích kapitalistických mocností na světovém trhu a vzestupem, resp. problémy mezinárodního měnového systému. Pozornost věnuje vztahům osudu Britského impéria a libry jako světových peněz a vazby mezi vzestupem a úpadkem hegemonie amerického imperialismu a osudy dolaru ve funkci světové měny. Zdůrazňuje, že specifická role národních peněz jako substitutu světových peněz není dána žádným exogenním faktorem světové kapitalistické ekonomiky. Marxisté odmítají jakékoli „*politické*“ teorie peněz, ve kterých „*jsou papírové měny vnucovány nešťastným majitelům zboží silou všemohoucího státu*“ (Mandel, 1995a, s. 53 – překlad PS).⁸³

Dochází k závěru, že pokud je možné sledovat ve světě odklon od dolaru, není to např. tím, že by USA měly méně zbraní – naopak hegemonie americké vojenské síly při řešení mezinárodních konfliktů má být v jeho době stále očividnější – ale především proto, že americká ekonomika se stává méně produktivní ve srovnání s jinými. Mandel také konstatuje, že je nutné analyzovat „*efektivní poptávku*“ po dolaru.⁸⁴ Z tohoto hlediska se pak zdá, že analogie mezi poklesem významu britské libry a hegemonie Británie a pozdější ztrátou pozic USA, resp. dolaru má své hranice a je diskutabilní. Mandel připomíná, že „*rozpor mezi relativní politickou a vojenskou nadřazeností USA,*

⁸¹ U marxistických přístupů „*filozofie historie*“ mají k uvedené otázce existovat dva krajní přístupy. Zatímco jeden tvrdí, že růst po II. světové válce je neoddiskutovatelný, a celý pojem „*epochy kapitalistického poklesu*“ je vědecky neudržitelný, druhý za nepopiratelný považuje úpadek kapitalismu a argumentuje tím, že kapitalismus ztratil třetinu svého území. Ani na vývoj po II. světové válce **druhý přístup** nepohlíží jako na rozvoj produktivních sil (i sebevětší růst ekonomických ukazatelů pak interpretuje jako stagnaci či mírný pokles produktivních odvětví). Jiní se tomuto složitému problému snaží vyhnout např. tvrzením, že i v Rusku, Číně anebo Východní Evropě existovaly kapitalistické prvky apod.

⁸² „... lze jej najít na každé úrovni společenské aktivity“ (Mandel, 1995a, s. 51 – překlad PS).

⁸³ Ačkoli vlády mohou ovlivnit některé faktory jako měnový kurs či mohou snižovat kupní sílu papírových peněz, nemohou dlouhodobě změnit relativní ceny, nemohou změnit spotřebitelské preference (např. aby lidé dávali přednost komoditě stejné kvality, ale dražší – a to včetně likvidních aktiv). Což také znamená, že dlouhodobě nemohou být chráněny firmy s horší úrovní produktivity práce před úspěšnějšími.

⁸⁴ I proto, že mnoho zemí méně vyspělých (s nižší produktivitou než USA) má zájem o americké zboží, ale vlivem jejich neschopnosti vyvážet, vznikají obrovské deficity obchodních bilancí (což např. počátkem 90. let činilo celosvětově přes 1 bilion U.S. dolarů).

stále udržovanou v kapitalistickém světě, a úpadkem dolaru je velmi zarážející“ (Mandel, 1995a, s. 56 – překlad PS).⁸⁵ Za jádro věci považuje fakt, že pokud byla libra dominantní světovou měnou, nebylo to pouze odrazem nadvlády britského kapitalismu, ale bylo to i vyjádřením expandujícího, sebevědomého, relativně důvěryhodného i sociálně stabilního světového kapitalistického systému. Existovala i složitější období krizí (např. v etapě 1883-1913 s vysokou nezaměstnaností), nicméně buržoazie stále věřila, že systém může normálně žít i s nezaměstnaností. Přičemž veškerá řešení spojovala pouze s automatickým fungováním tržních sil. Tato důvěra pak byla ztělesněna i v relativně hladkém fungování mezinárodního měnového systému založeného na zlatě.

I. světovou válkou, a především Velkou krizí 30. let, se situace dramaticky mění, a to samozřejmě i pod vlivem VŘSR. Situace se pro buržoazii stala daleko nebezpečnější a výbušnější nežli před rokem 1914. Většina kapitalistických vlád si postupně osvojila antikrizovou inflační politiku s cílem vyhnout se opětovné masivní nezaměstnanosti. Dominance keynesiánství po II. světové válce tak byla spojena především s důvody politické a sociální sebeobrany a nikoli s faktory ideologickými.⁸⁶

Mandel uvádí fenomén úvěrové inflace (spojený s obrovským nárůstem soukromých úvěrů), nastartovaný I. světovou válkou, přerušeny krachem 1929 a opět nastartovaný po II. světové válce.⁸⁷ Uvádí, že zatímco úpadek libry nebyl způsoben předchozím vzestupem v rámci mezinárodního měnového systému, u úpadku dolaru tomu tak bylo.⁸⁸ Úvěrová inflace měla zakrýt rozpor mezi rozvojem výrobních kapacit a koupěschopností spotřebitelů. Což znamená, že měla stimulovat poválečný rozmach. Mandel parafrázuje britské rčení, že po II. světové válce *„plul mezinárodní kapitalismus směrem k expanzi na moři dluhů“* (Mandel, 1995a, s. 62 – překlad PS).⁸⁹ Před I. světovou válkou byl kapitalismus schopen dostat se vnitřní silou z dlouhodobého poklesu, ale později již *„stále potřebuje umělou stimulaci pomocí permanentní inflace, rostoucích státních zásahů, zbrojení atd., aby dosáhl nového dlouhodobého růstu“* (tamtéž, s. 59 – překlad PS).

⁸⁵ Mandelovy úvahy odrážejí realitu 70.-80. let. Např. Z. K. Brzezinski později považuje USA za jedinou skutečnou globální mocnost, která i přes mnohé problémy, v podstatě nemá, a vbrzku ani mít nebude, konkurenci – srov. (Brzezinski, 1999). V 21. století se výlučná dominance USA pak začíná drodit a hroutit.

⁸⁶ *„Toto rozhodnutí není uděláno z ideologických důvodů ani protože lord Keynes zamlžil priority v myslích politiků nebo strhnul veřejnost, nýbrž z důvodů politické a sociální sebezáchovy“* (Mandel, 1995a, s. 58 – překlad PS).

⁸⁷ Což koresponduje s chápáním *„meziválečné etapy jako období strukturální krize kapitalismu a počátku úpadku tohoto výrobního způsobu“* (Mandel, 1995a, s. 58 – překlad PS).

⁸⁸ *„Je způsoben všeobecnými podmínkami kapitalistického růstu v epoše kapitalistického poklesu..., odráží základní rozdíl mezi dlouhodobou vlnou expanze 1948-1968 a předešlými růstovými fázemi... všechny tyto úvahy naznačují specifičnost každého dlouhodobého cyklu a musí varovat před příliš jasnými analogiemi“* (Mandel, 1995a, s. 59 – překlad PS).

⁸⁹ Mandel tvrdí, že toto byla jediná možnost pro kapitalistický systém, daná existujícími ekonomickými podmínkami a sociálními, resp. politickými vztahy mezi rozhodujícími společenskými silami.

Mandel připomíná Marxovo pojetí krizí z nadvýroby vyvolávanými vnitřními rozpory kapitalismu a staví na tomto další analýzu funkcí a důsledků inflace. Konstatuje např. že úvěrová inflace při stimulaci poválečného rozvoje měla dvojí roli. Pomohla vytvořit široce rozvinutý trh (v USA např. v klíčových odvětvích jako je automobilový průmysl či stavebnictví) a zároveň umožnila firmám zvětšit velikost nadhodnoty (čehož bylo dosaženo stále větším zadlužováním). Americké deficity dosáhly obrovských rozměrů, značného zadlužení soukromého sektoru bylo dosaženo i v zemích Západní Evropy. Přesto dle Mandela však nešlo o fiktivní růst ekonomiky, o fiktivní expanzi.⁹⁰ Použitím marxistických materiálních kritérií dochází ke zjištění, že došlo k expanzi světového trhu, k růstu průměrné míry zisku a vzestupu akumulace kapitálu. Úloha permanentní inflace spočívala jen ve zmírňování vnitřních rozporů kapitalistického systému, prodloužení růstové fáze a oddálení okamžiku, kdy rozpory vyústí do ostré krize.

Od 70. let je však zřetelné, že staré recepty již neúčinkují.⁹¹ Mandel analyzuje procesy třetí technologické revoluce proběhlé během poválečné růstové etapy dlouhé vlny. Za jádro změn označuje poloautomatizaci výroby, která také vedla k růstu organického složení kapitálu a náhradě lidské práce. Nicméně se inovační potenciál těchto změn postupně vyčerpal. V této souvislosti poukazuje na souvislosti přechodu růstové fáze do fáze sestupné s procesy „*vulgarizace (zevšednění, zlidovění)*“ dříve progresivních technologií. Dokonce hovoří o tom, že již existují úvahy o pomalém zevšednění i informačních technologií, postupně pozbývajících svůj progresivní inovační ráz.⁹²

Závěrem kapitola rozebírá osm hlavních rozporů systému, jednoznačně určujících tehdejší sestupnou fázi dlouhé vlny – ekonomické faktory determinující konec dlouhodobého poválečného růstu. Analyzuje dopady technologické revoluce (růst organického složení kapitálu, důsledky a tendence vývoje); klesající vývoj ziskovosti inovací (postupně klesající vlivem masovosti produkce a růstu konkurence, např. v počítačovém či chemickém průmyslu, kde technologie již „*dosáhla svého vrcholu*“); ztížení dalšího zrychlování koloběhu kapitálu (z technických, ovšem hlavně ze sociálně ekonomických důvodů, s rolí kapitalistických institucionálních bariér typu soukromého vlastnictví či přežívání národních států) a rozpor mezi rychlostí přesunu peněz a rychlostí přesunů fyzického kapitálu; dále růst disproporcí mezi růstem kapacit ve sféře produkce fixního kapitálu a spotřebního zboží a růstem ve sféře produkce nerostů a surovin (která je těsněji spjatá

⁹⁰ „... poválečná expanzivní vlna byla oprávněná...“ (Mandel, 1995a, s. 63 – překlad PS).

⁹¹ Srov. (Švihlíková, 2010 aj.).

⁹² Citovaná kapitola, ostatně jako i většina Mandelovy knihy, vznikala již koncem 70. let 20. století a plně tedy neodráží další rozvoj informačních technologií (např. budování celosvětové počítačové sítě).

s přírodními podmínkami, a proto i méně flexibilní);⁹³ stav chronické nadprodukce, resp. růst přebytečných kapacit (nárůst kapacit v chemickém průmyslu, obecný růst přebytku amerických kapacit i přes růst spotřeby a v souvislosti s nezaměstnaností aj.). K dalším faktorům je řazen vývoj míry nadhodnoty⁹⁴; stálá inflace⁹⁵ a neustálý růst nadnárodních kapitalistických korporací.⁹⁶ Kombinaci posledních dvou je možné považovat za jeden z technických důvodů rozpadu Bretton-Woodského systému coby růstu anarchie v mezinárodním měnovém systému.

Mandelova specifická historická období

Určité vyvrcholení Mandelova marxistického pojetí dlouhých vln představuje čtvrtá kapitola knihy (Mandel, 1995a) pojmenovaná *Dlouhé vlny jako specifická historická období*. Mandel upozorňuje, že dlouhé vlny nejsou jednoduše empiricky prokazatelné, ani nejsou považovány za zřejmé jako např. dlouhodobé trendy S. A. Kuznetse,⁹⁷ popisující jednotlivé segmenty ekonomické historie kapitalismu se svými zřetelnými charakteristikami. U dlouhých vln je nutné komplexně

⁹³ S kritickým zmíněním přístupu W. W. Rostowa k dlouhým vlnám založeným právě na této produkci – srov. (Rostow, 1978, 1980), resp. (Sirůček, 2016a). Rostow přináší vlastní „Kondratěvovu“ dvoufázovou chronologii dlouhých vln (coby „cenových cyklů“): 1. Kondratěvův cyklus (vzestup 1790-1815, pokles 1815-48), 2. cyklus (vzestup 1848-73, pokles 1873-96), 3. cyklus (vzestup 1896-1920, pokles 1920-33), 4. cyklus (vzestup 1933-51, pokles 1951-72), 5. cyklus (vzestup 1972-?).

⁹⁴ V kontextu průběhu technologické revoluce, kdy v počátku expanze figuruje její růst jako přímý důsledek zvýšení produktivity práce, následuje postupná stagnace vlivem další fáze technologické revoluce a plné zaměstnanosti až po její pokles v době zvyšování organického složení kapitálu, mající tedy dopady na pokles míry ziskové.

⁹⁵ Již neumožňující nastartovat ekonomický růst, ale působící z mnoha důvodů kontraproduktivně.

⁹⁶ Ostře limitující možnosti národních státních zásahů do ekonomiky, např. proticyklických intervencí.

⁹⁷ Srov. (Kuznets, 1930, 1940 aj.). In Kuznets (1930), autor obeznámen s existencí cyklů Juglarových i Kondratěvových, objevuje cykly trvající kolem 20 let. V ekonomických časových řadách zjišťuje v ekonomice USA cyklické pohyby s periodou dlouhou 15-20 let. Např. v interpretaci J. J. Van Duijna (Van Duijn, 1983) jde o tzv. Kuznetsovy cykly („cykly výstavby“ odvozované z investiční výstavby a týkající se především ekonomiky USA) v trvání 15-25 let. Tyto hospodářské fluktuace bývají někdy vydávány za dlouhé vlny.

K problematice se S. A. Kuznets vrací v řadě dalších publikací. Kuznets se přitom otázkami cyklických pohybů zabývá z řady úhlů – např. z hlediska strukturálních hospodářských změn, vyplývajících z ekonomického růstu a poklesu in (Kuznets, 1965). Kuznets při vysvětlování cca 20letých hospodářských cyklů operuje i s demografickými změnami. „Růst populace může být způsoben imigračními vlnami nebo zvýšenou porodností v důsledku vhodných ekonomických okolností. Ať už je příčinou cokoli, růst populace vede k větší poptávce po spotřebním zboží, zejména po lepších bytech a domech. Dodatečná poptávka posiluje další podnikové investice. To spolu se schopností využít výhod úspor z rozsahu přispívá k rychlejšímu růstu produktivity. Výsledkem je to, že s růstem populace roste životní úroveň. Ale noví občané se brzy stanou součástí větší pracovní síly, a to vede k tlaku na snížení mezd. Po snižování mezd následuje pokles výdajů a začíná fáze poklesu hospodářského cyklu“ (Pressman, 2005, s. 149). Srov. (Sirůček, 2016a).

analyzovat vzájemné působení všech faktorů. Vnitřních (ekonomických) a vnějších podmínek, jejich spojitost se sociálně ekonomickým hnutím i s dominujícími ideologickými směry. Mandel se následně snaží o jakési zobecnění působení dlouhých vln na společenskou realitu.

Svědectví „*historické neúprosnosti dlouhých vln*“ (Mandel, 1995a, s. 76 – překlad PS) nalézají i v souvislosti obecných trendů ekonomického vývoje (resp. fází dlouhé vlny) a převládajících ideologických trendů ve společnosti⁹⁸ (přínejmenším v rámci buržoazní ideologie). V růstových fázích (např. 1948-68) jsou obvyklá hesla jako „*růstový optimismus*“, garantovaná plná zaměstnanost a technický racionalismus, a to jak mezi akademickými ekonomy či sociology, tak mezi politiky i ekonomickými poradci. Naopak ve fázi poklesu je možné zaznamenat růst iracionálních tendencí a lze zaznamenat výskyt mnoha „*proroků zkázy a nulového růstu*“ (tamtéž, s. 77 – překlad PS).

Monetaristická antikeynesiánská revoluce nebyla podle Mandela pouze výsledkem akcelerující inflace (hrozby a problémy byly známy již předtím), nýbrž hlavní roli měla hrát radikální změna ekonomických podmínek daných přechodem od růstové do sestupné fáze dlouhé vlny. „*Byla to změna ekonomické reality, která změnila převládající ekonomické názory*“ (Mandel, 1995a, s. 77 – překlad PS) a nikoli naopak.⁹⁹ V dlouhodobé depresi se stává úsilí o obnovení příznivého vývoje míry zisku skrze růst nadhodnoty, resp. zvýšením vykořisťování hlavní prioritou. Odtud i obhajoby chronické strukturální nezaměstnanosti, volání po individuální odpovědnosti (související se sociálními škrti) a všeobecné restrikcí. Na těchto nových ekonomických postulátech není nic vědeckého, leč dobře odpovídají zájmům buržoazie. Bez nich růst míry zisků lze očekávat jen těžko.

R. L. Heilbroner hovoří o dlouhodobém rytmickém střídání nadšení a zoufalství mezi kapitalisty.¹⁰⁰ Mandel zaznamenává obdobnou závislost mezi změnami fází dlouhých vln a ideologickým klimatem – identifikuje dlouhodobé trendy v převládajících ideologiích.¹⁰¹ Mezi válkami v období ovzduší stagnace a úpadku dochází pod vlivem I. světové války a revoluce v Rusku k velkému nárůstu mysticismu a iracionálních koncepcí (např. i fašistických), ostře kontrastujících s obdobím optimismu, důvěry v racionalitu, pokrok a v sílu přírodních věd před I. světovou válkou – v době obecného ekonomického růstu. Tento trend byl opět obnoven po II. světové válce. Opět, a to přes obrovské předchozí katastrofy a oběti, zavládla atmosféra optimismu i důvěry v ekonomický růst spojený s prakticky neomezeným pokrokem. Tato přetrvávala až do konce 60. let. Přelom 60. a 70. let spojený s obratem dlouhé vlny opět znamenal změnu. Lze pozorovat nárůst skepticismu,

⁹⁸ Srov. (Prorok, 2012), (Prorok, Lisa, 1994).

⁹⁹ Kapitalisté byli konfrontováni s novou situací, na níž bylo třeba reagovat, a politika plné zaměstnanosti by již představovala nebezpečí pro kapitalistické zisky. „*Takže v podstatě to byl důsledek zásadní změny v prioritách třídního boje kapitalistické třídy*“ (Mandel, 1995a, s. 78 – překlad PS).

¹⁰⁰ Srov. (Heilbroner, 1978).

¹⁰¹ Srov. (Heywood, 2008), (Prorok, 2012).

iracionality a mysticismu (satanismus, astrologie aj.). V akademických kruzích se opět rozvíjí sociální darwinismus či sociobiologické zdůvodnění rasismu a sociální nerovnosti. Tyto názory současně pronikají i dovnitř vládnoucích buržoazních politických stran – konzervativních i liberálně konzervativních.¹⁰²

Mandel se z pozic socialistického ideálu hlásí ke koncepci ochrany energetických a surovinných zdrojů i ke kolektivní odpovědnosti vůči dalším generacím. Konstatuje ale, že právě na teoriích trvale udržitelného rozvoje je víc než kde jinde patrná iracionalita.¹⁰³ Upozorňuje, že „zavržení kapitalistického modelu spotřeby je spojeno s neméně rezolutním zavržením kapitalistické technologie...” (Mandel, 1995a, s. 81 – překlad PS), což však nemusí vždy odpovídat socialistickým představám a potřebám.¹⁰⁴ E. E. Mandel věří v budoucnost, ve které budou slábnout podněty k osobnímu prospěchu, hrabivosti a nesmiřitelné konkurenci, kdy další rozvoj bude soustředěn spíše kolem nemateriální produkce (např. na rozvíjení bohatších a kvalitnějších společenských vztahů).¹⁰⁵

Též z výše uvedených důvodů Mandel nespojuje dlouhou vlnu pouze s pravidelnými vzestupy a poklesy míry růstu kapitalistické ekonomiky, nýbrž považuje je za „zřetelné historické epochy v pravém slova smyslu“ (Mandel, 1995a, s. 82 – překlad PS) – za specifická dějinná období. K ilustraci používá schéma s pěti historickými epochami rozlišovanými právě prizmatem dlouhých vln:

¹⁰² Mandel tvrdí, že neexistuje mechanická souvislost mezi vzestupy či propady studentského hnutí a radikalizací mládeže a významnými zlomy uvnitř buržoazních ideologií a ideologických trendů např. na půdách univerzit. Objektivní základ radikalizace mládeže (hlavně studentů) má plynout z podstaty kapitalismu. Význam pak má mít konfrontace mladých s nezaměstnaností, se snahou přenášet náklady na vzdělání na jejich bedra, se strachem o společenské uplatnění, nespokojeností se sociálním řešením, a nakonec i se zklamáním z historického zpoždění socialistické revoluce. Mandel též podotýká, že neexistuje důvod pro ztotožnění rostoucího strachu z možných rizik spojených s moderními technologiemi a kapitalistickým zneužitím poznatků přírodních věd s útekem do iracionality, skepticismu a mysticismu.

¹⁰³ Srov. (Dolejš et al., 2012), (Švihlíková, 2010, 2014).

¹⁰⁴ Např. populární boj proti jaderné energii v duchu nejhumánnějších ideálů má vlastně znamenat sestup na nižší, méně energeticky náročný, stupeň rozvoje výrobních sil anebo rostoucí exploataci zdrojů uhlí a ropy. Chiméra větrných elektráren či solárních článků je slabou náhradou gigawatových bloků jaderných elektráren. Stejně tak protesty různých ochránců přírody proti novým odrudám geneticky upravovaných potravin nejsou ničím jiným, než naprosto skeptickým postojem k přírodním vědám a snahou o obnovu dávno již zastaralých způsobů hospodaření. I přes naznačenou kritiku se ovšem Mandel, v neposlední řadě též coby angažovaný politický činovník IV. Internacionály, snaží neztratit jisté sympatie těchto hnutí.

¹⁰⁵ „... morální a duševní potřeby s pohrdáním odstraní tendenci akumulovat stále více materiálních statků... věříme ve společnost s rostoucí kapacitou lidské inteligence, vědy, společenského pokroku, snahy o seberealizaci (zahrnující i sebekontrolu) a svobodu... nejen svobodou pohybu, ale také myšlení, tvořivosti, politických a sociálních aktivit...” (Mandel, 1995a, s. 81-82 – překlad PS).

Mandelovo schéma historických epoch

1. 1789-1848	epocha průmyslové revoluce, buržoazních revolucí, Napoleonských válek a vytváření mezinárodního obchodu s průmyslovými komoditami – se vzestupem 1789-1815 (1825) a sestupem 1826-48
2. 1848-93	epocha volné konkurence v průmyslově vyspělých kapitalistických zemích – se vzestupem 1848-73 a sestupem 1873-93 (tj. dlouhodobou depresí volné konkurence)
3. 1893-1913	rozkvět klasického imperialismu a finančního kapitálu (jde o vzestupné období) ¹⁰⁶
4. 1914-40	počátek epochy úpadku kapitalismu, epocha imperialistických válek, revolucí a kontrarevolucí (jedná se o sestupnou fázi)
5. 1940(48) -?	pozdní kapitalismus potvrzující historické zpoždění světové revoluce, velké prohry pracujících v 30. a 40. letech, doprovázené později ale jevy úpadku a rozkladu kapitalistického systému (s geograficky omezeným vzestupem v období 1940 (48)-67 a sestupem 1968-?) ¹⁰⁷

Pramen: (Mandel, 1995a, s. 82 – překlad PS)

Mandel dále klade otázky, zda bude následovat nějaký zlomový bod analogický létům 1893 a 1940 (1948), a zda lze očekávat podobný ekonomický „zázrak“ jako po II. světové válce, resp. jaké budou technické předpoklady nové dlouhodobé expanze, a jaká bude muset být za to zaplacená sociální, politická a lidská cena. Z analýzy plyne, že pro další růst jsou během sestupné fáze probíhající od roku 1968 nezbytné mnohé události, zajišťující nutné podmínky pro opětovný růst míry zisků a růst akumulace kapitálu – existence masové nezaměstnanosti, dlouhodobá eroze reálných mezd, dělnické sebeobrany a militantnosti, pokles míry organizovanosti pracujících, a naopak růst intenzity práce či masová likvidace méně efektivních firem (nejenom malých a středních, ale i mnohých mezinárodních koncernů). Nezbytné jsou také nové radikální úspory nákladů (alespoň relativní), radikální zrychlení doby obratu kapitálu a v neposlední řadě masová aplikace nových technologií vedoucí k dalším inovačním změnám.

¹⁰⁶ Srov. Kondratěvovo datování „velkých cyklů konjunktury“ in (Kondratiev, 1925, 1989). První vlna: vzestupná fáze od období 1787-92 do období 1810-17, sestupná fáze od období 1810-17 do období 1844-51. Druhá vlna: vzestupná fáze od období 1844-51 do období 1870-75, sestupná fáze od období 1870-75 do období 1890-96. Třetí vlna: vzestupná fáze od období 1890-96 do období 1914-20.

¹⁰⁷ Srov. Schumpeterovu chronologii dlouhých vln in (Schumpeter, 1939). J. A. Schumpeter dlouhé vlny pojímá jako nejdelší ekonomické cykly a snaží se o jejich čistě endogenní vysvětlení pomocí shlukování bazických inovací. Za hlavní moment mechanismu dlouhodobých fluktuací určuje vlnovitý charakter bazických technických a technologických inovací, resp. jejich shlukování. První dlouhou vlnu datuje 1787-1842 a spojuje ji s procesy první průmyslové revoluce. Druhý dlouhodobý „buržoazní“ cyklus (1842-97) představuje věk páry a oceli a třetí vlnu (počínající rokem 1898 a vrcholící kolem let 1924-25) spojuje s využitím elektřiny, chemie či motorů, a označuje ji jako „neomerkantilistický“ cyklus. Oproti konceptu Schumpetera (i Kondratěva) je přístup Mandela širší, ovšem pokud bychom jeho koncepci redukovali na běžné dvofázové schéma ekonomických dlouhodobých cyklů, nebude od jiných příliš odlišná. E. E. Mandel však přitom hovoří spíše o „expanzivní“ a „depresní“ vlně než o rostoucí a klesající fázi dlouhé vlny.

Teoreticky Mandel považuje radikální změny technologií, techniky i organizace práce za možné, leč uvědomuje si rizika spjatá s nástupem nové úrovně automatizace (přechodu na plnou automatizaci), spojeným hlavně s novou generací mikroprocesorů, a vedoucím k masovému nahrazování práce. Připomíná možnosti převratných inovací díky genetickému inženýrství a další sféry. Masová aplikace nových technologií by však vedla k radikálnímu nahrazování pracovníků stroji (nová etapa automatizace může být chápána i jako robotizace) a téměř nevyhnutelnému rozsáhlému snížení zaměstnanosti. S protichůdnými dopady na vývoj nadhodnoty a následný vývoj ziskové míry.

Mandel upozorňuje, že již dochází k poklesu tzv. průměrné společenské produktivity práce v nejvyspělejších zemích, kde došlo k silnému nárůstu zaměstnanosti ve sféře služeb (speciální vládní služby, zdravotnictví či vzdělání), která z marxistického hlediska není produktivní. Dále dokladuje nárůst nezaměstnanosti a klade otázku, kdo „*zamýšlí nakoupit hory výrobků při existenci masové nezaměstnanosti v imperialistických zemích*“ (Mandel, 1995a, s 86 – překlad PS), které budou produktem aplikace nových technologií? Opakuje, že dané technické podmínky nelze analyzovat pouze jako čistě technické problémy a navrácí se k tezi, že nová růstová vlna přímo závisí na sociálně ekonomických změnách odvislých od síly jednotlivých politických subjektů třídního boje, jehož výsledkem pak budou uvedené změny.¹⁰⁸

Také si je Mandel vědom nutnosti „*expanze světového trhu*“. Radikální změny v zemích třetího světa s celosvětovými dopady však zatím příliš nenalézá. Všimá si i rozšiřování světového trhu o území bývalých reálně socialistických zemí, dříve udržujícími relativní uzavřenost před kapitalistickými zeměmi. Proměny ekonomiky některých z nich, hlavně z bývalého SSSR, jejich transformace a široké otevírání se světu měly mít v podstatě stejné účinky jako léta války s masivním zničením jejich území. Pro nastartování nové dlouhodobé dynamiky se ani zde řadě radikálních změn nelze vyhnout.

Nástup nového dlouhodobého růstu má tedy záviset na výsledku boje mezi kapitálem a prací – dnes jako mezinárodních fenoménů – na celosvětovém bojišti s mnoha frontovými liniemi.¹⁰⁹ „*Náš*

¹⁰⁸ Pozornost Mandel věnuje i faktu, že úspěchy buržoazie (např. na poli poklesu reálných mezd či růstu intenzity práce) nejsou zatím takové, jaké by pro zvýšení ziskovosti potřebovala a očekávala. Největších úspěchů pak bylo dosaženo právě v oblastech s nízkou organizovaností dělnické třídy. Mandel vyslovuje obavu, že v zájmu omezení moci odborů a uskutečnění ještě radikálnějších změn, resp. kroků proti dělníkům, může dojít k nástupu diktátorských režimů. Ty pak nemusí mít nutně podobu diktatur Hitlera, Mussoliniho nebo japonského militaristického modelu 30. a 40. let – stačí např. připomenout metody „*železné lady*“ Thatcherové při likvidaci hornických stávek ve Velké Británii v 80. letech.

¹⁰⁹ Mandel (který umírá v roce 1995) již nemohl reflektovat další zostřování konfliktu mezi imperialismem a „*zbytkem světa*“. Tímto globálním prizmatem (zaštítěným proklamacemi o lidských právech a demokracii) lze posuzovat i akce proti Iráku, Jugoslávii anebo celý balkánský konflikt vrcholící Kosovem. Srov. (Brzezinski, 1999).

hlavní závěr tedy zní, že „technická“ možnost nového dramatického obratu v dlouhodobé míře kapitalistického růstu bude záviset na výsledku závažných bitev mezi kapitálem a prací na Západě, mezi kapitálem a prací v klíčových poloindustrializovaných zemích tzv. třetího světa, mezi národně osvobozenými hnutími a imperialismem a mezi nekapitalistickými zeměmi a imperialismem, jestli ne na řadě mezinárodních i občanských válek... podobnost se situací 30. let je překvapující“ (Mandel, 1995a, s. 92 – překlad PS).

Jako marxista (což ale pro tradiční dogmatické marxisty není právě charakteristické) Mandel uznává, že kapitalistický systém je velmi flexibilní směrem k adaptacím na nové a radikální změny, které mohou měnit i sociální a mezinárodní prostředí. Dále si všímá nevyhnutelných sociálních a lidských nákladů adaptačních procesů. Nákladů, které i apologeti kapitalismu raději mlčky přecházejí. Nehodnotí povyk kolem obětí prvních „socialistických experimentů“ počínaje SSSR (ani nedokazuje, že podle něj – jako trockisty – vzestup Stalina se všemi důsledky z toho plynoucími nebyl nutným produktem VŘSR), ale připomíná milióny mrtvých z II. světové války (a další milióny obětí koloniálních válek anebo trvalou bídu třetího světa), které měly být důsledkem kapitalistických metod překonávání krize 30. let, a které umožnily i novou růstovou vlnu.¹¹⁰

V době psaní představované práce E. E. Mandel teoreticky nevyklučoval další růstovou etapu počínající 90. léty (i když se mu nezdála příliš pravděpodobná), ale již tehdy konstatoval, že sociální a lidská cena spojená s novou adaptací budou daleko vyšší ve srovnání s 30. a 40. léty. Což má být spojeno např. s tím, že protikapitalistické síly jsou dnes daleko silnější i s tím, že technologie nových zbraní jsou daleko ničivější než před padesáti lety; větší váhu a potenciálně mnohem větší ničivost pak mohou mít také faktory jako jsou nemoci a hlad. Mandel věří v lidské schopnosti a v sílu vědy, která může přinést odpovědi na palčivé problémy (např. na fakt, že již zřejmě není možný růst obdobný jako v období 1940(48)-68); vyslovuje ale obavu, že kapitalismus mnohá řešení v podstatě vylučuje. Ani postup cestou násilné „destruktivní adaptace“, spojený s ohromnými oběťmi pak jako „... jedinou metodou, kterou si kapitalismus osvojil, pak nepředstavuje příliš lákavou perspektivu“ (Mandel, 1995a, s. 95 – překlad PS).

Mandel uvádí, že existuje ještě jiná cesta – cesta socialistická, spojená s přivlastněním si výrobních prostředků pracujícími a snižující náklady adaptačních procesů na minimum ve srovnání s cestou nabízenou kapitalismem. Mandel nastiňuje několik obecných znaků, vystihujících, jak si danou společnost představuje (včetně plánování, přiblížení bezprostředního výrobce výrobnímu procesu, řízení podniků samotnými výrobci, redukce nezasloužených příjmů a tržních principů, zkrácení pracovní doby či všestranné demokratizace a pluralismu ve společnosti). Zdůrazňuje, že

¹¹⁰ Zde Mandel hovoří o „destruktivní adaptaci“ či „tvůrčí destrukci“ (Mandel, 1995a, s. 93 – překlad PS). Srov. koncept kreativní destrukce in (Schumpeter, 1912 aj.), resp. (Sirůček, 1999a, 2005, 2016a aj.).

tyto změny musí proběhnout v mezinárodním měřítku. Závěrem však píše, že není jisté, zda se podaří vyvarovat se všech hrůz, které slibuje spontánní kapitalistická „*destruktivní adaptace*“.

Materiál (Mandel, 1980, 1995a) je především ekonomickou analýzou dlouhých vln kapitalistického vývoje a nepředstavuje konkrétní politický program přechodu od kapitalismu k socialismu. Přes význam, který exogenním (speciálně subjektivním) faktorům je přikládán pro přechod mezi sestupnou a vzestupnou fází dlouhé vlny, je socialistickému uspořádání věnován prakticky pouze jeden odstavec. Mandel si přitom všímá faktu, že k revolučním změnám dochází ke konci růstových fází dlouhých vln. Dobově aktuální vývoj má probíhat ovšem v podmínkách končícího dlouhodobého sestupu. V knize se objevuje i názor (empiricky podepřený), že v této fázi ještě nikdy nebyly „*obranné*“ ani „*útočné*“ boje proletariátu úspěšné. I kdyby se tak stalo a došlo v této fázi k politickému vítězství pracujících, stejně by bylo nutné řešit naléhavé problémy spojené s objektivními ekonomickými trendy, resp. s přechodem a masovou aplikací kvalitativně nových technologií.¹¹¹

Další rozpracování teorií dlouhých vln podle Mandela

Kapitoly jedna až čtyři práce (Mandel, 1995a) představují základ. Poslední dvě jsou jakýmsi appendixem dodaným při dalších vydáních, který má především reagovat na diskuze vyvolané touto knihou i na debaty mimo rámec Mandelovy koncepce. Pátá kapitola *Staré problémy a nové informace: inventarizace mezinárodní diskuze* shrnuje diskuze a kritiku přístupů dalších autorů zabývajících se dlouhými vlnami. Některé starší koncepce Mandel hodnotí jako neúplné, dále kri-

¹¹¹ V kontextu „*inovační*“ teorie dlouhých K-vln lze dodat, že období dlouhodobé deprese dlouhé vlny sociálně ekonomického vývoje lze pojímat i jako období „*thermidoru*“, resp. normalizace, restaurace, absolutismu a převahy konzervativních (či pravicových) sil. Probíhá racionalizace a strukturace historického terénu, otevřeného rozletem revolučních sil spjatého s koncem předchozí dlouhé expanze K-vlny (cca 1810, 1871, 1914 aj.). Taktéž se ale často skrytě formují a prosazují nové formy fungování ekonomiky a společnosti. Revoluce, války či převraty vázané na dobíhání dlouhé deprese (cca 1848, 1896, 1939-45) umožňují „*kvantitě přerůst v novou kvalitu*“. Jde o „*formační krize*“, vedoucí k prosazení nové formy moderní průmyslové společnosti, nového produkčního řádu. Rozvojové impulzy se časem vyčerpají a krize koncem dlouhé expanze umožní nový vzestup revolučních sil (viz události let 1871, 1917 či 1968). Jedná se o „*otevřací krize*“, zahajující hledání nových forem společenského života. Objevuje se i možnost nastolení či prohloubení nového řádu, často rostou šance levice. Porážka či ústup revolučních sil otevírá „*thermidor*“, a celý cyklus se může opakovat. Srov. (Sirůček, 2016a, b aj.), (Hezcko, Sirůček, 1998).

tizuje periodizace dlouhých vln či symetričnost mnohých teorií; na jeho přístupu je založena i kritika mechanicky pojmáných „*technologických*“ koncepcí přechodu z růstové do sestupné fáze. Považuje vznik teorie dlouhých vln¹¹² za „*vedlejší produkt teorie obchodních cyklů, zabývající se obdobnými problémy*“ (Mandel, 1995a, s. 97-98 – překlad PS) a upřesňuje, o jaké dlouhé vlny se jedná. Podle něj ovlivňují výstup, zaměstnanost a národní důchod v mezinárodním měřítku, tedy i základní trendy mezinárodního obchodu. Jejich vysvětlení nemůže být striktně oddělené od problémů periodicky se opakujících krizí z nadvýroby, organicky spojených se zákonitostmi vývoje kapitalistického výrobního způsobu.

Již dříve Mandel upozorňuje na otevřenou otázku ohledně počátku první dlouhé vlny. Zda ji situovat do 20. let 19. století (do období, podle Marxe, vzniku světového trhu průmyslového zboží), anebo do období konce 18. století (doby Francouzské revoluce). N. D. Kondratěv a další odvíjejí svou analýzu od cenových cyklů od konce 18. století,¹¹³ někteří pozdější autoři (A. G. Frank¹¹⁴ či I. M. Wallerstein) pak posunují počátky těchto cyklů ještě o celá století zpět.¹¹⁵ Mandel konstatuje, že „*pokud jsou tyto koncepce podloženy empirickými daty, není nic nelegitimního na tomto úsilí. Je to jen teorie dlouhých cenových vln, nic víc*“ (Mandel, 1995a, s. 98 – překlad PS). Kritizuje ale přeceňování cenových pohybů např. u I. M. Wallersteina, který na jejich základě konstruuje teorii dlouhých vln světové ekonomiky již od patnáctého století nepředpokládající specifickou kapitalistickou organizaci výroby a její dopady na procesy akumulace.¹¹⁶

Další problém představuje zvolený chronologický rámec a příslušná identifikace dlouhých vln (za tyto Mandel nepovažuje např. padesátileté průměry rychlejšího, resp. pomalejšího růstu za libovolných 50 let), vzpomíná i 20-25leté Kuznetsovy vlny znovu oživené S. Solomouem.¹¹⁷ V této souvislosti konstatuje, že tradičně je „*přesná identifikace dlouhých vln předmětem sporů*“ (Mandel, 1995a, s. 100 – překlad PS) a odkazuje např. na analýzy A. H. Kleinknechta přesvědčivě dokazující existenci dlouhých vln ve vývoji světové ekonomiky po roce 1890.¹¹⁸ Připomíná kumulativní povahu změn v mírách ekonomického růstu. I v případě, že rozdíl v ročních mírách růstu mezi dlouhodobou expanzí a depresí činí pouhé procento, je kumulativní efekt po 20-25 letech stále značný.

Mandel se vyjadřuje taktéž k identifikaci a periodizaci dlouhých vln Ch. P. Freemana,¹¹⁹ resp. O.

¹¹² Mandel jmenuje Parvuse, Van Gelderena, Kondratěva, Schumpetera a Duprieze a také – věrný svému přesvědčení – vyzdvihuje přínos Trockého. Srov. (Sirůček, 1999b, c, 2016a aj.).

¹¹³ Srov. (Kondratiev, 1989), resp. (Sirůček, 1998, 2016a, 2018).

¹¹⁴ Srov. (Frank, Gills, 1993).

¹¹⁵ Srov. (Goldstein, 1988), (Poletajev, Saveljevová, 1988).

¹¹⁶ Srov. (Wallerstein, 1992 aj.).

¹¹⁷ Srov. (Solomou, 1990).

¹¹⁸ Srov. (Kleinknecht, 1987).

¹¹⁹ Srov. (Freeman, 1983).

Tylecota¹²⁰ (Tylecote, 1992) a nepovažuje je za podstatně odlišné od svého modelu. Připomíná četné pokusy o precizaci dlouhých vln v jednotlivých národních ekonomikách (např. španělského ekonoma J. Albarracína¹²¹) a také konstatuje jistý obrat ve vztahu k dlouhým vlnám v 70. letech u „oficiálních“ komunistických stran související s destalinizací (iniciováný J. Kuczynským v Německu, P. Boccarou u francouzských komunistů a v SSSR především S. M. Menschikovem). Popírá také obvinění z eklektismu (nekonzistentního spojení koncepcí Kondratěva a Trockého) a konstatuje, že jeho teorie „*je vlastní... někdo ji může přijmout, někdo odmítnout. Nikdo ji ale nemůže považovat za eklektickou kombinaci jiných teorií*“ (Mandel, 1995a, s. 104 – překlad PS). Dále upřesňuje kategorie endogenní a exogenní v kontextu problému marxistů, zda tři dlouhodobé vzestupy počínající léty 1849, 1893 a 1940(48) byly nevyhnutelným důsledkem předchozích depresí, anebo, zda se objevily v důsledků „*systémových šoků*“ (války, buržoazní revoluce, vítězné kontrarevoluce, růst těžby zlata aj.). Mandel se sám přitom kloní k druhé možnosti, podpořené historickými reáliemi.

Příspěvek S. M. Menschikova¹²² (a obdobné) pak podle Mandela trpí „*příliš rigidní extrapolací z teorie obchodních cyklů*“ (Mandel, 1995a, s. 105 – překlad PS) a přílišnou vazbou na obrat prvků fixního kapitálu, resp. na fyzickém a morálním zastarávání. Mandel zejména nesouhlasí s tím, že by toto zastarávání (snad s výjimkou velkých staveb a železnic) mohlo spouštět dlouhodobé znehodnocování kapitálu, a tudíž dlouhodobou depresi. Menschikov pracuje se třemi základními proměnnými – mírou růstu produktivity práce, kapitálovou náročností a mírou zisku, z nichž každá se přizpůsobuje různou rychlostí. V podstatě se produktivita práce přizpůsobuje kapitálové náročnosti, ta pak míře zisku, což koresponduje s endogenním, a v podstatě automatickým, charakterem dlouhodobých pohybů. Ty jsou důsledkem pomalého přizpůsobování – při vysoké míře zisku není takový zájem o nové, práci šetřící metody a objevují se dlouhodobé expanze, v depresi jsou zisky nízké, na jejím konci roste počet inovací, s nimi zisky a investice, což povzbuzuje novou expanzi.

Mandel zmiňuje také simulační model J. Stermana, ve kterém dlouhodobé pohyby vyplývají z investičních rozhodnutí první skupiny společenské reprodukce (v Marxových schématech), který však opět nedoceňuje vliv plánovaných, resp. realizovaných zisků.¹²³ Pokus o rozpracování marxistického vysvětlení dlouhých vln je spojen i s příspěvkem A. Shaikha taktéž založeným na kon-

¹²⁰ Srov. (Tylecote, 1992).

¹²¹ Srov. (Albarracín, 1987).

¹²² Srov. (Menschikov, 1989).

¹²³ Srov. (Sterman, 1987).

cepci dlouhodobého snižování míry zisku, kdy pro přechod mezi jednotlivými fázemi je rozhodující rostoucí velikost zisku.¹²⁴ Mandel za pomoci statistických údajů ohledně dlouhotrvajících fluktuací míry zisku však prokazuje, že jeho přístup je adekvátnější, a že Marxovým závěrům neodporuje. Upozorňuje také, že jedno z možných vysvětlení pro existenci trvalejší nadprůměrné míry zisku během rostoucí fáze dlouhé vlny představuje dlouhodobá přítomnost zdrojů „nad“zisků (např. v podobě příjmů z technologické výhody či monopolního postavení).

V tomto kontextu se vyjadřuje k „*technologickým*“ vysvětlením dlouhých vln. A to např. k empirickým analýzám A. H. Kleinknechta, testujícím myšlenku J. A. Schumpetera, později G. O. Mensche či J. J. Van Duijna o výskytu množství technologických inovací ke konci dlouhodobého poklesu jako hlavní příčině následného vzestupu. Kleinknecht¹²⁵ – reagující na kritiku ze strany J. Clarka, L. L. G. Soeteho či Ch. P. Freemana¹²⁶ – vyvozuje, že se nejedná pouze o shlukování inovací. Období dlouhodobé deprese má na vývoj nových technologií spíše nejednoznačný vliv. Poskytuje silné stimuly, ale i zvyšuje příslušná rizika. Sofistikovanější „*technologický*“ model přechodu od dlouhodobé deprese k expanzi poskytuje přístup G. O. Mensche,¹²⁷ označující za klíčový faktor dopady znehodnocení používaných kapitálových statků ve stagnujících oblastech průmyslu. Což přiměje investory hledat další možnosti s ohledem na fluktuace využití kapitálu a připravovat tak systém pro nové technologie. Mandel však i zde nachází trhlinu: „... *pro hromadný výskyt inovací musí zároveň také dojít ke značnému zvýšení míry zisku a k výraznému rozšíření trhu... Takže otázka nestojí: Jsou nové objevy k dispozici? nebo „Nastartovaly již nové inovace?“*. Otázka zní: *Jsou tyto dostatečného rozsahu a dostatečné doby trvání, aby umožnily opakování poválečného rozmachu*“ (Mandel, 1995a, s. 111 – překlad PS). Dodnes podle Mandela však důkazy ukazují opačným směrem. Masivní aplikaci biotechnologií, elektrických aut či technologických robotů pak brání především překážky ekonomické.

Mandel chápe význam kumulace technických a technologických inovací nutných pro technologickou revoluci, z nichž každá zahrnuje nový strojový systém založený na různých energetických zdrojích. První technologickou revoluci spojuje se stroji na páru nahrazující řemeslnou práci, druhou s aplikací elektřiny a třetí s poloautomatickými systémy a mikroelektronikou. Všímá si také sociálně ekonomických aspektů těchto revolucí. V poválečné dynamice vyzdvihuje hlavně význam oblastí spojených s bydlením a automobilovým průmyslem. Dochází k „*hlavnímu rozporu kapitalistických procesů růstu: prudký růst míry zisku i měnící se trh jsou nutné podmínky pro vznik dlouhodobé expanze. Za normálních okolností je však kapitalistická cesta zajištění první podmínky v rozporu s kapitalistickou cestou splnění druhé*“ (Mandel, 1995a, s. 113 – překlad PS). Růst míry zisku

¹²⁴ Srov. (Shaikh, 1978),

¹²⁵ Srov. (Kleinknecht, 1987).

¹²⁶ Srov. (Clark, Soete, Freeman, 1982).

¹²⁷ Srov. (Mensch, 1979).

totiž automaticky negarantuje paralelní rozšiřování trhu spotřebního zboží a ani naopak. Tyto podmínky dlouhodobé expanze se mají shodovat pouze vzácně.

Dlouhodobá deprese stimuluje hledání nových technologií a produktů, ale současně také zamezuje čemukoli za raným stádiem inovace. „*Technologické inovace sami o sobě nevyvolávají nové dlouhodobé expanze*“ (Mandel, 1995a, s. 113 – překlad PS). Inovace se mají hromadně objevovat až když expanze začala, široké „*technologické mezery*“ pak hrají roli u inovujících firem a posléze mizí s rozšiřováním nových postupů a produktů. Oligopolní firmy mohou inovacím klást překážky, aby např. nedocházelo k morálnímu znehodnocování již existujících kapacit.¹²⁸

Klíč k analýze naznačených problémů představuje podle Mandela jeho teorie založená na akumulaci kapitálu, odrážející působení všech faktorů na dlouhodobý pokles míry zisku a ukazující vytváření předpokladů pro nový dlouhodobý vzestup. Rozsáhlé technologické inovace pak mají vysvětlovat, „*proč tyto kroky potřebný potenciál shromažďují, ne proč se vyskytuje*“ (tamtéž, s. 114 – překlad PS). Ohledně situace 80. let Mandel sice nevyklučuje „*měkký dopad*“ dlouhodobé deprese, ale připomíná nutnost „*systémového šoku*“ kombinující růst míry zisků (indukovaný rychlejším růstem míry nadhodnoty, např. díky drtivé porážce pracujících) a značné rozšíření trhů (včetně úplné integrace Číny a bývalého SSSR do kapitalistického světa). Mandel upozorňuje i na relativní autonomnost cyklů třídního boje a dlouhodobých trendů vývoje kapitalistických ekonomik.

Šestá kapitola (*Nové otázky, nová ověření*) reaguje na dlouhovlnné konference uspořádané od doby prvního vydání Mandelovy knihy¹²⁹ a zabývající se – kromě tradičních sporů mezi endogenními a exogenními teoriemi – především problematikou „*sociálních podmínek akumulace*“.¹³⁰ V tomto kontextu byla hlouběji analyzována povaha a intenzita třídních bojů (pro kapitalisty v podstatě nepředvídatelných) v jednotlivých fázích dlouhodobého cyklu.¹³¹

Mandel připomíná příspěvek M. Galeatiho,¹³² který analyzuje fluktuace agregátní poptávky v

¹²⁸ „... proto se počátky inovací objevují v malých nových firmách, přestože nemají možnosti k rozsáhlým investicím a mohou působit pouze jako iniciátoři, nikoli jako velcí producenti nových inovací“ (Mandel, 1995a, s. 113 – překlad PS).

¹²⁹ Např. v roce 1985 v Paříži a Weimaru, v roce 1987 v Montpellier, v 1988 v Novosibirsku či o rok později v Bruselu. Srov. (Vasko, 1987).

¹³⁰ Srov. (Gordon, 1980).

¹³¹ Dále je Mandelem upozorňováno na souvislost mezi mírou migrace a fází dlouhé vlny (v poválečném období lze zaznamenat maxima mezinárodní migrace během růstu dlouhé vlny a její propad v depresi, s výjimkou situace v USA po roce 1970 apod.). Podrobněji jsou zkoumány úspěchy kapitalistů v boji proti dělnické třídě, včetně typologie těchto úspěchů. Objevuje se i teorie dlouhých vln třídních bojů a její vztah k dlouhým vlnám kapitalistického vývoje daný přirozenou existencí kapitalistů a dělníků jako samostatných společenských tříd atd. Mandel taktéž uvádí, že dělnická třída může zabránit masové nezaměstnanosti a masovému zavírání továren v období krize pouze úplným převzetím moci. Opět ovšem poukazuje na to, že se tak v historii nikdy nestalo.

¹³² Srov. (Galeati, 1987).

průběhu dlouhých vln, a v keynesovském duchu vkládá do teorie dlouhých vln dimenzi poptávkových šoků skrze působení multiplikátoru. S výkyvy agregátní poptávky souvisí i otázky „sociálně potřebné mzdy“ v kontextu marxistického odmítání koncepce životního minima a vždy nerovnoměrného procesu kapitalistického růstu jako výsledku interakcí mezi kapitalisty a pracujícími. Mandelovy závěry má potvrzovat studie od autora F. A. Louçã,¹³³ zasazující rozpor mezi endogenními a exogenními faktory do širšího rámce vztahů mezi vědeckými objevy a technickým pokrokem. Vědecké objevy mohou pomoci nastartovat technologickou revoluci, přechod mezi fázemi dlouhé vlny ale nelze odvíjet jen od „technologicko-ekonomického paradigmatu“, nýbrž má vždy být nezbytné zohledňovat mnohé sociální a institucionální změny.

Závěrem si E. E. Mandel všímá zajímavého fenoménu a svým způsobem i vnitřního rozporu kapitalistického systému, kdy díky růstu moci nadnárodních korporací dochází k omezování vlivu i sebesilnějšího buržoazního státu. Nicméně buržoazie jako taková ke své existenci státní moc zatím potřebuje, z čehož pak vyplývá potřeba jakéhosi světového buržoazního státu. Což má však podle Mandela být nemožné, především z ekonomických i sociálně ekonomických důvodů. Celá práce (Mandel, 1995a) je zakončena opětovným vyslovením pesimistické vize dalšího vývoje kapitalistické společnosti dané jejími vnitřními rozpory a mnoha nejasnostmi a obtížemi při náběhu nové růstové etapy dlouhé vlny. I kdyby se tento podařil, nemá skýtat pro lidstvo příliš optimistickou perspektivu. „Takže se nebude konat žádný „měkký dopad“ dlouhodobé deprese, jediné snad obchodní cyklus nastartovaný novou recesí, ale doprovázený stabilním růstem nezaměstnanosti a mnohem nižší dlouhodobou mírou růstu ve srovnání s „poválečným boomem“.“ (Mandel, 1995a, s. 137-138 – překlad PS).

¹³³ Srov. (Louçã, 1993).

Význam a problematická místa Mandelova konceptu dlouhých vln

Mandelův přístup reprezentuje syntetický pokus o komplexní „akumulační“ teorii dlouhých vln,¹³⁴ a to v tzv. marxistickém duchu. Opírá se o některé teze Marxovy teorie akumulace v souvislosti s rozvojem výrobních sil, včetně koncepce sestupné tendence míry zisku.¹³⁵ V modelech operujících s touto koncepcí je pro průběh dlouhodobých fluktuací klíčové kolísání míry ziskové s tendencí k jejímu poklesu. Pro nastartování dlouhé vlny je nutné dosažení „kritické hustoty kapitálu“ pomocí přerozdělení zdrojů v předchozí krizi. Což umožní vysokou koncentraci shluků inovací, skokově rostou míry ziskové (jako u Mandela), vytváří se „hnací motor“ – potenciál, operační prostor dlouhé vlny, která se postupně vyčerpává a odeznívá. Uvedené vcelku potvrzuje platnost Marxovy koncepce sestupné tendence míry zisku pro dlouhé vlny: „Marxova teorie sestupné tendence míry ziskové tedy platí pro dlouhé vlny“ (Ransdorf, 1996, s. 322).

Koncepce Mandela pohlíží na kapitalistický ekonomický cyklus v kontextu zrychlování a zpomalování akumulace kapitálu – ve vzestupných fázích akumulace kapitálu i míry výnosu z kapitálu rostou, v periodách deprese tyto klesají.

Model Mandela¹³⁶ představuje i určitý pokus o syntézu v kontextu teorií dlouhých vln. Koncept se snaží o vyvážení zjednodušeně interpretovaných „inovačních“ přístupů. Operuje s důležitostí

¹³⁴ Mandelova koncepce bývá nazývána i jinak. Např. (Goldstein, 1988) předkládá specifické rozdělení dlouhodobných koncepcí na: „kapitálově investiční teorie“ (Kondratěv), „inovační“ teorie (v čele se Schumpeterem), teorie „kapitalistické krize“ (Trockij) a „válečné“ koncepce dlouhých vln a blízká „monetární“ vysvětlení (Ciriacy-Wantrup, Bernstein, Silberling, resp. Cassel, Simiand apod.). Goldstein následně konstatuje, že: „Kolem roku 1980 vyústily debaty kolem dlouhých vln do tří výzkumných škol, vzniklých postupně na základě přístupů Kondratěva, Trockého a Schumpetera...“ (Goldstein, 1988, s. 40 – překlad PS). Ohledně reprezentativních představitelů jednotlivých směrů dodává, že: „Škola „kapitalistické krize“ je vedena belgickým trockistou Ernestem Mandelem. Škola „kapitálových investic“ je vedena Jay Forresterem a jeho týmem systémové dynamiky na MIT. „Inovační“ přístup se soustřeďuje kolem Gerharda Mensche v Západním Německu a kolem Christophera Freemana v Sussexu v Anglii. Syntetizující koncepce holandského vědce Jacoba Van Duijna a méně známá marxisticko-inovační syntéza Alfreda Kleinknechta v Západním Německu spojila všechny tři výše uváděné školy“ (dtto).

¹³⁵ Mandel je přesvědčen o existenci dlouhých vln, ale každá překážka dlouhodobé tendence poklesu míry zisku, resp. každý obrat dlouhé vlny jsou vysvětlovány pomocí exogenních faktorů. Podle Van Duijna pouze tak může být teorie dlouhých vln „smířena“ s marxistickou koncepcí, kde hraje klíčovou roli právě tendence sestupné míry ziskové. V této souvislosti bývá upozorňováno i na údajný omyl Kondratěva, kdy jeho analýza má pouze vyvozovat nevyhnutelnost nového vzestupu díky dynamice kapitalistického systému – srov. (Van Duijn, 1983).

¹³⁶ (Delbeke, 1981) řadí Mandelův výklad dlouhé vlny, společně s koncepcí J. W. Forrestera, ke „kapitálovým teoriím“ vyzdvihujícím vzácnost a hojnost kapitálu.

těž vnějších, resp. subjektivních faktorů vývoje a pokouší se vysvětlit i tradiční slabé místo řady modelů – body obratu dlouhých vln. Mandel odmítá mechanické spojování dlouhých vln s inovacemi (i když si uvědomuje jejich důležitost) a vychází z procesů kapitálové akumulace, resp. pohybů všeobecné míry ziskové. Mandel zdůrazňuje, že marxistické pojetí dlouhodobých cyklů může být pojímáno pouze jako teorie akumulace kapitálu, nebo jinak řečeno teorie míry zisku. Pokles průměrné míry zisku charakterizuje období dlouhodobé deprese s nízkou mírou růstu či tendencemi ke stagnaci. Nejsou však vyloučena cyklická zvýšení míry zisku a akumulace kapitálu (ve smyslu průběhu střednědobého cyklu), ale tato období budou kratší. Mandel předpokládá, že v růstových fázích dlouhých vln dochází k silnějšímu a synchronizovanému působení všech faktorů vedoucích k dlouhodobé klesající tendenci průměrné míry zisku. Vysvětlení příslušných bodů obrátů ve vývoji míry ziskové váže na historickou analýzu daného období kapitalistického vývoje. Růst organického složení kapitálu, stagnující či klesající vývoj míry nadhodnoty, zpomalení růstu obratu kapitálu nebo jejich kombinace pak může vysvětlit dlouhodobý pokles míry zisku.

Mandel dochází k závěru, že marxisté nemohou akceptovat Kondratěvův způsob vysvětlení dlouhých vln. Mandelovi se nelíbí především objasnění bodů obratu. Kritizuje „symetrické“ koncepte dlouhých vln (vysvětlující horní i dolní bod obratu stejnými endogenními faktory) a nastiňuje význam exogenních mimoekonomických faktorů pro obrat dlouhé vlny do růstové fáze. Tvrdí, že tyto faktory (revoluce 1848, objev zlata v Kalifornii aj.) vysvětlují náhlý růst průměrné míry zisku v určitých zlomových obdobích. Body náhlého obratu k dlouhodobé růstové fázi tudíž, podle Mandela, nelze vysvětlit vnitřní logikou kapitalistických procesů z fáze předcházející.

Na ekonomický cyklus Mandel pohlíží v kontextu zrychlování a zpomalování akumulace kapitálu. Ve vzestupných fázích akumulace míry výnosu z kapitálu rostou, v následných periodách deprese tyto klesají. Mandel upozorňuje na situaci relativního „*překumulování*“, při níž se vyskytuje mnoho dostupného kapitálu vzhledem k zajištění očekávaného společenského průměru míry zisku a následně tato klesá. Dochází k „*podhodnocování*“ kapitálu (resp. investic), postupně míra zisku opět roste a akumulovaný kapitál dovoluje intenzivnější akumulaci a výrobu. Kapitalistický cyklus se jeví coby následek zrychlené a později nadměrné kapitálové akumulace, resp. jejího zpomalení a „*podhodnocení*“. Růst, pád a „*revitalizace*“ míry zisku odpovídá a určuje následné pohyby akumulace kapitálu.¹³⁷

Periodickým „*podhodnocováním*“ kapitálu je také vysvětlováno zavádění bazických inovací. Dochází k tvorbě „*historického rezervního fondu kapitálu*“ vytvářejícího akumulační zdroje, což umožňuje podstatné obnovení výrobních technologií. Problematický je však náhlý růst míry

¹³⁷ Srov. (Delbeke, 1981).

zisku¹³⁸, který Mandel připisuje zejména institucionálním a sociálním faktorům, resp. technologickým a institucionálním inovacím.¹³⁹ V analýze akumulace kapitálu E. E. Mandel argumentuje základními technologickými revolucemi, jaké představovala např. strojní výroba parních motorů od roku 1848, éra elektrických a spalovacích motorů od 90. let 19. století či elektronická a atomová zařízení po II. světové válce. Mandelova koncepce také rozlišuje efekty technologických inovací v sektoru kapitálových statků a následné široké rozšíření nových výrobních způsobů a technologií i do ostatních odvětví celé ekonomiky.¹⁴⁰

Přínosem Mandelova pohledu může být kritika mechanických přístupů k fenoménu dlouhých vln – např. „*symetrických*“ příliš technologických teorií, často zjednodušeně interpretujících koncepci J. A. Schumpetera. Mandelův přístup k dlouhým vlnám kapitalistického vývoje vyznívá jako varování před mechanickou interpretací modelu Schumpetera a „*zbožštěním*“ inovací či před „*symetrickými*“ vysvětleními bodů obratu dlouhých vln pouze endogenními faktory. Mandelova koncepce¹⁴¹ však bývá nezdůvodněně kritizována za přílišné zdůraznění role investic do kapitálového zařízení i vlivu finančního rozhodování a opomíjení vlivu poptávky. Nepříliš jasná je též vazba na inovace, problematika jejich zdrojů či vedoucích sektorů ekonomiky apod.

Mandel se přidržuje asymetrického konceptu dlouhých vln, kdy přechod z růstové do sestupné fáze je endogenního charakteru, ale zvrát opačný závisí na změnách historického a geografického prostředí kapitalismu, vedoucí k vzestupu míry zisku. Operuje s relativní nezávislostí dlouhodobých cyklů třídních bojů, resp. úsilím měnit organizaci práce a vyzdvihuje rozhodující roli subjektivního faktoru. Tento rozhodne, zda nevyhnutelná fáze zostřeného třídního boje, jako přímý důsledek dlouhodobé krize zhodnocování kapitálu, vyústí ve vítězství či porážku pracujících.

Mandel přitom nespojuje dlouhé vlny pouze s pravidelnými vzestupy a poklesy míry růstu kapitalistické ekonomiky, nýbrž pojímá tyto šířeji a považuje je za „*zřetelné historické epochy v pravém slova smyslu*“ – za specifická dějinná období, kdy používá schéma s pěti historickými epochami.

Mandelův model již v mnohém přesahuje „čistě“ ekonomický rámec. Upozorňuje na spolupůsobení ekonomických a mimoekonomických, resp. endogenních a exogenních faktorů při vysvětlování dlouhých vln. Přehledová práce Rosiera s Dockése Mandelově interpretaci dlouhých vln taktéž věnuje pozornost a rekapituluje: „*E. Mandel tvrdí, že determinujícím faktorem dlouhých*

¹³⁸ Dalším problémem Mandelova nabídkově orientovaného přístupu je zanedbání role agregátní poptávky – abstrakce od nasycení konečné poptávky jako jedné z příčin poklesu míry ziskové a od překonání této situace pomocí technologických a institucionálních inovací. Srov. (Delbeke, 1981).

¹³⁹ A to např. v kontextu otázek časových zpoždění, zvyšování míry zisku pouze z malého množství kapitálu investovaného v nových oborech díky větší rizikovosti.

¹⁴⁰ Srov. (Delbeke, 1981).

¹⁴¹ Srov. (Van Duijn, 1983).

cyklů, které nazývá dlouhými vlnami je průměrná míra zisku.¹⁴² Rozlišuje endogenní a exogenní faktory hospodářského systému. Zvrat dlouhodobé konjunktury, ke kterému dochází na konci růstové fáze (1873, 1914-18, 1968-73) je výsledkem endogenního procesu, zatímco bod zvratu po období dlouhodobé deprese je stimulován faktorem výbuchu (*triggering factor*), tzn. exogenním mimoekonomickým faktorem. Tento faktor má za následek obrat směrem k růstu průměrné míry zisku, umožňující zavádění výsledků technologické revoluce. Kapitál nachází rezervy v dosud nezaváděných či pouze okrajově využívaných vynálezech (z důvodu jejich nerentability v době deprese), které jsou efektivní pouze při využití ve velkém měřítku. Takto je spouštěn dynamický proces, který může vysvětlit vnitřní logiku i ekonomické procesy za kapitalismu (*akumulaci kapitálu*)“ (Rosier, Dockés, 1987, s. 159 – překlad PS).

Exogenní mimoekonomické faktory, odvracející dlouhodobou tendenci poklesu míry ziskové, Mandel spojuje v roce 1848 se společenskou revolucí a objevením zlata v Kalifornii (vedoucí k rozvoji světového trhu a urychlení „*nové technologické revoluce*“, zejména převratu v dopravě). V roce 1895 byl oním faktorem imperialismus a jeho četné aspekty (např. koloniální expanze, růst exportu kapitálu do kolonií a relativní pokles cen surovin), což umožňuje vzestup průměrné míry zisku i zavedení novinek „*technologické revoluce konce 19. století*“ (elektrifikace apod.) do praxe. V roce 1940 „*faktor výbuchu*“ představovala „*krize mezinárodní dělnické třídy*“ v letech 1930-40 (fašismus, válka, studená válka, později „*maccartismus*“ v USA atd.), opět vedoucí k růstu míry zisku.¹⁴³

Mandelově koncepci lze vytknout nedostatečné zdůvodnění bodů zvratu dlouhé vlny (zejména pomocí mimoekonomických faktorů) či nepřesné vymezení „*technologických revolucí*“ aj. Na druhé straně kladem může být propojení technologických změn se zaváděním různých druhů organizace práce, zohlednění třídního boje, společenských převratů aj. Diskutabilní ovšem stále zůstává síla těchto neekonomických faktorů.

Přes naznačené výhrady ke koncepci Mandela se jedná o významný pokus o ucelenou a komplexní teorii dlouhých vln vývoje kapitalismu. Teorii vystavěnou v marxistickém duchu a zohledňující nejen vnitřní vazby, ale i mnohé vnější faktory – výrazně (a někdy dokonce rozhodujícím způsobem) ovlivňující mechanismy fungování kapitalistického systému. Zajímavý je i pokus o překonání tradiční slabiny modelů dlouhých vln, tj. vysvětlení bodů obratu. Přínosem a inspirací k diskuzím i teorii může být Mandelova podložená kritika jednostranných a mechanických přístupů

¹⁴² Vývoj míry zisku v jednotlivých fázích cyklu rekapituluje např. M. Ransdorf (1996, 2012). Srov. též (Švihlíková, 2010, 2014) (pozn. PS).

¹⁴³ Mandelova analýza je v určitých aspektech blízká přístupu L. D. Trockého, kdy dlouhodobé výkyvy nejsou pojímány cyklicky, nelze je vysvětlovat pouze ekonomickými faktory a mechanismy. Kromě toho mají být jejich rytmy i méně pravidelné a systematické ve srovnání např. s cykly střednědobými. Srov. (Rosier, Dockés, 1987), resp. (Trockij, 1921, 1923).

k fenoménu dlouhých vln. Mandelův přístup lze vnímat, i coby varování pro všechny, kteří přikládají inovacím až „*magickou*“ moc, a zcela abstrahují od zkoumání kapitalistických zisků či subjektivních podmínek vývoje. U „*kondratěvsko-schumpeterovského*“ přístupu totiž vždy číhá úskalí technicko-technologického determinismu a ignorování významných faktorů vývoje.¹⁴⁴ Ocenit nutno, že Mandel upozorňuje i na některé, mnohdy nepříliš známé, příspěvky k teorii dlouhých vln, včetně rekapitulace problematických míst různých modelů. V politické rovině může být přístup Mandela podnětný pro levicové organizace, instituce a strany (např. s ohledem na ujasňování základních trendů a koncipování strategických i taktických kroků). Četné otazníky v teorii (i praxi) dlouhých vln však přetrvávají...¹⁴⁵

Vybrané práce E. E. Mandela

Ali, T., Mandel, E. E. (1995): The Luck of a Crazy Youth (Interview with Ernest Mandel). *New Left Review*, č. 213. ISSN 0028-6060.

Kleinknecht, A., Mandel, E. E., Wallerstein, I. M. (eds.) (1992): *New Findings in Long Wave Research*. London: Palgrave Macmillan. ISBN 978-1-349-22450-0.

Mandel, E. E. (1962): *Traité d'économie marxiste. Tome I, II*. Paris: Rene Julliard. ISBN nemá.

Mandel, E. E. (1964): The Economics of Neocapitalism. *The Socialist Register 1964*, roč. 1, č. 1, s. 56-67. ISSN 0081-0606.

Mandel, E. E. (1967): *Die deutsche Wirtschaftskrise: Lehren der Rezession 1966-67*. Frankfurt am Main: Europäische Verlagsanstalt. ISBN nemá.

Mandel, E. E. (1968a): *Die EWG und die Konkurrenz Europa – Amerika*. Frankfurt am Main: Europäische Verlagsanstalt. ISBN nemá.

¹⁴⁴ Což však nikterak nesnižuje význam studií N. D. Kondratěva a J. A. Schumpetera, kteří dodnes zůstávají klíčovými osobnostmi teorie dlouhých vln – srov. (Sirůček, 1998, 1999a, 2001, 2007, 2016a, b, 2018 atp.).

¹⁴⁵ Např. u inovačních přístupů otazníky ohledně technicko-technologického determinismu (přecenění role technologií, podcenění subjektivních aj. faktorů vývoje), endogennosti – pojetí inovací jako čistě endogenního faktoru; monokauzality – objasnění všech cyklů (Kitchinovy, Juglarovy, Kondratěvovy, resp. Wardwellovy aj.) pomocí inovací (resp. inovačních řádů dle F. Valenty); shlukování inovací – empirická podpora, shlukování ve stadiu invencí; načasování inovací – potřebné podmínky, vyčištění historického terénu; propojení cyklů – multicykličnost: 1 Kondratěv = 6 Juglarů (J), 1 J = 3 Kitchinové (KI) (dle Schumpetera), 1 K = 2 Wardwelly = 6 J = 18 KI (Valenta); symetričnosti – vysvětlení horního i dolního bodu obratu stejnými faktory; mechaničnosti – vlny, resp. inovace přímo nevyvolávají války či revoluce etc. Samostatným problémem zůstává datování dlouhých K-vln ve druhé polovině 20. století a ve století 21. K otevřeným otázkám náleží ukončení IV. dlouhé K-vlny a různá pojetí (ne)nástupu V. K-vlny, resp. identifikace a charakteristik vln dalších. Včetně úvah o možné modifikaci industriálních schémat, kdy postindustriální K-vlny mohou být významně odlišné (zkracování, oddalování plného náběhu nových technologií, mezietapy, problémy předeher krizí, mixy rozporů IV. a V. (či VI.) dlouhé K-vlny, souvislosti s globalizací a jejími etapami apod). Srov. (Sirůček, 2016a, b, 2020a, b), (Džbáňková et al., 2021).

- Mandel, E. E. (1968b): *Entstehung und Entwicklung der ökonomischen Lehre von Karl Marx*. Frankfurt am Main: Europäische Verlagsanstalt. ISBN nemá.
- Mandel, E. E. (ed.) (1968c): *Fifty Years of World Revolution, 1917-1967: An International Symposium*. New York: Merit Publishers. ISBN 0873480163.
- Mandel, E. E. (1969): *La réponse socialiste au défi américain*. Paris: Francois Maspero. ISBN nemá.
- Mandel, E. E. (1970a): *Kontroverse über die Möglichkeit einer Revolution in den USA*. Berlin: Merve Verlag. ISBN nemá.
- Mandel, E. E. (1970b): The Marxist Theory of Alienation. *International Socialist Review*, roč. 3, č. 31, s. 19-23, 49-50. ISSN 0020-8744.
- Mandel, E. E. (1970c): *Wat is neokapitalisme?* Nijmegen: Socialistische Uitgeverij Nijmegen. ISBN nemá.
- Mandel, E. E. (ed.) (1971a): *Arbeiterkontrolle, Arbeiterräte, Arbeiterselbstverwaltung: Eine Anthologie*. Frankfurt am Main: Europäische Verlagsanstalt. ISBN 3434100326.
- Mandel, E. E. (1971b): Introduction. In Trockij, L. D.¹⁴⁶ (1971): *The Struggle Against Fascism in Germany. Introduction by Ernest Mandel*. New York: Pathfinder Press, s. 9-46. ISBN 9780873481366.
- Mandel, E. E. (1971c): *The Formation of the Economic Thought of Karl Marx*. London: New Left Books. ISBN nemá.
- Mandel, E. E. (1972a): *Decline of the Dollar: A Marxist view of the Monetary Crisis*. New York: Monad Press. ISBN nemá.
- Mandel, E. E. (1972b): *Der Spätkapitalismus: Versuch einer marxistischen Erklärung*. Frankfurt am Main: Suhrkamp. ISBN nemá.
- Mandel, E. E. (1973a): *An Introduction to Marxist Economic Theory*. New York: Pathfinder. ISBN 0873483154.
- Mandel, E. E. (1973b): Zehn Thesen zur sozialökonomischen Gesetzmässigkeit der Übergangsgesellschaft zwischen Kapitalismus und Sozialismus. In Henricke, P. (ed.) (1973): *Probleme des Sozialismus und der Übergangsgesellschaften*. Berlin: Suhrkamp. ISBN 3518006401.
- Mandel, E. E. (1974a): *Du fascisme*. Paris: Francois Maspero. ISBN nemá.
- Mandel, E. E. (1974b): *Why they invaded Czechoslovakia*. Nottingham: Spokesman. ISBN nemá.
- Mandel, E. E. (1975a): *Late Capitalism*. London: New Left Books. ISBN 0902308076.
- Mandel, E. E. (1975b): The Industrial Cycle in Late Capitalism. *New Left Review*, č. 90. ISSN 0028-6060.
- Mandel, E. E. (1976a): *Die Bürokratie*. Frankfurt am Main: ISP-Verlag. ISBN nemá.
- Mandel, E. E. (1976b): *La Longue marche de la révolution*. Paris: Galilée. ISBN nemá.
- Mandel, E. E. (1977): *Ende der Krise oder Krise ohne Ende?* Berlin: K. Wagenbach. ISBN 9783803110787.
- Mandel, E. E. (1978a): *Critique de l'eurocommunisme*. Paris: Francois Maspero. ISBN nemá.

¹⁴⁶ Uváděn jako Leon Trotsky.

- Mandel, E. E. (1978b): *From Stalinism to Eurocommunism: The Bitter Fruits of „Socialism in One Country“*. London: Verso. ISBN 9780860910107.
- Mandel, E. E. (1978c): *The Second Slump: A Marxist Analysis Of Recession In The Seventies*. Manchester: New Left Books. ISBN 9780860910121.
- Mandel, E. E. (1979a): *Revolutionary Marxism Today*. London: New Left Books. ISBN 0860910245.
- Mandel, E. E. (1979b): *Trotsky: A Study in the Dynamic of his Thought*. Manchester: New Left Books. ISBN 9780860910275.
- Mandel, E. E. (1980a): *Long Waves of Capitalist Development*. Cambridge/New York: Cambridge University Press, Paris: Éditions de la Maison des sciences de l'homme. ISBN 2901725872, resp. 9782901725879 (dále *Long Waves of Capitalist Development: A Marxist Interpretation. Revised Edition*. London: Verso 1995a. ISBN 1-85984-037-X).
- Mandel, E. E. (1980b): *The Marxist Theory of the State*. New York: Pathfinder Press. ISBN nemá.
- Mandel, E. E. (1981a): Explaining Long Waves of Capitalist Development. *Futures*, roč. 13, č. 4, s. 332-338. ISSN 0016-3287.
- Mandel, E. E. (1981b): *Leo Trotzki: Eine Einführung in sein Denken*. Berlin: Olle & Wolter. ISBN 3883954284.
- Mandel, E. E. (1982): *La crise 1974-1982: Les faits, leur interprétation marxiste*. Paris: Flammarion. ISBN nemá.
- Mandel, E. E. (1984a): *Delightful Murder: A Social History of the Crime Story*. London: Pluto Press. ISBN 0861046005.
- Mandel, E. E. (1984b): *Karl Marx: die Aktualität seines Werkes*. Frankfurt am Main: ISP-Verlag. ISBN 3883320714.
- Mandel, E. E. (1985): Partially Independent Variables and Internal Logic in Classical Marxist Economic Analysis. *Social Science Information*, roč. 24, č. 3. ISSN 0539-0184.
- Mandel, E. E. (1986a): In Defence of Socialist Planning. *New Left Review*, č. 159, s. 5-37. ISSN 0028-6060.
- Mandel, E. E. (1986b): *The Meaning of the Second World War*. London: Verso. ISBN 0860918424.
- Mandel, E. E. (1987): *Die Krise: Weltwirtschaft 1974 bis 1986*. Hamburg: Konkret Literatur Verlag. ISBN 3922144616.
- Mandel, E. E. (1989a): *Das Gorbatschow Experiment: Ziele und Widersprüche*. Frankfurt am Main: Fisical Books. ISBN 9783610085278.
- Mandel, E. E. (1989b): How To Make No Sense of Marx. In Ware, R., Nielsen, K. (eds.) (1989): *Analyzing Marxism: New Essays on Analytical Marxism*. Calgary: University of Calgary Press, s. 105-132. ISBN 0919491146.
- Mandel, E. E. (1991a): *Beyond Perestrojka: The Future of Gorbachev's USSR*. London: Verso. ISBN 9780860915492.
- Mandel, E. E. (1991b): Die Dialektik von Produktivkräften, Produktionsverhaltenissen und Klassenkampf neben Kategorien der Latenz und des Parametrischen Determinismus in der Materialistischen Geschichtsauffassung. In Brüsemeister, T. (ed.) (1991): *Die versteinerten Verhältnisse zum Tanzen bringen: Beiträge zur Marxistischen Theorie Heute*. Berlin: Dietz Verlag. ISBN 3320017497.
- Mandel, E. E. (1991c): *Kontroversen um „Das Kapital“*. Berlin: Dietz. ISBN 3320017152.

- Mandel, E. E. (1992a): *Power and Money: A Marxist Theory of Bureaucracy*. London: Verso. ISBN 9780860915485.
- Mandel, E. E. (1992b): Octobre 1917: Coup d'État ou révolution sociale? La légitimité de la révolution russe. *Cahiers d'Etudes et de Recherches*, č. 17/18. ISSN 1157-5999,
- Mandel, E. E. (1994): *The Place of Marxism in History*. London: Humanities Press. ISBN 9781573923316.
- Mandel, E. E. (1995b): *Trotsky as Alternative*. London: Verso. ISBN 9781859840856.
- Mandel, E. E., Agnoli, J. (1980): *Offener Marxismus: ein Gespräch über Dogmen, Orthodoxie und die Häresien der Realität*. Frankfurt am Main: Campus Verlag. ISBN 3593326493.
- Mandel, E. E., Bloom, S. (ed.) (1994): *Revolutionary Marxism and Social Reality in the 20th Century: Collected Essays of Ernest Mandel*. London: Humanities Press. ISBN 9780391038004.
- Mandel, E. E., Freeman, A. (eds.) (1984): *Ricardo, Marx, Sraffa: The Langston Memorial Volume*. London: Verso. ISBN 978-0860910787.
- Mandel, E. E., Novack, G. (1973): *The Marxist Theory of Alienation: Three Essays*. New York: Pathfinder. ISBN 0873482301.
- Mandel, E. E., Wolf, W. (1989): *Cash Crash & Crisis: Profitboom, Börsenkrach und Wirtschaftskrise*. Hamburg: Rasch und Röhring. ISBN 9783891362006.

Doplňující informace a další prameny

- Albarracín, J. (1987): *La onda larga del capitalismo español. Prólogo: Ernest Mandel*. Madrid: Economistas Libros. ISBN 978-8460052371.
- Achcar, G. (ed.) (2003): *Gerechtigkeit und Solidarität: Ernest Mandels Beitrag zum Marxismus*. Köln am Main: Neuer isp-Verlag. ISBN 978-3929008449.
- Brzezinski, Z. K. (1999): *Velká šachovnice: K čemu Ameriku zavazuje její globální převaha*. Praha: Mladá fronta. ISBN 80-204-0764-2.
- Cassel, G. K. (1932): *The Theory of Social Economy*. New York: Harcourt, Brave & Co. ISBN nemá.
- Craig, P. P., Watt, K. E. F (1985): The Kondratieff Cycle and War: How Close Is the Connection? *Futurist*, roč. 20, April, s. 25-27. ISSN 0016-3317.
- Day, R. B. (1976): The Theory of Long Waves: Kodratieff, Trotcky, Mandel. *New Left Review*, roč. 99, č. 1, s. 67-82. ISSN 0028-6060.
- Delbeke, J. (1981): Recent Long-Wave Theories: A Critical Survey. *Futures*, roč. 13, č. 4, s. 246-257. ISSN 0016-3287.
- Dolejš, J. et al. (eds.) (2012): *K socialismu v 21. století*. Praha: Futura. ISBN 978-80-86844-78-7.
- Dupriez, L. H. (1947): *Des mouvements économique généraux*. Louvain: Institut de Recherches Économiques et Sociales de l'Université de Louvain. ISBN nemá.
- Džbáňková, Z., Rusmichová, L., Sirůček, P. (2021): Another New Economy or a Crossroads of Civilization? *Ekonomické listy VŠEM*, roč. 12, č. 1, s. 14-44. ISSN 1804-4166.

- Entov, R. M., Poletayev, A. V. (1987): On the Long-Term Dynamics of the Rate of Return. In Vasko, T. (ed.) (1987): *The Long-Wave Debate*. Berlin/Heidelberg: Springer-Verlag, s. 105-118. ISBN 3-540-18164-4.
- Forrester, J. W. (1979): Innovation and the Economic Long Wave. *McKinsey Quarterly*, roč. 15, č. 2, s. 26-38. ISSN 0047-5394.
- Forrester, J. W. (1980): Innovation and the Economic Long Wave. *Strategy & Leadership*, roč. 8, č. 6, s. 6-15. ISSN 1087-8572.
- Frank, A. G., Gills, B. K. (eds.) (1993): *The World System: Five Hundred Years or Five Thousand?* London/New York: Routledge. ISBN 0415076781.
- Freeman, Ch. P. (ed.) (1983): *Long Waves in the World Economy*. London: Butterworth-Heinemann. ISBN 0408221569.
- Freeman, Ch. P., Clark, J., Soete, L. L. G. (1982): *Unemployment and Technical Innovation: A Study of Long Waves in Economic Development*. Westport: Greenwood Press. ISBN 0313236011.
- Galegati, M. (1987): Aggregate Demand and Kondratieff Cycle: A Methodological Note. In *Newsletter on Long Waves* (April 1987). Binghamton a Paris: Fernand Braudel Center for the Study of Economies, Historical System, and Civilization a Maison des Sciences de l'Homme. ISBN nemá.
- Goldstein, J. S. (1988): *Long Cycles: Prosperity and War in the Modern Age*. New Haven/London: Yale University Press. ISBN 0300041128.
- Gordon, D. M. (1978): Up and Down the Long Roller Coaster. In Union of Radical Political Economists Staff (1978): *U.S. Capitalism in Crisis*. New York: Union for Radical Political Economics Monthly Review Press, s. 22-34. ISBN 978-0853454496.
- Gordon, D. M. (1980): Stages of Accumulation and Long Economic Cycles. In Hopkins, T. K., Wallerstein, I. M. (eds.) (1980): *Processes of the World-System*. Beverly Hills: Sage Publications, s. 9-45. ISBN 0803913788.
- Gouldner, A. W. (1980): *Two Marxism: Contradictions and Anomalies in the Development of Theory*. London: Red Globe Press. ISBN 0333288807.
- Heczko, S. a kol. (2020): *Ekonomika a společnost 4.0*. Ostrava: Key Publishing. ISBN 978-80-7418-338-6.
- Heczko, S., Sirůček, P. (1998): Dlouhé vlny (Kondratěvovy cykly) a revoluce. In Formánek, M. (ed.) (1998): *Revoluce a reformy*. Praha: Pražská rada KSČM, s. 46-56. ISBN nemá.
- Heilbroner, R. L. (1978): *Beyond Boom and Crash*. New York: W. W. Norton. ISBN 0393950034.
- Helphand, A. L. I. (Parvus) (1901): *Die Handelskrisis und die Gewerkschaften*. München: M. Ernst. ISBN nemá.
- Helphand, A. L. I. (Parvus) (1908): *Die Kapitalistische Produktion und das Proletariat*. Berlin: Buchhandlung Vorwärts. ISBN nemá.
- Heywood, A. (2008): *Politické ideologie. 4. vydání*. Plzeň: Aleš Čeněk. ISBN 978-80-7380-137-3.
- Hilferding, R. (1910): *Das Finanzkapital*. Wien: Verlag der Werner Volksbuchhandlung. ISBN nemá.
- Imbert, G. (1956): *Des Mouvements de longue durée Kondratieff*. Aix-en-Provence: Office universitaire de polycopie. ISBN nemá.

- Itoh, M. (1997): Ernest Mandel on Long Waves and Socialism. *Review of International Political Economy*, roč. 4, č. 1, s. 248-255. ISSN 0969-2290.
- Jameson, F. (1991): *Postmodernism, or, the Cultural Logic of Late Capitalism*. Durham: Duke University Press. ISBN 9780822310907.
- Keynes, J. M. (1936): *The General Theory of Employment, Interest and Money*. London: Macmillan. ISBN nemá (česky např. *Obecná teorie zaměstnanosti, úroku a peněz*. Praha: Cicero 2020. ISBN 978-80-270-7399-3, resp. recenze in *Politická ekonomie*, 2021, roč. 69. č. 1, s. 135-141. ISSN 0032-3233).
- Kitchin, J. (1923): Cycles and Trends in Economic Factors. *Review of Economic Statistics*, roč. 5, č. 1, s. 10-16. ISSN 0034-6535.
- Kleinknecht, A. H. (1987): *Innovation Patterns in Crisis and Prosperity: Schumpeter's Long Cycles Reconsidered (with a foreword by J. Tinbergen)*. London: Macmillan a New York: St. Martin's Press. ISBN 9780312418168.
- Kondratiev, N. D. (1925): Bolšije cikly konjunktury. *Voprosy konjunktury*, roč. 1, č. 1, s. 28-79. ISSN nemá.
- Kondratiev, N. D. (1935): The Long Waves in Economic Life. *Review of Economic Statistics*, roč. 17, č. 6, s. 105-115. ISSN 0034-6535.
- Kondratiev, N. D. (1989): *Problemy ekonomičeskoj dinamiki*. Moskva: Ekonomika. ISBN 5-282-00700-2.
- Kuczynski, J. (1934): *Das Problem der Langen Wellen und die Entwicklung der Industrie Warenpreise in der Jahren 1820 – 1933*. Basel: Philografischer Verlag. ISBN nemá.
- Kuczynski, T. (1980): Have there been Differences between the Growth Rates in Different Periods of the Development of the Capitalist World Economy since 1850? An Application of Cluster Analysis in Time Series Analysis. In Clubb, J. M., Scheuch, E. K. (eds.) (1980): *Historical Social Research: The Use of Historical and Process-produced Data*. Stuttgart: Klett-Cotta, s. 300-316. ISBN 3-12-911060-7.
- Kuczynski, T. (1987): Marx and Engels on Long Waves. In Vasko, T. (ed.) (1987): *The Long-Wave Debate*. Berlin/Heidelberg: Springer-Verlag, s. 35-45. ISBN 3-540-18164-4.
- Kuznets, S. A. (1930): *Secular Movements in Production and Prices: Their Nature and their Beating upon Cyclical Fluctuation*. Boston: Houghton Mifflin. ISBN nemá.
- Kuznets, S. A. (1940): Schumpeter's Business Cycles. *American Economic Review*, roč. 30, č. 2, s. 251-271. ISSN 0002-8282.
- Kuznets, S. A. (1965): *Economic Growth and Structure: Selected Essays*. New York: Norton. ISBN nemá.
- Lembcke, J. (1991-92): Why 50 Years? Working-Class Formation and Long Economic Cycles. *Science & Society*, roč. 55, č. 4, s. 417-445. ISSN 0036-8237.
- Lenin, V. I. (1986): *Imperialismus jako nejvyšší stadium kapitalismu*. Praha: Svoboda. ISBN nemá.
- Louçã, F. A. (1993): *A transição de „Paradigma Tecno-Económico“ como factor das ondas longas do desenvolvimento capitalista – o caso da revolução microelectrónica*. Masters dissertation. Lisboa: MEGCT, ISEG. ISBN nemá.
- Luxemburgová, R. (1916): *Die Krise der Sozialdemokratie. Anhang: Leitsätze über die Aufgaben der internationalen Sozialdemokratie*. Zürich: Union. ISBN nemá.

- Luxemburgová, R. (1951): *Ausgewählte Reden und Schriften. 2 díly*. Berlin: Karl Dietz Verlag (česky *Dílo I, Dílo II*. Praha: SNPL 1955. ISBN nemá).
- Maclaurin, W. R. (1953): The Sequence from Invention to Innovation and its Relation to Economic Growth. *Quarterly Journal of Economics*, roč. 67, č. 1, s. 97-111. ISSN 0033-5533.
- Maddison, A. (1977): Phases of Capitalist Development. *Banca Nazionale Del Lavoro Quarterly Review*, roč. 21, č. 121, s. 103-137. ISSN 0005-4607.
- Maddison, A. (1982): *Phases of Capitalist Development*. New York: Oxford University Press. ISBN 0198284519.
- Maddison, A. (1991): *Dynamic Forces in Capitalist Development: A Long-Run Comparative View*. New York: Oxford University Press. ISBN 0198283989.
- Marx, K. (1980): *Kapitál. Díl III - 1*. Praha: Svoboda. ISBN nemá.
- Mensch, G. O. (1975): *Das Technologische Patt: Innovationen Überwinden Depressionen*. Frankfurt am Main: Umschau. ISBN 9783524006437.
- Mensch, G. O. (1979): *Stalemate in Technology: Innovations Overcome the Depression*. Cambridge: Ballinger. ISBN 088410611X.
- Menschikov, S. M. (1987): *Structural Crisis as a Phase in Long – Term Economic Fluctuations*. In Vasko, T. (ed.) (1987): *The Long-Wave Debate*. Berlin/Heidelberg: Springer-Verlag, s. 66-75. ISBN 3-540-18164-4.
- Menschikov, S. M. (1989): *Lange Wellen in der Wirtschaft: Theorie und aktuelle Kontroversen*. Frankfurt am Main: IMSF. ISBN 9783888070617.
- North, D. (1997): *Ernest Mandel 1923–1995: A Critical Assessment of His Role in the History of the Fourth International*. New York: Labour Press Books. ISBN 9781875639144.
- Poletajev, A. V., Saveljevová, I. M. (1988): Dlinnyje volny v razvitii kapitalizma. *Mirovaja ekonomika i mezhdunarodnyje otnoshenija*, roč. 41, č. 5, s. 71-86. ISSN 0131-2227.
- Pressman, S. (2005): *Encyklopedie nejvýznamnějších ekonomů*. Brno: Barrister & Principal. ISBN 80-86598-57-8.
- Prorok, V. (2012): *Tvorba rozhodování a analýza v politice*. Praha: Grada. ISBN 978-80-247-4179-6.
- Prorok, V., Lisa, A. (1994): K řádu přes chaos? *Mezinárodní vztahy*, roč. 29, č. 3, s. 79-83. ISSN 0323-1844.
- Ransdorf, M. (1996): *Nové čtení Marxe. I. díl*. Vimperk: Futura. ISBN 80-85523-31-0.
- Ransdorf, M. (2012): *Nové čtení Marxe II. Marx jako platforma kritického myšlení*. Plzeň: Euroverlag. ISBN 978-80-7177-0305.
- Rosier, B., Dockés, P. (1987): *Cykle ekonomiczne: Kryzysy i przemiany społeczne-perspektywa historyczna*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Ekonomiczne. ISBN 8320805651.
- Rostow, W. W. (1978): *The World Economy: History & Prospect*. London: Palgrave Macmillan. ISBN **0333248392**.
- Rostow, W. W. (1980): *Why the Poor Get Richer and the Rich Slow Down: Essays in the Marshallian Long Period*. Austin: University of Texas Press. ISBN 0292730128.

- Sautter, Ch. (1978): Phases et Formes structurelles du capitalisme japonais. In Aglietta, M., Sautter, Ch. (eds.) (1978): *Quatre Economies Dominantes sur Longue Période*. Paris: Institut National de la Statistique et des Etudes Economiques. ISBN nemá.
- Shaikh, A. (1978): An Introduction to the History of Crisis Theories. In Steinberg, B. et al. (eds.) (1978): *U.S. Capitalism in Crisis*. New York: Union of Radical Political Economy, s. 219-241. ISBN 0853454493.
- Scharlau, W. B., Zeman, Z. (1999): *Parvus Helphand: Muž, který financoval Lenina*. Praha/Litomyšl: Paseka. ISBN 80-7185-220-1.
- Schumpeter, J. A. (1912): *Theorie der wirtschaftlichen Entwicklung*. München/Leipzig: Duncker a. Humblot. ISBN nemá (slovensky *Teória hospodárskeho vývoja: Analýza podnikateľského zisku, kapitálu, úveru, úroku a kapitalistického cyklu*. Bratislava: Pravda 1987. ISBN nemá).
- Schumpeter, J. A. (1939): *Business Cycles: A Theoretical, Historical and Statistical Analysis of the Capitalist Process*. New York/London: McGraw-Hill. ISBN nemá.
- Schumpeter, J. A. (1942): *Capitalism, Socialism and Democracy*. New York: Harper & Row. ISBN nemá (česky *Kapitalismus, socialismus a demokracie*. Brno: Centrum pro stadium demokracie a kultury 2004. ISBN 80-7325-044-6, resp. recenze in *Politická ekonomie*, 2005, roč. 53, č. 5, s. 711-716. ISSN 0032-3233).
- Simiand, F. J. Ch. (1932): *Le Salaire, l'évolution sociale et la mannaie*. Paris: Alcan. ISBN nemá.
- Simiand, F. J. Ch. (1933): *Les Fluctuations économiques a longue période et la crise mondiale*. Paris: Alcan. ISBN nemá.
- Sirůček, P. (1997): Počátky analýzy dlouhých vln II. Cyklický vývoj kapitalistických ekonomik v díle K. Marxe a B. Engelse, marxistická teorie krizí. Marx a Engels o dlouhých vlnách. *Marathon*, roč. 1, č. 5, s. 5-12. ISSN 1211-8591.
- Sirůček, P. (1998): N. D. Kondratěv – zakladatel moderních koncepcí dlouhých vln. *Politická ekonomie*, roč. 46, č. 4, s. 575-588. ISSN 0032-3233.
- Sirůček, P. (1999a): Koncepce dlouhých vln J. A. Schumpetera. *Politická ekonomie*, roč. 47, č. 5, s. 643-667. ISSN 0032-3233.
- Sirůček, P. (1999b): Počátky zkoumání dlouhých vln. *Politická ekonomie*, roč. 47, č. 1, s. 97-111. ISSN 0032-3233.
- Sirůček, P. (1999c): Zkoumání dlouhých vln v meziválečném období. *Politická ekonomie*, 1999, roč. 47, č. 3, s. 378-392. ISSN 0032-3233.
- Sirůček, P. (2000a): Dlouhé vlny kapitalistického vývoje v pojetí západního marxisty E. Mandela. *Marathon*, roč. 4, č. 1, s. 11-28. ISSN 1211-8591.
- Sirůček, P. (2000b): Moderní syntetizující koncepce dlouhých vln J. Van Duijna. *Marathon*, roč. 4, č. 2, s. 13-25. ISSN 1211-8591.
- Sirůček, P. (2001): Standardní a nestandardní přístupy k ekonomickým cyklům (vybrané problémy). *Politická ekonomie*, roč. 49, č. 1, s. 109-126. ISSN 0032-3233.
- Sirůček, P. (2005): Teorie inovací J. A. Schumpetera a její rozpracování F. Valentou. *Ekonomie a Management*, roč. 8, č. 3, s. 6-13. ISSN 1212-3609.
- Sirůček, P. (2007): Inovační přístup k dlouhým vlnám. *Ekonomický časopis*, roč. 55, č. 1, s. 54-68. ISSN 0013-3035.

- Sirůček, P. (2011): Globální kapitalismus z hlediska tzv. teorie dlouhých vln. In Heller, J., Neužil, F. a kol. (2011): *Kdopak by se Marxe bál?* Praha: Futura, kap. IV. (s. 95-123). ISBN 978-80-86844-73-2.
- Sirůček, P. (2012): Staronové fenomény kapitalistické globalizace. In Dolejš, J. et al. (eds.) (2012): *K socialismu v 21. století*. Praha: Futura, s. 19-46. ISBN 978-80-86844-78-7.
- Sirůček, P. (2015): Krize ve světle inovační teorie dlouhých vln. In Kubů, E., Soukup, J., Šouša, J. (eds.) (2015): *Fenomén hospodářské krize v českých zemích 19. až počátku 21. století: Cyklický vývoj ekonomiky v procesu graduující globalizace*. Praha a Ostrava: Filosofická fakulta Ostravské university a Nová tiskárna Pelhřimov, s. 25-54. ISBN 978-80-7415-115-6 (Praha) a 978-80-7464-774-1 (Ostrava).
- Sirůček, P. (2016a): *Dlouhé K-vlny (historie zkoumání, vývoj, výhledy) a rozpory soudobé globalizace. Díl I. O cyklech a dlouhých vlnách. Díl II. O globalizaci a dlouhých vlnách. 3. aktualizované vydání*. Praha: Fórum společenských věd Klubu společenských věd, roč. 2016 (IV.). ISSN 2336-7679.
- Sirůček, P. (2016b): Dlouhodobé hospodářské cykly. In Heczko, S. a kol. (2016): *Hospodářské cykly: Teorie a realita*. Praha: Bankovní institut vysoká škola, s. 48-100. ISBN 978-80-7265-229-7.
- Sirůček, P. (2017): František Valenta a pracovní teorie inovací. *Alternativy (časopis CSTS)*, září 2017, roč. 1, č. 1, s. 173-198. ISSN nemá.
- Sirůček, P. (2018): Neznámý a nedoceněný N. D. Kondratěv. *Alternativy (časopis CSTS)*, červenec 2018, roč. 2, č. 3, s. 147-190. ISSN nemá.
- Sirůček, P. (2019): *J. V. Robinsonová a R. Luxemburová – největší ženské osobnosti teoretické ekonomie. S předmluvou I. Švihlíkové. 2. doplněné vydání*. Praha: Fórum společenských věd Klubu společenských věd, roč. 2019 (VII.). ISSN 2336-7679.
- Sirůček, P. (2020a): *Bubble 4.0: A Marxist View through the Prism of the Old Left*. November 2020 – epaper. Brusell: Transform! european network for alternative thinking and political dialogue. ISBN 978-3-903343-07-8 (resp. *Bublina 4.0 – marxistický pohled prizmatem staré levice* včetně dodatku *Zelená etapa 4.0 a koronakrize*. Praha: Institut české levice 2021a. ISBN nemá).
- Sirůček, P. (2020b): Revoluce 4.0: fakta a mýty. In Heczko, S. a kol. (2020): *Ekonomika a společnost 4.0*. Ostrava: Key Publishing, s. 163-201. ISBN 978-80-7418-338-6.
- Sirůček, P. (2021b): Quo vadis, „nobelovské“ ocenění za ekonomické vědy? *Politická ekonomie*, roč. 69, č. 4, s. 479-504. ISSN 0032-3233.
- Sirůček, P. (2022): *Utopický vizionář Bernard Bolzano. S předmluvou L. Perného. 1. elektronické vydání (pdf), resp. 2. rozšířené a doplněné vydání*. Praha: Institut české levice. ISBN 978-80-11-02303-4.
- Sirůček, P. (2024): *Nové čtení Radovana Richty. S předmluvou R. Valenčíka. 1. elektronické vydání (pdf), resp. 2. upravené vydání*. Praha: Institut české levice. ISBN 978-80-908974-0-3.
- Sirůček, P. a kol. (2007): *Hospodářské dějiny a ekonomické teorie (vývoj-současnost-výhledy)*. Slaný: Melandrium. ISBN 978-80-86175-03-4.
- Solomou, S. (1986): Innovation Clusters and Kondratieff Long Waves in Economic Growth. *Cambridge Journal of Economics*, roč. 10, č. 2, s. 101-112. ISSN 0309-166X.
- Solomou, S. (1990): *Phases of Economic Growth, 1850-1973: Kondratieff Waves and Kuznets Swings*. Cambridge: Cambridge University Press. ISBN 9780521389044.

- Sterman, J. (1987): *The Economic Long Wave: Theory and Evidence*. In Vasko, T. (ed.) (1987): *The Long-Wave Debate*. Berlin/Heidelberg: Springer-Verlag, s. 127-161. ISBN 3-540-18164-4.
- Stutje, J. W. (2009): *Ernest Mandel: A Rebel's Dream Deferred*. London: Verso. ISBN 9781844673116.
- Sweezy, P. M. (1967): *Teorie vývoje kapitalismu*. Praha: Academia. ISBN nemá.
- Sylos-Labini, P. (1967): *Oligopol a technický pokrok*. Praha: Svoboda. ISBN nemá.
- Švihlíková, I. (2010): *Globalizace & krize: Souvislosti a scénáře*. Praha: Grimmus. ISBN 978-80-87461-01-3 (resp. recenze in *Acta Oeconomica Pragensia*, 2011, roč. 19, č. 2, s. 97-100. ISSN 0572-3043).
- Švihlíková, I. (2014): *Přelom: Od Velké recese k Velké transformaci*. Bratislava: Inaque.sk. ISBN 978-80-89737-06-2.
- Trockij, L. D. (1921): Leon Trotsky's speech at the Third Congress of the Comintern: Report on the World Economic Crisis and the New Task of the Communist International. Zpráva na 3. kongresu Komunistické internacionály. In Trockij, L. D. (2009): *The First Five Years of the Communist International. Díl 1. 2. vydání*. New York: Pathfinder Press. ISBN 0-87348-830-X.
- Trockij, L. D. (1923): O krivoj kapitalističeského rozvitija: Pismo v redakciju vmesto obeščannoji stati. *Vjestnik socialističeskoj akademiji*, díl 4, s. 3-12. ISSN nemá.
- Trockij, L. D. (1926): K voprosu o tendencijach rozvitija mirovogo chozjastva. *Plannovoje chozjastvo*, č. 1, s. 185-200. ISBN nemá.
- Tylecote, A. (1992): *The Long Wave in the World Economy: The Present Crisis in Historical Perspective*. London: Routledge. ISBN 0415036909.
- Van Duijn, J. J. (1983): *The Long Wave in Economic Life*. London: G. Allen and Unwin. ISBN 0-04-330330-7.
- Vasko, T. (ed.) (1987): *The Long-Wave Debate*. Berlin/Heidelberg: Springer-Verlag. ISBN 3-540-18164-4.
- Wallerstein, I. M. (1979): Kondratieff up or Kondratieff down? *Fernand Braudel Review*, roč. 2, č. 4, s. 663-673. ISSN 0147-9032.
- Wallerstein, I. M. (1984): Long Waves as Capitalist Process. *Fernand Braudel Review*, roč. 7, č. 4, s. 559-575. ISSN 0147-9032.
- Wallerstein, I. M. (1992): *A Brief Agenda for the Future of Long-Wave Research*. In Kleinknecht, A., Mandel, E. E., Wallerstein, I. M. (eds.) (1992): *New Findings in Long Wave Research*. London: Palgrave Macmillan. ISBN 978-1-349-22450-0.
- Woods, A., Grant, T. (2000): *The Class Struggle and the Economic Cycles (Once Again on the World Economy)*. Dostupné na <http://www.marxist.com/class-struggle-economic-cycle181000.htm>.
- Woytinski-Lorenz, W. (1931): Das Rätsel der langen Wellen. *Schmollers Jahrbuch*, roč. 55, č. 4, s. 1-42. ISSN 1439-121X.
- Zarnowitz, V. (1992): *Business Cycles: Theory, History, Indicators and Forecasting*. Chicago: Chicago University Press. ISBN 9780226978901.

Abstrakt

E. E. Mandel byl trockistický německo-belgický teoretik a aktivista, ekonom, filozof, učitel, novinář, spisovatel, odbojář, politik. Příspěvek klade důraz na vklad k teorii dlouhých vln. Mandel se považoval za liberálního marxistu a používá i marxistické kategorie a základní logiku. Mandelova koncepce dlouhých vln představuje pokus o ucelenou „akumulační“ teorii dlouhých vln vývoje kapitalismu v marxistickém duchu. Mandel se přidržuje asymetrického konceptu dlouhých vln, kdy přechod z růstové do sestupné fáze je endogenního charakteru, ale zvrát opačný závisí na radikálních změnách historického a geografického prostředí kapitalismu, které mohou způsobit prudký vzestup míry zisku. Operuje s relativní nezávislostí dlouhodobých cyklů třídních bojů, resp. úsilím měnit organizaci práce a vyzdvihuje rozhodující roli subjektivního faktoru. Tento rozhodne, zda nevyhnutelná fáze zostřeného třídního boje, jako přímý důsledek dlouhodobé krize zhodnocování kapitálu, vyústí ve vítězství či porážku pracujících. Jeho model lze ocenit jako jisté vyvážení mechanicky interpretovaných inovačních přístupů k dlouhým K-vlnám.

Abstract

E. E. Mandel was a Trotskyist German-Belgian theorist and activist, economist, philosopher, teacher, journalist, writer, resistance fighter, politician. The contribution emphasizes the contribution to the theory of long waves. Mandel considered himself a liberal Marxist and also uses Marxist categories and basic logic. Mandel's concept of long waves represents an attempt at a comprehensive „accumulation” theory of long waves of the development of capitalism in the Marxist spirit. Mandel adheres to the asymmetric concept of long waves, where the transition from a growth phase to a decline phase is endogenous, but the opposite reversal depends on radical changes in the historical and geographical environment of capitalism, which can cause a sharp rise in the rate of profit. It operates with relative independence of long-term cycles of class struggles, or efforts to change the organization of work and highlights the decisive role of the subjective factor. This will decide whether the inevitable phase of intensified class struggle, as a direct consequence of the long-term crisis of capital appreciation, will result in the victory or defeat of the workers. His model can be appreciated as a certain balance of mechanistically interpreted innovative approaches to long K-waves.

Klíčová slova

E. E. Mandel – trockismus – dlouhé vlny kapitalistického vývoje – akumulační teorie dlouhých vln – dlouhé vlny a marxismus

O autorovi:

prof. Ing. Pavel Sirůček, Ph.D.

**1965. VŠE v Praze. Studia na ČVUT a UK, absolvent VŠE (Politická ekonomie) a FSV UK (Ekonomie), dále studium politologie na VŠE. Působí na VŠE jako profesor ekonomie. Člen CSTS. Publikace zaměřené na dlouhé K-vlny, globalizaci, dějiny sociálně ekonomického myšlení, politické ideologie, politické analýzy a prognózy. Cykloturista, laický degustátor a glosátor piva.*

Dietlovské seriály vrcholné normalizace jako zrcadlo hospodářských a sociálních poměrů pozdního protosocialistického komunismu

Jiří Malínský

Půdorys výchozího pohledu

Komunistické období se po nástupu konzervativního (neoliberalistického) kapitalismu, který *předstírá svou modernost* mj. předponou post- (postkomunismus, postmoderna) a *oprašováním desetiletí starých vývojových schémat* překrývá probíhající *stálé stupňování společenské nerovnosti*, se stalo zapomenutým časem novodobých českých dějin. Otázky, které ještě v devadesátých letech měly často vyhrocenou podobu, v současnosti prožívají svůj *jurečkovský epilog*: trapně karikaturní snižování penzí nejstarších žijících lidí někdejších normalizačních tzv. kádrových pořádků, jež kromě zbytečné byrokratické procedury či procedur názorně ilustruje prázdnotu vnějškovosti těchto kroků. Kritické vyrovnání s předlistopadovým obdobím – nemilosrdné ve věcném uchopení a oproštěné od vnějškových tanečků a rádoby polistopadových piruet – se zdá být s časem stoupající určitostí zadáním příštích generací budoucích českých historiků.

Mezi polovinou sedmdesátých a osmdesátých let vytvořil převážně zasloužilý umělec Jaroslav Dietl (1929–1985) sérii výrobně společenských seriálů, kterými obsáhl podstatnou část normalizační společnosti. Jejich vyjmenování – *Nejmladší z rodu Hamrů* (1975), *Muž na radnici* (1976), *Nemocnice na kraji města* (1977, 1981), *Žena za pultem* (1977), *Zákony pohybu* (1978), *Inženýrská odysea* (1979), *Plechová kavalérie* (1979), *Okres na severu* (1980) a *Synové a dcery Jakuba skláře* (1985), ke kterým volněji přičítají dílo Markéty Zinnerové (nar. 1942) *My všichni školou povinní* (1984), které je s dietlovskými seriály spřízněno autorským úhlem pohledu i způsobem zpracování scénáře (prostředí předlistopadových vysokých škol pojal umělecky méně silný a působivý seriál *Bylo nás šest* z r. 1986). Je pozoruhodné, že tento výčet nevyčerpává ani zdaleka Dietlovo autorské úsilí z posledních let jeho života. Režisérem těchto děl byl ve většině natáčení profesně zdatný zasloužilý umělec, režisér a vysokoškolský pedagog Evžen Sokolovský (1925–1998). V případě seriálu ze školního prostředí byli režiséry národní umělec *Ludvík Ráža* (1929–2000) a ságu z dělnického prostředí a zemědělský seriál natočil režisér *Jaroslav Dudek* (1932–2000).

Společnými jmenovateli těchto děl jsou účely zřejmě v prvním záměru svých více či méně režimních politických zadavatelů usilující o co *nejoptimističtější zobrazení z větší části komunismu normalizačního, ale také s nepominutelným zachycením poúnorového období* (nejdále v tomto směru Dietl dospěl v seriálu *Synové a dcery Jakuba skláře*). Snahou normalizačního období bylo posílit ducha *Poučení* (Poučení z krizového vývoje ve straně a společnosti po XIII. sjezdu KSČ, schváleno 1970) a oslabení nepomíjejících vzpomínek na překotně a horečně nadějnou dobu druhé poloviny šedesátých let. Alternativou tohoto *především strážlivě věcného pohledu*, který měl být zapomenut, byla netajená snaha vylicít poúnorové období jako éru ne-*snadného*, ale prvoplánově optimisticky pojatého úsilí o vybudování proklamativně pojatého,

budovatelsky do „světých zítřků“ papírově směřujícího úsilí, jež mělo vyvrcholit v chruščovsky pojaté utopické vizi předpokládané komunistické formace, která se měla stát působivou alternativou dobového demokratického, viditelně sociálně založeného liberalistického státně monopolního kapitalismu tzv. zlatého věku (1945–1975).

Ve většině případů, která se plně týká i tohoto výběrového souhrnu televizní seriálové tvorby sedmdesátých a osmdesátých let, se autoři, svádějící s velmi střídavou úspěšností boje s dobovou cenzurou (často i s druhotnou vlastní autocenzurou), nezřídka pokoušeli o *kritickou reflexi toho výseku dobové skutečnosti*, které se týkalo zaměření toho kterého seriálu. Nejen titulní role hráli velmi často špičkoví herci zčásti ještě prvorepublikové a třetirepublikové, ale i generací let padesátých až sedmdesátých let minulého století. Průrazným znakem dietlovské tvorby vedle fabulační dovednosti byly i většinou skvěle pojaté dialogy, jež převážně Sokolovského režie dokázala dále pozitivně rozvinout a posunout. Schopnost *citlivě zrcadlit historický kontext* – byť většina seriálů byla pojata jako díla dobově současná – byla dalším pozoruhodným autorským znakem tohoto klasika nejen české, ale i evropské seriálové tvorby. Proto také jeho tzv. *zeitstücky* (časová díla) ve své většině oproti původním očekáváním přetrvaly deseti letí a jsou organickou součástí zlatého fondu československé a novočeské dramatické tvorby.

Rád bych také v této souvislosti připomněl obě komunisty užívaná ocenění, tj. tituly *národní a zasloužilý umělec*. První tituly tohoto druhu se objevily po prudkých diskusích během prvních měsíců Třetí Republiky československé a uděloval je prezident dr. Edvard Beneš: mezi jejich prvními nositeli byli např. hrdinové obou odbojů spisovatel a proslulý dramatik, ruský legionář, generál zdravotní služby *dr. František Langer* (1888–1965) a básník a divadelní režisér Národního a Vinohradského divadla, původce Manifestu spisovatelů z r. 1917 *Jaroslav Kvapil* (1868–1950). A i v pozdějších letech byly tyto tituly, byť se v nich projevovaly některé stalinizující motivy a narativy, udělovány především *na základě prokazatelných a veřejností všeobecně respektovaných uměleckých kvalit*. V tomto ohledu o nich takto nanejvýš věcně píše ve svých vzpomínkách např. zasloužilá umělkyně *Vlasta Chramostová* (1926–2019). Polistopadové Thálie se svým společenským postavením se sice těmto titulům blíží, ale svou prestižností jim nejsou s to konkurovat; rezortních ocenění tohoto typu je v polistopadovém Česku totiž více, zatímco pojetí těchto titulů objalo oblast nepoměrně širší a nejspíš i hlubší.

Takto pojímané seriály a takto cítící a jednající scénáristé a dramatici – Jaroslavu Dietlovi mezi nimi patřilo přední, ne-li čelné místo – i tady hledali a nacházeli mezi troskami budovatelských mýtů padesátých let *nikdy kritického dobové současnostního přístupu* a až nepřijemné reprodukce *skutečné skutečnosti těch let*, a to ve zvlášť vypjaté podobě během normalizačního období. Jako potenciální studijní materiál mají několikrát způsob využití; dají se tu také stopovat *první náznaky optik polistopadového období* a některých rysů českého, ale i slovenského postkomunismu (neoliberalismu).

Nejstarší seriál

Nejstarší z těchto seriálů je dílo *Nejstarší z rodu Hamrů*, líčící osudy poválečného venkova od počátků tzv. kolektivizace až po vytváření velkých zemědělských celků (socialistických velkostatků) během zlomu první a druhé poloviny sedmdesátých let slučováním původních *jednotných zemědělských družstev* (JZD) „zakládaných“ od přelomu čtyřicátých a padesátých let (tzv. kolektivizace). Gottwaldova lež, že sovětizační kolchozy v československých poměrech existovat nemohou a nebudou, překročila dirigisticky rámeček demokratického prvo-

republikového združstevňování a obohatila je i o sovchozy – státní statky a nemálo s tím spojeného protiprávního lidského utrpení. Nejmladší z rodu Hamrů Jan Hamr (*Jaroslav Satoranský*) sleduje tuto cestu od poválečného rodinného chudinského snu o důstojném životě v pohraničí na vyvlastněné usedlosti po českých Němcích přes první náběh kolektivizace, denní studium na vysoké škole v pokročilejším mladém věku, sledován svou matkou (*Libuše Havelková*) a „kulackou dcerou“ z blízkého sousedství (*Jana Šulcová*) a veden i inspirován jak hlavou vesnické organizace KSČ (*Ladislav Lála Pešek*), tak i tajemníkem OV KSČ (*Bedřich Prokoš*) až k budování integrujících tzv. JZD vyššího typu ke konci první poloviny sedmdesátých let s centry v tzv. střediskových obcích. Mezitím umírá jeho staříčká matka a osamocen v pokročilejších středních letech, potkává svou rozvedenou jinošskou lásku, se kterou vyžení i už vzrostlého syna. Takřka třicetileté dějiny socialistického zemědělství, jak je podává Jaroslav Dietl, zrcadlí náběh, meze i ochabování budovatelského nadšení, postupné odsunutí komunistických hrdinů druhého domácího odboje neschopných zbavit se válečných a poválečných způsobů jednání a usilování (expartyzán Hubert v podání *Jiřího Valy*) i neúprosné prosazování ekonomizace zemědělské výroby a její *strmý kvalitativní i kvantitativní vzestup* počínající druhou polovinou šedesátých let. Události Pražského jara a jejich zobrazení normalizační cenzura nepovolila; v tomto ohledu vládne v čase tohoto dramatického díla *také ahistorické bezčasí*.

Obdobně založen je i o rok mladší seriál *Muž na radnici*. I tady je středobodem díla rodina ovdovělého předsedy Městského národního výboru (MěstNV) ve Starém Kunštátě (Běrouně) Františka Bavora (*Zdeněk Buchvaldek*), jehož druhou manželkou se stane Jitka (*Jiřina Bohdalová*); doplňuje je Bavorova dcera, *svobodná matka* Bohunka (*Milena Steinmasslová*), jejímž šťastně nalezeným partnerem a posléze manželem se stane architekt-urbanista Jan Mikuláš (*František Němec*); jako jakási osudová žena a posléze budoucí třetí Bavorova manželka procházející celým seriálem je stylizována učitelka mateřské školky Kateřina Hanáková (*Eva Jakoubková*). Tzv. uvolněného (placeného) předsedu městského výboru KSČ Václava Brandejse (*Jaroslav Moučka*), kolegu z původního Bavorova pracoviště, a poté tajemníka MěstNV Josefa Hlavicu (*Josef Bláha*) i někdejšího Bavorova nadřízeného a poté během času radničního podřízeného Kocmana (*Bedřich Prokoš*) lze považovat za dominantní osobnosti předsedova pracovního okolí. Zaujmou i zajímavé figury kverulanta stavitele Drápala (jedna z posledních rolí *Ladislava Boháče*) a osobitého zaníceného regionalisty knihovníka Sovy (*Františka Kovářika*). Ústředním tématem, viditelně poznamenaným opravdu nevšední mladoboleslavskou urbanizační zkušeností šedesátých a sedmdesátých let minulého století, je citlivá modernizace městečka a rozsáhlá bourání jeho dlouhodobě neudržované centrální staré (kolem 100–150 let) zástavby.

Pro právní limity doby je také příznačná epizoda vypuzení rozvedené manželky Kateřiny Hanákové a jejího malého dítěte ze služebního bytu, který jim nečekaně uzavře otec rodiny a současně nositel užívacího práva k němu a pošle je tak na ulici; Bavorova okamžitá bezmoc představitele lidomoci působí drásavě i po téměř padesáti letech. Budovatelské nadšení je tlumeno místními intrikány, prvotní nezkušeností obou vedoucích radničních funkcionářů i útrapami tzv. plánovací ekonomiky a dobovou rigidní úřednickou rutinou, která kontrastuje se stále působící virtuální budovatelskou optikou dožívající v prvních letech normalizace. I tady je zřejmé, že *Pražské jaro* spojené s blíže nepopsanou tzv. kontrarevolucí *vlastně nikdy nebylo*, ačkoliv z kontextu námětu i scénáře je zřejmé, že celý urbanizační projekt, jenž je obsahem *Muže*, probíhal po několik volebních obdobích. Přes některá úskalí, která jsou obsažena ve ztvárnění scénaristickém i režijním, lze říci, že *Muž* poskytuje *poměrně vyčerpávající obraz práce*

předlistopadové komunální politiky a že je oživen nikoliv schématy, ale vesměs zdařile stylizovanými a podanými, opravdu lidskými postavami.

Zapomínaný scénář

Jakoby zastrčenější a poněkud méně zdařilý seriál *Žena za pultem* nakonec při svém působení na diváckou veřejnost působil více kvalitním hereckým obsazením než úrovní scénáře a cenzurou svázané režie jinak mimořádně schopného Jaroslava Dudka (1932–2000). Mozaika dvanácti měsíčních příběhů spojených se zaměstnanci socialistické velkoprodeje se v dění samotného obchodu pojí s dominantní postavou rozvedené matky dvou dorůstajících dětí Anny Holubové (*Jiřina Švorcová*), vedoucím velkoprodeje Václavem Karasem (*Vladimír Menšík*) a jeho zástupcem Vilímkem (*Zdeněk Řehoř*). V rodinném okolí Holubové mimo dcery Michaly (*Jana Boušková*) a syna Petra (*Jan Potměšil*) upozorní brilantní kreace *Dany Medřické* (Annina matka Papeřová) a nápadníka Karla Brože (*Petr Haničinec*). Z mikrokosmu prodejny vynikli skladník Oskar Hemerlík (*Jaromír Hanzlík*), osobitě rázná, svou osobností i pádnou výmluvností strhující prodavačka Olina Škarapesová (*Hana Maciuchová* co do proslulosti srovnatelná s dr. Štrosmajerem Miloše Kopeckého) a prodavačka Zdena Kalášková (předčasně zesnulá *Karolína Slunéčková*).

I když líčené děje socialistického obchodu rané normalizace nebyly pouze surrealistické, celkové pojetí i předmět sporu kolem kvality těchto terciérních služeb mezi virtuálně zákaznictvu oddanou Holubovou a značně administrativně komisním Vilímkem až příliš často *šustí papírem* (lze tu spatřovat působení zřejmě dotěrnější cenzury). Provoz socialistického obchodu je tu ovšem, pokud jde „pouze“ o jeho vnější kolorit, pojednán přesně, a i pro naši dobu více než ilustrativně. Dnes by úroveň zpracování patřil nicméně *do vysokého nadprůměru* současné televizní produkce tohoto typu pořadů.

Poprvé v průmyslu

V případě dalšího seriálu *Zákony pohybu* nastala změna na místě scénáristy: Dietla pro tento případ nahradil dlouholetý televizní dramaturg *Miloš Smetana* (1932–2009), mj. autor seriálů *Bronzová spirála* či v plném slova smyslu polistopadového díla *Život na zámku* (1995–1998) nebo televizní inscenace ze života krále Jiřího z Poděbrad *Králův kalich* (1974). Hlavním dějištěm je výrobce topných těles národní podnik Radiana, který zalidňují jeho první a druhý ředitel Ing. Karel Draxler (*Martin Růžek*) a jeho nástupce Ing. Viktor Hájek (plzeňský herec *Viktor Vrabec*). V jejich okolí se vyskytují i obměňující se náměstci Ing. Petr Kalaš (*Luděk Munzar*), zákeřný emigrant dr. Mráček (*Otakar Brousek st.*), neobvykle mladý a značně nekonvenční hlavní konstruktér Ing. Jiří Hartmann (*Jiří Štěpnička*), předseda Závodního výboru ROH (odborů) František Vrba (*Ilja Prachař*), předseda podnikového výboru KSČ Václav Kalina (*Jiří Vala*), mistrová obrobny Jiřina Křížová (*Věra Bublíková*), dělník-rozvraceč Jaroslav Čumpelík (*Josef Somr*) a mikrokosmos Radiany dotvářejí družstvo Kovoterm a amatérské kvarteto, jehož lidsky jímavou hlavou je Arnošt Šerák (*Ladislav Pešek*), a mj. je tvoří mimo Hájka další z náměstků Radiany Ing. Zdeněk Šindelář (*Vladimír Ráž*) a příležitostně tu zaskakuje i budoucí Hájkova partnerka Milada Šeráková (*Jana Šulcová*).

Tezovitě pojatý scénář integroval některé základní prvky tak řečené plánované ekonomiky: tzv. *dodavatelsko-odběratelské vztahy* (dobové alternativní označení tržního mechanismu) *váží* se na dění kolem vynálezu ing. Hartmanna a mezipodnikového (mezifiremního) průnikového vzájemného *přetahování* pracovních sil, jak je ilustruje ředitel podniku Jádrostav

Bureš (*Josef Bek*) i zkorumpovanost podniků zahraničního obchodu ilustrovanou na příkladu zahraniční firmy Pressmaschinen a jejího zástupce Jeana Tonelliho (výtečný *Ota Ševčík*). Výživný je i *popis skutečné pracovní atmosféry a morálky* uvnitř Radiany, a i tu s dobově neobvyklou otevřeností líčící až vyhroceně *jejich faktický rozvrat*; vedle otevřených flákačů se tu objevují i endemitní nositelé nezištných motivací; jedny s druhými, včetně vedení, zpravidla spojuje *úzce utilitární zájem na výplatě prémie* (dobový vtip tvrdil, že „pracující“ předstírají, že pracují, a stát naopak předstírá, že je platí). Jednoznačná není ani kvalita postav: v řadě případů se tu *projevuje spíše figurkaření* a někdy *poněkud voluntaristicky dotvářený děj*. *Zákony pohybu* jsou jakousi předsíní ještě důkladnějšího pohledu do nitra předlistopadového plánovaného hospodářství, jak je přináší seriál *Inženýrská odysea*.

Tři mušketýři

O rok mladší seriál *Inženýrská odysea* byl pojat i pojednán velkoryseji a s nepoměrně větší vypovídací hodnotou; totéž lze říci o syžetu, scénáři, režii i pojetí a úrovni zpracování postav. Jejich východisko má poněkud „mušketýrský“ ráz: ke třem spolužákům končícím ČVUT inženýrům Zbyňku Kořínkovi (*Jaroslav Satoranský*), Václavu Peškovi (*Petr Kostka*) a Jánů Krnáčovi (potěšitelně slovensky promlouvající, nikoliv česky nadabovaný *Michal Dočolomanský*) přibyl D'Artagnan v sukních, Peškova sestra Lucie, rovněž inženýrka (*Eva Jakoubková*), shodou okolností životní Kořínkova partnerka. K těmto čtyřem výrazným individualitám přibývají postavy jejich rodinného zázemí: Pešek otec (*Ilja Prachař*), Peškova choť Alexandra (*Eliška Balzerová*) a zdánlivě v pozadí půdorysu díla stojící sekretářka Lucie Přibyllová (vynikající *Marta Vančurová*). Další baterii rolí tvoří osobnosti spjaté s Hlubočanskými strojírnami. Oba jejich ředitelé, Pešek i *Ota Sklenčka* (postava postrádá jméno), jsou doplněni řadou náměstků: mj. rutinně sebestředným Vilémem Halířem (*Petr Haničinec*), ke kterým přibyli v seriálu klíčově pojatí funkcionáři *Ferdinand Krůta* (předseda PV ROH, ve scénáři neuvedeno jméno postavy), a předseda PV KSČ Jiří Strnad (*Alois Švehlík*). Výrobní část ještě doplňují šéfkonstruktor staré školy Heřman (*Jiří Vala*) a jeho osobitý podřízený Čestmír Voženílek (vynikající *Jiří Císler*, srovnatelné s Maciuchovou a Kopeckým v dalších seriálech *Žena za pultem* a *Nemocnice na kraji města*). Zpovzdálí svého někdejšího svěřence z dětského domova soustavně sleduje vychovatelka Anna Smetanová (výborná *Libuše Havelková*), domácí konkurenci Hlubočan ztělesňuje ředitel Kovostroje Roztoky Břetislav Hajný (*Josef Bek*), generálního ředitele koncernového podniku VHI Továrny textilní techniky průrazně ztělesnil *Václav Voska* (byla to jedna z jeho posledních úloh; i tato postava při vynikajícím a individuálně odstíněném hercově podání ale postrádá pojmenování). Krnáčovým nadřízeným v Textilexportu je ředitel Svačina (*Jiří Adamíra*) a dobrým duchem Kořínkových invenčních snah stroze jmenovaný pracovník aparátu ÚV KSČ Tesař (*Jiří Zahajský*). Osudovým mužem ve zpackané transakci, domlouvání Krnáčem, je argentinský dovozce Rujillo (*Josef Laufer*). Roli deus ex machina – ředitele Kosmy Výzkumného ústavu textilního – bravurně zvládl Pan Tau (*Otto Šimánek*).

Seriál je pojat, jak jsem již uvedl, jako souhrn životních setkávání a míjení tří přátel z vysokoškolského kolejního pokoje. Jejich životy jsou rozličné, ale jejich ústředním spojujícím tématem je mimořádně nadaným konstruktérem Kořínkem sledovaná myšlenka na technologicky zcela nový epochální tkací stroj Perpetis v seriálu kvalitativně překonávající proslulé tryskové stavy konstruktéra *Vladimíra Svatého* (1919–1986). Zprvu podceňovaný podnět se nejprve střetává s přehlíživou rutinou a leností, aby nabíraje sílu a propracovanost, upoutal Peškovu pozornost; nový ředitel Hlubočanských strojíren se chápe s poněkud sebestřednou (ale ne zcela nekritickou) ambiciózností prosazení Kořínkova projektu a svým rádobu *stachanovským*

tempem projekt málem zabije. Nedomyšlená prezentace na Brněnských veletrzích a zanedbaná patentová ochrana však na něj upoutá zahraniční – zejména japonskou – pozornost. V *Odyseji* se setkáváme s celou řadou prostředí vysokoškolskými kolejemi počínaje, továrenským prostředím a odborovými i komunistickými schůzemi pokračuje, abychom nahlédli i do střev socialistického zahraničního obchodu, „magie“ různě šizených a korigovaných výrobních plánů a posléze byli také svědky vesměs vypointovaných scén ze soukromého života našich mušketýrů.

I když lze v tomto třináctidílném díle nalézt také slabší nebo méně uchopitelná místa (dnes naprosto anachronicky působí na většinu obyvatelstva oslovení „soudruhu“, „soudružko“; již tehdy bylo v běžném styku spíše výjimečné než typické), propracovanost i psychologické zázemí většiny postav (včetně těch epizodních, které jsem neuváděl) je zdařilá a pouťavá; jako celek působí *Odysea* dojmem až monumentálním a bezpochyby patří k nejzdařilejším Dietlovým dílům.

Mezinárodní zdravotnický úspěch

Divácky mimořádně úspěšné jsou i dnes dvě řady seriálu *Nemocnice na kraji města*. Autor si všímá dobově moderní nemocnice v městě Brod (fakticky zřejmě Most), a tady se soustředí na ortopedický primariát a životní příběhy lidí kolem něj. Dlouholetým primářem je dr. Karel Sova starší (*Laco Chudík*), jeho zástupcem je výrazný dr. Josef Štrosmajer (divácky zvláště úspěšný *Miloš Kopecký*). Nadějně mládí reprezentuje čerstvá absolventka lékařství dr. Alžběta Čenková (*Eliška Balzerová*) a symbol ne zcela zvládnuté odbornosti a poněkud pokřiveného charakteru dr. Cvach (*Josef Vinklár*). Oddělení ARO je působištěm osamělé lékařky dr. Dany Králové (*Jana Štěpánková*) a mezi sestrami s „holubičími příznaky“ vyniká zprvu zakřiknutá sestra Marta Huňková-Pinkavová (*Iva Janžurová*). Nepřehlédnutelným členem primariátu je nenapravitelný svůdce a požitkář dr. Arnošt Blažej (*Josef Abrhám*). Na budoucím „seniorském“ pracovišti Sovy staršího (Němci vyžádané pokračování seriálu z r. 1981) se objevuje rázovitá, životem otřísaná žena od rány dr. Fastová (mistrovsky zvládnutá jedna z posledních rolí *Dany Medřické*). Seriál je zalidněn ještě větším množstvím postav; z pacientů vynikají např. hokejista-internacionál Přemysl Rezek (*Viktor Preiss*), zmítající se mezi lidstvím a founovstvím, či svým životním osudem zranitelný i chápající dělník Josef Pinkava (*Josef Dvořák*) nebo svou povahou v mnohém Rezkovi podobná zelinářka-notorická stěžovatelka ztělesněná *Stellou Zázvorkovou*. Zmínku si zaslouží i Sovův přítel penzionovaný primář zahraniží brilantně *Ladislavem Peškem*.

Jako v předcházejících případech jsme i zde konfrontováni s rytmem života zdravotnického zařízení, odbornou i mravní rozmanitostí postav seriálu a vlivu stranických orgánů na život i této části města, včetně způsobu vyřizování patientských stížností. Na určitém odstupu akademické sféry vůči medicíně na venkově se oproti současnosti zjevně mnoho nezměnilo stejně tak jako na planém Cvachově odborničení a ještě pustošivějším akademickém hodnocení. Oproti předcházejícím seriálům tu stoupá váha psychologie i individuálních charakteristik postav i jakoby druhotný důraz na humanistický rozměr lékařské činnosti. Špičkové herecké obsazení přispělo ke zlidovění řady výroků (hlášek) a nadčasové popularitě jejich postav. Zajímavý je i pohled zblízka „z očí do očí“ při odchodu lékařských individualit z aktivního života do penze.

Kvalita Dietlovy tvorby vyniká ve srovnání s imputovanými polistopadovými rádoby pokračováními *Nemocnice na kraji města* – nové osudy a *Nemocnice na kraji města* po dvaceti

letech; komerčními zřeteli motivované vařené remaky naopak poměrně přesně ve 26 dílech zrcadlí současnou polistopadovou dekadenci podstatné části domácí dramatické televizní tvorby.

Nezvládnutý krok

Jakési nedotažené intermezzo v této seriálové záplavě představuje *Plechová kavalérie*. Už datem svého vzniku a dokončení (1979) dává tušit, že vznikala jako poněkud opomíjená součást Dietlových prací na větších, zčásti už v tomto výkladu probraných autorských záměrech. (Mimo západními Němci vyžádaného pokračování *Nemocnice* lze odůvodněně předpokládat minimálně sbírání materiálu pro *Okres na severu* a patrně už i *Syny a dcery Jakuba skláře*). Dráp cenzury tady také působil patrně silněji, a tak ani práce režie Jaroslava Dudka pracovaná s vědomím, že scénářisticky je seriál ne zcela dotažený, nemohla nebýt podvázána.

Mladý pracovník Strojní a traktorové stanice Vít Kubánek (*Jan Hartl*) dostává od ředitele Kahovce (*Jaroslav Moučka*) šanci vést kombajnérskou brigádu (oddíl) do své první letní kampaně – sklizně obilí. Nemá snadnou pozici mezi vesměs staršími kombajnéry s jejich zvyky-zlozvyky. Pomoc táty Holečka (*Vladimír Menšík*) vždy nestačí a ani láska k Zuzaně Šimové (*Lenka Kořínková*), do níž se během kampaně zamiluje, toho mnoho neřeší. Vztahy uvnitř kombajnérské brigády se v jednom momentu vyhroť natolik, že je Kubánek dočasně ze své funkce odvolán, aby se do ní posléze vrátil a sedmý díl mohl vyznít jako happy end, v němž doposud neotesané socialistické mládí zdolalo první schod na své cestě k životní zralosti. Oslabení lidské složky našlo svou odezvu ve vyznění složky výrobní. Místy seriál připomíná spíše rutinní dobovou propagandu. A to přesto, že snaha pracovat s konflikty a slabými místy tehdejšího zemědělství tu nesporně patrná je. Více o těchto věcech však prozradí např. klasický muzikál *Starci na chmelu* (1964) nebo *Smuteční slavnost* (1969) a konec konců i *Nejmladší z rodu Hamrů*.

Poznání vnitrostranického života

Prvním vrcholem této seriálové série je rozsáhlá freska z přelomu sedmdesátých a osmdesátých let *Okres na severu* situovaná podobně jako *Nemocnice na kraji města* do dvouměstí Most–Litvínov. Hlavním hrdinou je ošlehaný vedoucí tajemník Okresního výboru KSČ Josef Pláteník (v této roli špičkový *Jaroslav Moučka*). Značnou důležitost tu má i jeho rodina: manželka Ludmila (*Jiřina Švorcová*), dcera Michala (*Jarmila Švehlová*) i zeť Ing. Jan Belšán (výtečný *Petr Svojtka*) a blízký přítel lesník Vojtěch Kostřica (*Jiří Zahajský*). Pláteník je bývalým dělnickým ředitelem tamější rafinérie, ve které se v průběhu seriálu vystřídají dva ředitelé: odborně i lidsky (v novořeči seriálu politicky) zdatný Ing. Hanych, znalý a neustále sledující i makroekonomické souvislosti chemického průmyslu na Západě (*Petr Haničinec*), a až příliš ohebný rutinér Ing. Jiří Eliášek (*Zdeněk Řehoř*); pracovníky podniku jsou zeť Belšán a jeho nadřízený Ing. Vízner (*Alois Švehlík*).

Pláteníkovým působištěm je ovšem zázemí okresního výboru KSČ. Poznáme dvě garnitury jeho podřízených: zemědělské tajemníky Václava Medunu (*Ota Sklenčka*) a začínající Ing. Karolínu Sukovou (*Jana Paulová*) a ideologické tajemníky Věru Kazdovou (*Svatava Hubeňáková*) a Jiřího Kořána (*Petr Štěpánek*). Ostrým, sice inteligentním, ale nadměrně administrativním (přeúřednělým) tajemníkem průmyslu je Ing. Miloš Vejřík (*Petr Oliva*). Pláteníkovou sekretářkou je rozvedená svobodná matka Zdena Kališová (*Renáta Doleželová*). Služebně nadřízenými brodeckého vlka jsou vedoucí tajemník krajského výboru KSČ Vladislav Lexa (*Josef*

Mixa) a vedoucí oddělení ÚV KSČ *Václav Švorc* (jméno postavy neuvedeno) a tajemník ÚV KSČ *Vladimír Ráž* (jméno postavy rovněž neuvedeno). Pláteník se také často stýká s ředitelem VHJ (výrobně hospodářské jednotky) Benediktem (*Josef Bek*). V předsednictvu OV KSČ ho často podporují jeho členové: ředitel dolu Marterer (*Josef Langmiller*), starý harcovník Kalenda (*Josef Patočka*), ředitel bankovní pobočky SBČS (Státní banky československé) Tomek (*Svatopluk Beneš*) a předseda ONV (okresního národního výboru) Kudrna (*Soběslav Sejk*). Stranicky se také dostane do kontaktu se zhůvěřilým ředitelem dolu Pokrok Oldřichem Soldánem (*Čestmír Řanda*). Svědkem jeho někdejší odbojové činnosti je partyzán a neúspěšný lidmi opuštěný kolektivizátor Vlastimil Slezák (*Ladislav Kalabus*) a neodbytná stěžovatelka Zikmundová (*Karolína Slunéčková*).

Pláteníkova sekretářka Kališová se v mateřské školce, kam umisťuje svého synka, seznámí s osamělým rozvedeným otcem Ivanem Prokopem (*Jiří Štěpnička*) a jeho dcerkou prostřednictvím kamarádství obou jejich dětí. Pláteník se jejím prostřednictvím po letech propojí s osmašedesátníkem, svým někdejší podřízeným šéfredaktorem okresních novin Karlem Prokopem (*Martin Růžek*). Tyto postavy spojují hned několik vedlejších větví seriálu: viditelný odstup od drsných metod padesátých let (v samotě žijící a umírající Slezák) a ukončení metod drsné normalizace (Karel Prokop). Milostný vztah mezi mladším Prokopem a sekretářkou Kališovou na jedné straně vyvolá rodinné drama u Prokopů (vzniká šance na vydání knihy staršího Prokopa s Pláteníkovou podporou, což syn zprvu považuje za otcovu životní zradu a kapitulaci; dokonce od otce načas i s dcerkou Lucinkou odchází ke Kališové) a na druhé straně založí základ pro Pláteníkovo obvinění z údajné ideové úchyvky, kterým svou kariéristickou mocichtivost průhledně maskuje hospodářský tajemník Vejřík. Normalizace i Pražské jaro jsou v seriálu nazírány v duchu neblaze proslulého biřakovského Poučení z krizového vývoje ve straně a společnosti z r. 1970. Současně se tu otevírá prostor pro šablonovitou pohádkovou (virtuální) vrstvu pozdního stalinismu často totožnou s *vědomým falšováním historické paměti*.

Absurdity personální (kádrové) politiky

Paralelně – tentokrát s uváděním časových údajů – probíhá konflikt ústřední (seriál se zdá odehrávat v roce 1980, v němž byl i natočen). Je jím celorepublikově sledovaná stavba rafinérie provázená maximálním devizovou dovozovou investicí, což celému záměru dává v seriálu v náznaku význam lehce nadstátní. Ředitel Hanych je však nepochopitelně zproštěn funkce po jím nezaviněném neštěstí, jež si vyžádalo řadu lidských obětí a vedlo k velkým materiálním a finančním ztrátám. Ohebný Eliášek, o jehož nominaci nebyl Pláteník přesvědčen, ale s ním disciplinovaně mimo svou vůli posléze souhlasí (tatarkovský *démon souhlasu*), během poměrně krátké doby ukazuje se stoupající intenzitou meze svých sporých řídicích schopností; Pláteník utvrzen v oprávněnosti svých výchozích pochybností se rozhoduje nasadit všechny své síly i za cenu vlastního existenčního ohrožení pro Hanychův návrat a záchranu celé mohutné investice, jež zásadně pozvedá význam jím řízeného stranického i veřejnosprávního okresu. Na tomto pozadí se odehrávají jeho souboje s Hanychovým nadřízeným ředitelem VHJ Benediktem i ministerstvem obchodu a průmyslu a prvotním nepochopením ze strany příslušného oddělení ÚV KSČ.

Účastní se i členských schůzí KSČ, a to nejen v chemičce. Je sužován neúnavnou stěžovatelkou Zikmundovou. Podobně jako ostatní vedoucí funkcionáři a úředníci okresu bydlí poněkud pohádkově „pouze“ (jako ostatní seriáloví funkcionáři) v panelovém bytě 1+3 (normoplocha 65 m²). A věci veřejné probírá i se svým životním blížencem lesníkem-hajným

Kostřicou. Obdobným způsobem vznikají a dále se vyvíjejí i Pláteníkovy vztahy se zetěm Belšanem; s překvapením si uvědomuje, že je přes své vysokoškolské vzdělání vlastně také potomkem dělnické rodiny; poměrně záhy mezi oběma muži vzniká vzájemný respekt, který se rodí ponejvíce z domácích hněvivých zeťových výpadů na kvalitu hospodářského a sociálního řízení normalizační společnosti, jak je prožívá ve svém zaměstnání v rafinérii (zejména v souvislosti s ignorováním projektu na radikální racionalizaci závodní dopravy, jehož je spoluautorem).

Vzájemné spříznění obou mužů vyniká ještě více v Pláteníkově počínání o Hanychovu faktickou rehabilitaci. Divákovi se tehdy naskýtal naprosto ojedinělý – dnes již historický – *pohled do vnitrokomunistické kuchyně*. Odbojný tajemník nejvíce vynikne ve vrcholné scéně s krajským tajemníkem; *výchozím předpokladem je jejich pocit vzájemné důvěry a faktického přátelství*. V okresním, krajském i ústředním aparátním ústraní rozebírají spolu nešťastné Pláteníkovy vystoupení při jednání na ÚV KSČ; scéna vrcholí při následném osobním Pláteníkově a Lexově setkání na okresním sekretariátě prudkým citovým výbuchem starého komunisty, který deklaruje svou bezbřehou disciplinovanost, aby ji vzápětí popřel; odmítá souhlasit s usnesením v Hanychově věci a opakovaně *trvá na svém věcně zdůvodněném výchozím přesvědčení a názoru*. Užaslý krajský tajemník přihlíží vzpouře svého podřízeného a stržen Pláteníkovým entuziasmem slibuje mu svou podporu při dalším jeho dalším počínání. Další postup vedoucího okresního tajemníka budí podiv; ze sousloví demokratický centralismus nezdůrazňuje ve svém jednání a přemýšlení *substantivum, ale adjektivum*. Postupně docílí revize původního usnesení na okresní i krajské úrovni a soustředěným tlakem si vynutí vyslání zvláštní skupiny pracovníků ÚV do Brodu; externí Pražané se přesvědčují o oprávněnosti Pláteníkovy kritiky původního tři roky starého usnesení ÚV KSČ. Jakoby mimochodem smete i kariéristické úsilí zhlouplého Vejříka, který se snaží krátkozrace proniknout na funkci ředitele rafinérie i za cenu vlastní politické smrti.

Všednodennost normalizace

Úspěch v úsilí o rehabilitaci vedoucího pracovníka charakterizuje v Dietlově podání Pláteníkovy úsilí i v řadě dalších problémů. V rodině, kde se rozpadá dceřinou vinou její manželství (dcera Michaela po delším kolísání podstupuje svou canossu a nalézá oporu v Belšanově řešení ponechat formální svazek nedotčen a vrátit se k volnějším předmanželským mileneckým kontaktům, během nichž by oba měli hledat vhodné formy dalšího soužití, protože jejich cit oboustranně, jak se vzájemně ujistili, nepominul), hájí svého zete proti manželce a současně uklidňuje svou až nezdravě vzpurnou dceru, která „*dodospívává*“. Citlivě chápe i Belšanovo rozhodnutí o přestěhování do Třince, aby unikl věčnému „maločeskému“ obtěžování plynoucím z jeho rodinného vztahu k vedoucímu okresnímu funkcionáři. Jediný moment, v němž Pláteník uplatní svou plnou nomenklaturní moc, bylo sehnání invalidně uzpůsobeného vozidla poté, co lesník Kostřica utrpěl těžký pracovní úraz vedoucí k trvalé invaliditě; díky tomu se vrací do aktivního života.

Z obdobných východisek se formují i jeho postoje a jednání při řešení politických problémů okresu. Jsou především spjaty s okresním výborem SSM. Formalismus, který jako rakovina prorůstal činností této normalizační organizace, zobrazil Dietl na třech základních systémových problémech. *Prvním* je odmítnutí frázisticky pojaté zprávy o činnosti předsednictvem OV KSČ a její velmi kritická recenze brodským ideologickým oddělením OV KSČ. *Druhým* devizové machinace jednoho z členů užšího svazáckého vedení, syna ideologické tajemnice,

pro kterou to znamenalo okamžitý odchod z funkce. A *třetím* aféra ředitele dolu Pokrok Oldřicha Soldána (*Čestmír Řanda*), který v součinnosti s vedením okresní mládežnické organizace směřoval k prostituci svazček pro sexuální „potřeby“ blízkých funkcionářů podnikového a okresního významu během uzavřených schůzek na podnikové chatě. Když se pravomocně potrestaný Soldán vrací z vězení, Pláteník, který si ho všimne jako člena popelářské party, upozorní, že Soldán byl ve své době jedním z nejlepších štajgrů (důlních) v Severočeském hnědohelném revíru a že by bylo vhodné v zájmu jeho i společnosti, aby se vrátil ke své původní profesi.

V každé z těchto příležitostí normalizačně smýšlející (chce se s ohledem na zmíněné okolnosti říci až „narobotovaný“) Josef Pláteník chová mravně i právně; testy, které následují, osvětlují určité specifikum pozdní normalizace: profesionální pracovníci stranických orgánů od krajské úrovně níže podléhali majetkovému i trestnímu právu prakticky v plné váze příslušných ustanovení těchto právních – především zákonných – norem jako tzv. bezpartijní (nestraničtí, nekomunistická většina předlistopadové společnosti).

Poslední slovo seriálu, natáčeného v průběhu roku 1980, zazní z Pláteníkových úst na jedné z veřejných stranických schůzí v chemičce, protkané řadou stížností na nedokonalé zásobování zejména potravinami, (v té době, tj. času jeho natáčení, export potravin na tzv. devizové trhy pomáhal snižovat zahraniční zadluženost země). Z Pláteníkových úst také zazní slogan „*Soubor opatření*“ (o něco později tento štrougalovský podnik byl doprovázen metaforickým vtípem, který Soubor představoval jako kozu krmenou a napájenou jako králík, ale dojenou jako kráva).

Symbolický je i závěr seriálu: odehrává se na okresní výroční konferenci KSČ okresu Brod; do zaplněného sálu vstupují členové jejího předsednictva včetně Pláteníka; zaznívá bouřlivý potlesk, který se stupňuje s obsazováním míst v čele sálu vyhrazeným předsednictvu konference; Pláteník se udiveně ptá, zda již nedorazila delegace ÚV KSČ; předseda okresní kontrolní a revizní komise se ho poloironicky ptá „*Ty opravdu nevíš, komu to tleskají?*“. Potlesk pokračuje v podstatě s neztenčenou intenzitou, kamera střídá celkové záběry sálu s průhledy do jeho částí i předsednictva konference a divák zjišťuje, že v sále se shromáždili všichni, se kterými v průběhu dvou-tří let svého politického zaměstnání Pláteník přicházel z nejrůznějších důvodů do kontaktů, ke sporům, ale i spolupráci.

Uvnitř Pláteníkovy rodiny

Bezprostředně před konferencí se loučí se zetěm Belšánem a dcerou Míšou-Michaelou, kteří odjíždějí do Třince za novou existencí, v níž už ve své všednodennosti nebudou rozporuplně klopýtat o jeho vysokou, ale časoprostorově omezenou mocenskou funkci; současně je vyzve, aby se nezapomněli rozloučit s jeho ženou, která při posledním setkání ztropila svým nevhodným chováním mimořádně trapnou a urážlivou scénu („*srovnalas to, maminko, jako vítr pastoušku*“); zmoudřelý Belšán svému tchánovi rozumí a souhlasí s ním. Stejně tak se uzavírá jeho vztah s tajemníkem Vejříkem, který ve své osobnostní víceznačnosti není ani zcela neschopný, ani úplně bezcharakterní; s povděkem přijímá nabídku na místo ředitele brodeckého dopravního podniku. Obdobně vyznívají i scény s Ing. Hanychem, který se vděčně vrací na své původní místo ředitele rafinérie.

Nebylo možné opsat tento seriál beze zbytku; jeho mezilidské vztahové vazby jsou přčetné a jejich výběr a vážení nutně subjektivní. Prolínání abstraktní normalizační frázovitosti a

dogmatickosti – jde zase o projevy a diktáty dobové cenzury, seriál měl být svým určením součástí oslav 60. výročí založení KSČ – protkávané zbytky sektářské psychologie, ale i prostě lidského úsilí, které do praktické pomoci radě čestných dělných lidí vložil tento režijní i scénáristicky dvourozměrově pojatý osvícený dělník-komunista, však současně tento rámec prolamuje všelidským pojednáním jeho vlastně charakterního až moudrého konání a myšlení. Je současně holdem desítkám a stovkám tisíců více či méně řadových členů KSČ, kteří na roli socialismu často po desítky let usilovně a klopotně pracovali s velmi proměnlivou kvalitou, kterou ze své úrovně mohli ovlivnit buď málo, nebo vůbec. V některých postavách už cítíme budoucí polistopadové rysy demokratických také demokratů, kteří z tohoto podloží vyrostou po listopadu 1989. *Dietl tu osvědčil prognostický rozměr své autorské tvorby.* (V tomto ohledu lze odkázat na obě memoárové knihy Lubomíra Štrougala *Paměti a úvahy* /2009/ a *Ještě pár odpovědí* /2011/.)

Předlistopadové veřejné základní školství

Určitým meziodbočením je seriál spisovatelky, scénáristky a dlouholeté televizní dramaturgyně *Markéty Zinnerové* (nar. 1942) *My všichni školou povinní*; jeho režisérem se stal nakonec národní umělec Ludvík Ráža (1929–2000). Seriál fakticky pojednává život v pozdně normalizační škole, která má budovu v Praze-Petřinách, ale jejíž postavy žijí v Liberci (to jsou hlavní lokace *Povinných*). To, co by bylo možné nazvat jeho *společenskoveřejným záběrem*, tvoří vlastně sice výrazný, ale přesto dílčí segment díla, jež je založeno, jsou určeno pro prezentaci školského prostředí, především na sondu do mezilidských vztahů jeho početných postav.

Hlavní hrdina, čerstvě začínající pedagog Michal Karfík (*Miroslav Vladyka*), nastupuje do svého prvního místa; je proto provizorně ubytován v učňovském domově, kde se letmo seznamuje s vrátnou (recepční) Ajkou (*Markéta Fišerová*). V přefeminizované škole se jeho mateřskou nadřízenou stane zkušená ředitelka komunistka Libuše Martínková (přesvědčivá *Věra Galatíková*) a lidsky i generačně mu stojí poblíž další nezkušený nováček skupinová pionýrská vedoucí Jana Vychodilová (*Veronika Žilková*). Otcovským mentorem se mu poměrně rychle stane druhý muž učitelského sboru, zkušený pedagog František Lamač (nadprůměrný *Jiří Sovák*). Problematickou, žensky znejistělou učitelku Hedviku Hajskou (*Gabriela Vránová*) vyvažuje vstřícně nezištné, ušlechtilé lidství vyzařující Marcela Božetěchová (výborná *Libuše Havelková*, role je srovnatelná s obdobně komponovanou Kořínkovou vychovatelkou Annou Smetanovou z *Inženýrské odyseje*). Konstruktivní, nápaditou pedagožku Ivanu Brožkovou ztělesnila *Daniela Kolářová*, neformální autoritou pedagogického sboru je již penzionovaná učitelka Eliška Zmatlíková (poslední již nedokončená role *Dany Medřické*, kvůli tomu bylo nutno dodatečně upravovat scénář).

Dětský svět ovládají v seriálu prvňáčci (vévodí jim adoptovaný neposedný, přitom dobrotivý a ve svém neposedném srdečném hledačství vlastně hodný a vstřícný Luboš Oliva (*Zbyněk Honzík*) a do dívčích let rostoucí sedmačky Michaela Kudláčková (*Barbora Hrdinová*) a Jitka Povejšilová (*Jana Janatová*)). Olivovi rodiče, okresního soudce dr. Jiřího Olivu (*Jiří Bartoška*) a sociální pracovníci Helenu Olivovou (*Jana Šulcová*), doplňuje rozvedená, se životem nelehce zápasící matka Marie Joklová (*Jiřina Bohdalová*) a manželský pár Povejšilových: nepřiliš úspěšná, ve svých očekáváních nenaplněná regionální herečka Alice (*Jana Preissová*), která své ambice promítá do dcery bez ohledu na její skutečné předpoklady a přání, a časově

zanepřázdněný zpěvák a skladatel lehkonohe Múzy Filip (*Jaromír Hanzlík*). Již tehdy přebyrokratizované školství charakterizované absurdní přetěžující administrativní zátěží (v porovnání s dneškem ale ještě stále zlomkovou) symbolizuje frázisticky povrchní, všednodenní problémy pedagogické praxe neschopný řešit inspektor okresního odboru školství Ježovský (*Josef Větrovec*).

Veřejnostní aspekt seriálu je pojednán ve dvou rovinách: týkají se jednak obecných problémů výuky, jednak zvláště citlivých mezilidských vztahů učitelské a rodičovské veřejnosti (s nimi souvisí i obecné problémy školského terciéru) a konečně obecného vztahu normalizační společnosti k učitelstvu. Protiklad učitelek Hajské a Brožkové se vyjevuje na zdánlivě problematickém žáku první třídy Luboši Olivovi a nezvládnuté pubertě ne zcela vyváženého kamarádství dua žaček sedmé třídy Barbory Hrdinové a Jitky Povejšilové. Specifické jsou problémy opouštěné matky dvou dorůstajících dětí Marie Joklové. Tyto zdánlivé maličkosti ovlivňují i jejich rodiče: soudce okresního soudu dr. Jiřího Olivu i sociální pracovníci Helenu Olivovou. Lidskou malost (maločešství) zrcadlí svým počínáním rodiče její kamarádky řemeslník elektrikář Karel Hrdina (*Karel Augusta*) a kuchařka Emílie Hrdinová (*Jaroslava Obermaierová*). Hrdina je i ve středu terciárního dění: melouchář pomáhá jak Olivovým, tak škole a ředitelce Martínkové; jaksí přitom povážlivě zanedbává pracovní dobu a zaměstnání, je propuštěn a posléze prohraje i pracovní soud, do nějž se ukvapeně pustí. Vzporná stanoviska ředitelky na setkání na okresním školském odboru, jimž vévodí Libuše Martínková, nesou spíše popečet' Pražského jara. Ostatní střety a nedorozumění mezi pedagogy vydají na nadbytečný samostatný odstavec, stejně jako opakovaně očekávatelný faktický dvojí pracovní úvazek učitelek a jejich nedostatečné platové ohodnocení.

Líčení a podání společenského rámce v seriálu, jehož hlavní důraz je položen na *životy a osudy hlavních hrdinů během jednoho školního roku*, však přesto přesahuje pouze ilustrativní rámec hlavních dějů. Jako v ostatních seriálech je tu silné herecké obsazení složené namnoze ze špičkových osobností poválečné generace i generace třetí čtvrtiny minulého století. Ani tady není možné nepostřehnout působení cenzury. Nicméně popisy základních rysů českého školství posledních předlistopadových let jsou postiženy v dostatečné míře, a i když ve všem nedosahují dietlovského záběru v jeho špičkové úrovni, podržují si svou *nepochybnou již rovněž klasickou kvalitu*. V historickém ohledu lze tento seriál přirovnat ke kritické prvorepublikové analýze tehdejšího středního školství *Škola základ života* (1938), který byl současně koncipován spisovatelem a pedagogem humoristou *Jaroslavem Žákem* (1906–1960) také jako výzva k boji s nacistickým nebezpečím (závěrečný masarykovsko-benešovský běh demokracie).

Komunistická seriálová tvorba se dotkla i světa vysokých škol; téma a pojednání seriálu *Bylo nás šest* (1986) se však **před**metu tohoto zamýšlení příliš netýká a poněkud problematická je i úroveň jeho zpracování.

Život jako historický exkurs

Určitým přerывem se stal jeden z posledních Dietlových seriálů *Synové a dcery Jakuba skláře* v režii Jaroslava Dudka. Byl koncipován, tvořen a posléze i realizován v pokročilé pozdní normalizaci jako nadčasový *historický seriál dělnické morálky a solidarity, a tím i rodinnosti*. Tomu odpovídalo i pojetí jeho postav. Hlavním hrdinou-svorníkem syžetu i scénáře je sklářský, socialisticky cítící dělník Jakub Círk (mimořádný *Luděk Munzar* ve své životní roli), který i ve svém ne příliš pokročilém středním věku v této herecké úloze pozoruhodně

obsáhl věk od 19 do 79 let. Jeho životopis tak symbolizuje novodobé československé dějiny až k počátku tzv. socialistické ústavy z r. 1960.

Když roku 1899 rodák z Kašperských Hor v jinošském věku dorazil na huť v městečku Albrechticích, disponoval už mimořádnou řemeslnickou zkušeností podloženou několika vandrů. Mimo majitele huti Ignáce Krahulíka (*Radovan Lukavský*) tu v přilehlé kolonii narazil jednak na starosociálně demokratického písmáka učitele Pertolda (*Jiří Holý*), ale také budoucího tchána šmelíře Herálce (*Jaroslav Moučka*) a svého budoucího nepřítele na život a na smrt Bořivoje Boška (*Petr Haničinec*). Blízkým druhem se mu stal naopak socialista sklář Florián (*Zdeněk Martínek*). Navazuje také letmý vztah se zralou ženou hospodskou Martou (*Evelýna Steimarová*). Nalezl tu i svou budoucí ženu Terezu Cirklovou (*Eva Jakoubková*) a po jejím předčasném úmrtí i hospodyně rodiny, její osamělou sestru Fanyнку (*Slávka Hozová*). Postupně se stal otcem sedmi dětí: nejstaršího Jakuba juniora (*Petr Kostka*), mladší Terezky (*Jana Preissová*), Josefa (*Jiří Krampol*), Vilemíny (*Daniela Kolářová*), Tondy (*Svatopluk Skopal*), Nanyňky-Anny (*Marta Vančurová*) a nejmladšího Vojtěcha (*Jaromír Hanzlík*). Po smrti glasmistra Ignáce Krahulíka (*Radovan Lukavský*) huť přebírá vdova Alžběta Krahulíková (*Jana Štěpánková*). Významnou postavou v poválečných letech je v huti ředitel Hajný (*Radoslav Brzobohatý*), zejména prostřednictvím svého složitěho vztahu k Nanynce.

Velkou péčí věnovali *Dietl* i režisér *Jaroslav Dudek* exteriérům a zejména co nejautentičtější podobě vnitřku huti, pecím, píst'alám, rozdělení dělnických úloh i zázemí, které jim skýtala kolonie, jejíž nepsanou součástí byla hospoda-klub (seriál byl natáčen ve sklářské huti Jakub z XVIII. století ve středočeské vesničce Tasice severozápadně od Ledče nad Sázavou a zřejmě vydatně přispěl k jejímu zachování i po listopadu 1989; dnes je její areál národní kulturní památkou). Sklářské dělnictví bylo svou povahou malovýrobní a provoz se členil do skupinek kolem foukačů-sklářů a nadřízených mistrů podléhajících huťmistrovi (mistrovi hutě); seriálová huť se v meziválečném období rozrostla o administrativní budovu, brusírnu a malírnu. I huťář-glasmistr byl vlastně součástí kolonie, jakkoliv vozmo (byl tak trochu také forman) dlel poměrně dlouho mimo, protože rozvážel a prodával vyrobené sklo. Poměry, které na huti vládly, byly proto *značně neformálně patriarchální* a vzdálenosti mezi lidmi byly oproti velkovýrobním provozům, které byly součástí buď industriálních vesnic, nebo přímo měst, bližší a vzájemně podstatně důvěrnější až rodinné.

V koloniích byly i ženy, které se mimo mateřských a domácenských *povinností* (vaření obědů a večeří, péče o šatstvo a pořádek v prostorách přidělených každé rodině a také účast na pomocných pracích v huti v pozdějším období v malírně). Byly-li kolonie větší, jejich součástí byly i školy (topilo se dřívím, nutná byla i dosažitelnost vodních toků; sklářské hutě se často nacházely v menších či větších vzdálenostech od větších sídel).

Cirklova vůle využít nashromážděné prostředky k odchodu z kolonie a stavbě značně velkého rodinného domu-chalupy po jeho návratu z krvavých bojišť první světové války byla výjimečná a plynula z jeho mimořádné pozice mezi dělnictvem huti, kterou respektovala i vdova Krahulíková. V meziválečném období byl její součástí i ateliér, který se v závislosti na vývoji zahraničních trhů zabýval dílčími či většími inovacemi jak ve složení skloviny, tak dekorů a vzorů maleb domalovávaných již na vypálené sklo, případně i výbrusy (právě to bývala práce žen).

Cirklovi

Hutí bez nadsázky kráčely dějiny a střídaly se v ní generace sklářů i huťmistrů. Solidarita mezi skláři byla prostě životní nutností; neštěstí nikdy nechodilo po horách, ale po lidech. V Cirklově rodině se to projevilo čtyřikrát: poprvé po Terezčině smrti po jejím sedmém porodu, podruhé při stavbě odděleného domu a příchodu Terezčiny sestry Fanyňky, která se stala hospodyní i vychovatelkou dorůstajících osiřelých dětí, potřetí obětí životem, když Tonda dobrovolně umírá skosen střelami nacistů a zachraňuje tak huť před vypálením nacisty, a posléze v případě české Němky Lízy (*Hana Maciuchová*), která vzdorovala nacistickému henleinovskému teroru a riskovala život při podávání zpráv SOS (Stráží obrany státu); posléze byla Vojtou zachráněna před vysídlením a stala se následně ženou nejmladšího „nejpotátovanějšího“ Cirkla.

Důležitou – ve své době až průkopnickou – je další epizoda seriálu. Mnichov mezi desetitisíci hraničářů vyhnal z pohraničí i Cirklovy. Po bolestné zkušenosti v přetíženém a hospodářsky upadajícím druhorepublikovém vnitrozemí se nakonec volky nevolky vracejí do rodinného domu. Pro mnohé diváky premiérového uvádění to bylo překvapení a současně i prolovení letitého propagandistického stereotypu. Nouze naučila i Dalibora housti: v pohraničí neřídili jen sudetizovaní čeští Němci, ale byla tu – v rychle se militarizující „župní“ ekonomice – i alespoň zpočátku také atraktivní pracovní příležitost a obživa.

Odboje se účastnili i další členové rodiny, mj. i mladší Jakub, lidsky čestný, ale současně i plachý a nevýrazný. Vězně z pracovního tábora podporovala také Nanynka; toto sblížování ji dovedlo až ke svobodnému mateřství. Specifický byl osud starší sestry Vilemíny, která se stala doslova obětí hrubého a nevypočitatelného sedláka manžela Vincka Krupy (*Petr Čepek*); postupně se však, stavši se komunistkou a předsedkyní JZD, z tohoto sedmiboletného poddanství krok za krokem vymaňuje a stává se další silnou osobností rodiny. Nejstarší dcera Terezka mladší se provdá za soukmenovce a žije s jeho náhle projeveným němečtím během války; když přichází čas vysídlení, doprovází ho do amerického okupačního pásma poslušna zásad odpovědnosti a svědomí; vždyť ve válce jí dařilo podstatně lépe než ostatním členům rodiny. Specifickou osobností rodiny jako by se vymykající zásadám dělnické solidarity, je syn Josef. Pro Jiřího Krampola se tato role stala jeho štrosmajerovskou (*Nemocnice na kraji města*): smysl pro nadsázku kořeněnou humorem až černým ho připodobňuje i k Vodsedálkovi z *Inženýrské odyseje*. V dělnické rodině se narodil pozoruhodný podnikatelský talent s mnohaletou americkou zkušeností, který se však své rodině nikdy nezpronevěřil; stárnoucí přemýšlivý Cirkl dokázal i jako komunista tuto zkušenost vstřebat a svého poněkud marnotratného syna i nadále plně respektovat a milovat.

Nebylo to jediné jeho vykročení ze strohých pravidel čítankové dělnické solidarity; občasný huťský se milostně sblížil s vdovou po Krahulíkovi Alžbětou; Dietl tuto záležitost vykládá přirozeně jako potřebu dvou již starších osamělých jedinců po lidském teple a štěstí, která posléze ztroskotá o limity sociální inteligence u většiny obyvatelstva kolonie, ale také o bezděčný střet zájmů plynoucí z jeho sblížení s podnikatelkou. Měnil a vyvíjel se Cirkel, měnila se a vyvíjela i Krahulíková; když naplno udeřila hospodářská krize, uvážliví dělníci našli k tonoucí podnikatelce cestu, která jí byla sdílena; oboustranně důsledné respektování dohodnutých účetních zásad „má dáti – dal“ vyvede huť z krize a stmelí ji. To všechno v době těsně před mnichovskou krizí a nástupem nacistického terorismu.

Druhá světová válka a její mnichovská předehra vnese do domácí sklářské tišiny řadu rušivých akordů. Dva z jejích zaměstnanců – jeden rozený Němec, druhý dodatečný („soukmenovec-Volksgenosse“) – se stanou nacisty a úměrně těmto svým osobnostním změnám se také chovají a vystupují. Huť se mění ve středisko konspirativního demokratického odporu, v němž hlavní notu hradí komunisté. Dva Cirklovi synové – jak již bylo řečeno – na to doplatí: o Tondovi již byla řeč, ale přijde i řada na nejstaršího mladšího Jakuba, který zdánlivě „pouze“ pro své konspirativní selhání posléze končí v koncentračním táboře. Třetího, nejmladšího, Vojtěcha čeká pracovní nasazení. Kdysi dobrosrdečný brusíř Schlapke (*Boris Rösner*) zhenleinovatí a stává se pro českou většinu jejích zaměstnanců zlověstným stínem, od něž je možné čekat kdykoliv cokoli. Současně přichází chvíle pro chorobný vzestup kariéristicky zlověstného Bořivoje Boška; nikdo netuší jeho zrádčovskou kolaborantskou povahu a její mimořádnou primitivní sebestřednou dravost a nebezpečnost (*Haničinec* tu podává špičkový výkon). Dusno však posléze končí: Rudá armáda, okázale i skromně vítaná Cirklovým podnikatelským synem Josefem v Albrechticích, osvobozuje i tento kout českých a československých vlastí.

Transfer (vysídlení) českých Němců se zvlášť lidsky dotkne i rodiny Cirklových. Hrozcí Lízino zařazení do transportu se jejímu milenci Vojtovi, který opakovaně ztroskotává na administrativní povrchnosti nejstaršího bratra, podaří zváhnout až tehdy, když pohrozí svým dobrovolným zařazením do transportu; nebyla to jen síla lásky, která ho k tomu vedla. Opakovaně projevované Lízino dosvědčitelné antifašistické chování dochází výrazu úředního souhlasu s neprodleným sňatkem. Národní správce vlastního hostince starší bratr Jakub Pírk vystroují krásnou svatbu, jejímiž hosty jsou všichni příslušníci rozlehlé cirklovské rodiny. V tomto případě Boškova podlá intrika také nevyšla. Podobných „příhod“ bylo v pohraničí v prvních poválečných týdnech a měsících bohužel více.

Po válce

Kratičké třetirepublikové období je charakterizováno snahou zhýralého a požitkářského Emila Krahulíka (*Bronisław Poloczek*) ujmout se dědictví, které zbylo po jeho zesnulé matce. Musí však svádět boj se zaměstnaneckou samosprávou, která usiluje o znárodnění hutí. Tady se rýsuje nový konflikt: boj rodiny Cirklových s rabovácím – v tomto případě nikoliv revolučním – gardistou Boškem, který své hrdinství poslední chvíle povýší do zaujetí předsednictví nejprve revolučního, a pak i již ustáleného albrechtického místního národního výboru. Používá sebestředně veškerý arzenál své vulgárně populistické demagogie a vede si jako místní diktátor. Jakub (původně první předseda místního národního výboru), který se po válce stává předsedou krajského národního výboru, vyjevuje svou dobrosrdečnou povahu, ale i nevýraznost a v Albrechticích Boškovi převážně jen slabošsky ustupuje (zvlášť groteskně působí jeho vystupování vůči nejmladšímu bratrovi, který se netají Boškovou úplatností; mluví o blížícím se střetnutí, o potřebě zachovat komunistické pozice v Albrechticích; démon souhlasu úřadoval krátkozrace, škodlivě, ale nekompromisně). Slova nejmladšího Cirkla „*Bošek není partaj*“ jsou sice výmluvná, ale také nedostatečná. Nesnáze zakouší i Jakub Círk, který usiluje v Albrechticích o zřízení vlastního místního menšího hotelu a restaurace, aby se v zestátněném podniku posléze směl stát číšníkem. Obdobně se vede i Nanynčině partnerovi řediteli Hajnému. Těžce postižena je i Vilemína; polozlodějské praktiky zneužívající počáteční fáze transferu jejího selského „furiantského“ manžela Vincka (*Vincence*) Krupky (*Petr Čepek*) se mu stanou osudnými, je těžce raněn a amputací nohy znehybněn a vedení rodiny i obhospodařování statku přechází prakticky bez výjimky na ni; o to více musí snášet jeho stupňující se nenávistné výpady z lůžka, na něž se dne na den zúžil jeho svět. Budoucí možný zeť (*Jiří Štěpnička*) se od svého tchána příliš

neliší; proto Vilemína po manželově úmrtí cítí, že náhle zděděný statek je ne osvobozením, ale dalším pokračováním nesnesitelné zátěže.

Situace v Albrechticích se zkomplikuje po únorových událostech 1948. Po Krahulíkově útěku do emigrace je jmenován nový dělnický ředitel huti kovohuťář Hajný. Situaci nakonec zachrání překvapivé jmenování dalšího dělníka nejmladšího Cirkla Vojty výrobním náměstkem. Boškova chapadla však nejen vysávají Jakuba v jeho hotelovém podnikání, ale zaměřují se také na hut'. Někdejší nešika si zamane, že se stane ředitelem. Vytáhne svůj trumf: vazby na StB a zbraň: křivá obvinění. Hajný je zatčen a vyšetřován. Vojta ryzí náhodou zjistí původce Hajného neštěstí a vše prověří i u sekretářky Polákové (*Lenka Skopalová*). Spolu s Annou-Nannynkou se rozhodnou intervenovat u Jakuba, jsou však odmítnuti. Teprve po zásahu Jakuba staršího se nejstarší bratr vzmuží a připojí se k bojující většině rodiny.

Vojta se r. 1952 stává po energickém zákroku nejstaršího bratra Jakuba ředitelem huti; Bošek ostrouhá kolečka. Znepřátelí si zaměstnance huti, když se rozhodne hrozící oslabení odbytu výrobků huti na zahraničních trzích řešit zesoučasněním dekoru a naváže kontakty s výtvarnou vysokou školou (ve vyrobení ověřovacích nádob a váz, jež se má konat v neděli, narazí na nechut' dělníků pracovat „zadarmo“ v čase volna; dědovská generace sklářů však má pro potřeby huti, se kterou srostli, plné porozumění a stane se tak vlastně opravdu jen „*jakobystávkokazi*“). Ne však nadlouho: Boškovi jeho radniční předsednická (starostenská) židle přestává stačit a silou svých vazeb na Státní bezpečnost vytlačuje čestného a poctivého komunistu Vojtu z funkce; stává se nepsaným a obávaným diktátorem-despotou městečka i huti. Z druhé strany se druhá nejstarší dcera Vilemína mění v hlavu kolektivizace ve vesnici, v níž žije (srovnatelný příběh nabízí kolektivizační tragédie rodiny prezidenta Ludvíka Svobody v padesátých letech). V Německu umírá nejstarší dcera Tereška mladší a Jakub Cirkel dostane povolení k účasti na jejím pohřbu. Potkává tu Schlapkeho a dozví se od něj, že tajemným kolaborantem gestapa, který stál za řadou neštěstí albrechtického domácího druhého ilegálního odboje, byl právě Bošek.

Když se koná oficiální oslava stého výročí založení albrechtické huti, Jakub Cirkel, rovněž komunist, vmete přede všemi lidmi Boškovi do tváře obvinění z jeho válečné kolaborace, o níž se v Německu dozvěděl. Propukne skandál, ale vše se nakonec obrací proti místnímu diktátorovi. Vilemína využívá své pražské kontakty a v *bezprostřední konfrontaci dvou StB* – krajské a ústřední pražské – (v předlistopadové dramatické tvorbě tato scéna patrně nemá obdobu) ta méně silná podléhá a usvědčený kolaborant-válečný zločinec nedobrovolně opouští svá pomyslná léna.

Kruh Cirklova života se uzavírá; stárnoucí muž, jemuž již ubývají síly, umírá za svitu plamenů ve sklářské peci v huti, které zasvětil svůj život. Ve Vojtovi má svého skutečného nástupce a dědice. Hlava rodiny, otec a děd umírá, rodina a rodinná lidská pospolitost zůstává.

Váha rodinné soudržnosti

Synové jsou tedy historickou rodovou ságou, která pokrývá šedesát let minulého století. Války a revoluce, které se v jejím průběhu v naší zemi vystřídaly, jsou s lékárnickou přesností zachyceny v osudech rodiny, chce se říci (roz)rodu, Cirkelů (podobně je koncipována např. sága švédského spisovatele Viléma Moberga *Vystěhovalci*). Cenzuru se v tomto případě podařilo Dietlovi téměř zcela potlačit a, jak se zdá, dílo vyvolalo i velkou pozornost výrobního štábu režisérem Dudkem a technickými pracovníky výpravy počínaje a herci konče. Celá řada dílčích

námětů i scénář jako celek obsahují řadu nekonvenčních příběhů a situací, které jsou jen zdánlivě „pouze“ historické. Ve vší tichosti je tu nahlížen vývoj prvních deseti poúnorových let v přímé *konfrontaci leninského věcného a demagogicky a vulgárně stalinistického přístupu*. Trojúhelník Jakub Círk–Vojtěch Círk–Bohuslav Bošek je doplněn o řadu dalších sice menších, ale svou vyhroceností plně srovnatelných lidských dramát. Ve Vojtěchu Círklovi, v jeho humanistickém komunistickém pohledu, lze vytušit *komunistu budoucího obrodného procesu*; natolik je v mezích svých schopností a dosahu nutkavě zaměřen na *obnovu lidského rozměru socialismu v jeho ideálním rozměru*.

Pro Luděk Munzara seriál představoval životní úlohu; kvalitativně srovnatelný prostor ale dostali i Krampol, Kolářová, Vančurová, Jakoubková, Hanzlík, ve velice nesnadných úlohách Kostka, Haničinec, Lukavský, Štěpánková; v tomto seznamu vesměs atraktivních hereckých příležitostí, který dosahuje i do úrovně tzv. šteků, bych mohl dále pokračovat. Vynikající úroveň má i výprava založená na důsledném dodržování základních znaků prudce, přerývané se měnícího životního stylu. Podobně jako pro Munzara byl seriál vrcholem i pro režiséra Dudka. A pro zasloužilého umělce Jaroslava Dietla se stal nanejvýš důstojným rozloučením s tvorbou i předčasně ukončeným životem (Dietl nečekaně zesnul 29. června 1985 při hraní tenisu, premiérové vysílání *Synů* na pokračování proběhlo v Československé televizi mezi 9. únorem a 3. květnem 1986).

Vnos normalizačních výrobních seriálů

Blok deseti televizních seriálů z let 1975–1985 je do značné míry *komplexním pojednáním československé společnosti v letech 1945–1985*. Předkomunistické a komunistické období, které v celku rovněž zahrnuje, se týká většiny klíčových odvětví a oborů společnosti: školství, zahraničního obchodu, sklářství, strojírenství, chemie, zdravotnictví, obchodu, zemědělství, školství, veřejné správy v jejím převážně komunistickém pojetí a i oblasti pro předlistopadový celek tak citlivé, jakou byl vnitrostranický komunistický život prakticky na všech jeho veřejnosprávních (funkčních) úrovních. Navíc komunisté – byť v poměrně odlišné koncentraci na toto téma – jsou přítomni ve shodě se skutečnou praxí těch let – prakticky ve všech zkoumaných seriálech. Ať už pohnutky jejich vytváření byly jakékoliv, skutečnost, že jejich pozorovatelnou až určující tendencí byl ve své celostnosti obsáhlý *přehled nedostatků československé společnosti první poloviny XX. století*, je sama o sobě pozoruhodná.

Dobové zabalení do budovatelské pohádkovosti a jejího rezidua zastírá tyto vlastně až dokumentárně doložené skutečnosti jen zčásti. Zobecněné do ryze ekonomického (národohospodářského) pohledu, sledujeme tu po několik desítek hodin souboj mezi extenzívním (stalinistickým) a intenzívním-intenzifikačním (leninským) pojetím společnosti, kde je – nebo má být – dnešek už tak trochu také současně budoucností. Jsme konfrontováni s vesměs papírovým plněním státního plánu „*podplněním*“ i „*přeplněním*“, často s činy a procedurami, které balancují na hranici práva. Byrokratická zátěž byla dusivá už tehdy a kontakty se Západem, jehož jsme dnes součástí, byly obchodně *velice „obezřelé“* a jindy zase průzračně malverzní. Seriály také přinášejí zpravidla *skutečný obraz tehdejší všednodennosti ve většině rozporů*, které byly její součástí.

Společnost střídmeho nedostatku

Meze letitých byrokratických přístupů – velké mezery v obnovovacích investicích jsou tu jen naznačeny – jsou v probíraných seriálech převážně Jaroslava Dietla patrný rovněž. S víceméně vyčerpávající přesností je pojednána i *sociální a psychická situace tehdejší populace i její životní styl*. Situace, kterou seriály probírají, je charakterizovatelná jako *společnost velice střídmeho nedostatku*. Polistopadové zvěsti o neustálých frontách prakticky na vše jsou v lepším případě nadsazené; přesnější jsou už výhrady ke kvalitě a dostupnosti určitých segmentů zboží. Nikdo ale nikdy nehladověl – mluvím především o sedmdesátých a osmdesátých letech – a i základní, např. elektrotechnické, zboží bylo také k dostání, a ne vždy bylo nutné jít pro něj do Tuzexu za cenu načerno po straně sháněných bonů (jedno z nejvýraznějších reziduí stalinismu a jeho přidělového hospodářství). U informovanějších a prozíravějších lidí budil obavy do budoucna *rozsah šedé ekonomiky*.

Nepominutelné nedostatky ovšem byly: tehdejší československý premiér Ladislav Adamec 14. listopadu 1989 k tomu ve Federálním shromáždění výslovně uvedl: „Často slyšíme otázku, zda se již v příštím roce podaří dát do pořádku dodavatelsko-odběratelské vztahy, odstranit nezdravou převahu poptávky nad nabídkou. Otevřeně odpovídáme, že ne, i když usilujeme o zlepšení. Především proto, že tyto hluboké disproporce jsou založeny v samotném plánu 8. pětiletky. Mnozí z nás si jistě vzpomenou, že k dynamice této pětiletky byly rozporné přístupy... Plán však nezaložil nezbytné předpoklady, zejména strukturálními změnami a přínosem vědeckotechnického pokroku. Tím se stalo, že podnikům chybí suroviny a materiály – za první tři léta 8. pětiletky v objemu za několik desítek miliard Kčs. Toto množství je tuzemskou výrobou nenahraditelné.“

Dietlovi se podařilo během jeho soustavné umělecké tvorby vytvořit televizní seriál jako *sociologickou, současně umělecky permanentně diskuzně* pojatou sondu do života společnosti, která navazovala a současně zpětně ovlivňovala další autory jeho generace, mezi nimiž např. vynikali manželé Bohumila (nar. 1937) a Otto (1931–2013) *Zelenkovi*, u nichž se s dramatickou (scénaristickou) prací snoubila i dramaturgická profese; obdobně se utvářela práce vynikajícího dramatika a režiséra zasloužilého umělce *Oldřicha Daňka* (1927–2000). Bylo by lze jmenovat řadu dalších jmen; dnes za ně téměř není náhrada a současný soudný televizní, rozhlasový divadelní nebo filmový divák tento nedostatek až bolestně pociťuje. Dobová komunistická kritika se o Dietlově práci často vyjadřovala velmi přezíravě a pro jeho autorskou píli a nápaditost s despektem mluvila o tzv. *dietlonech*. Z odstupu desetiletí soudný divák však vidí autora *evropského formátu* s řadou prokazatelných zahraničních úspěchů, jež se vztahují na řadu dalších jmen jeho generace, působících ve většině subžánrů dramatické tvorby. Jaroslav Dietl je *nesporným klasikem československé a české televizní scénaristické i dramatické tvorby*.

Kritický potenciál Dietlovy tvorby

Zní to paradoxně, ale nejkritičtěji a nejvěcněji se o přednostech i nedostacích předlistopadového režimu již během své čtyřicetileté vlády tak trochu vyjádřili *komunisté sami*. Bylo by možné citovat špičkovou část prací Prognostického ústavu ČSAV, je možné navázat na odkaz komunistických ekonomů *Ludvíka Frejky-Freunda* (1904–1952) a *Josefa Goldmana* (1912–1984) či na dramatickou tvorbu Ledna 1968, mezi jejíž čelné představitele patřil např. spisovatel a scénarista světové úrovně *Jan Procházka* (1929–1971) (film *Ucho* z r. 1970 režiséra *Karla Kachyni*) nebo *Den sedmý, osmá noc* scénaristy a režiséra Vávrova žáka *Evalda Schorma* (1931–1988) nebo zfilmovanou část prozaické tvorby československého Solženicyna,

rovněž komunisty Slováka *Ladislava Laco Mňačka* (1919–1994) či na pronikavý film *Bílá paní* (1935) režiséra Zdeňka Podskalského (1923–1993).

Ploché omílání hloupě povrchních frází o totalitním komunistickém režimu, z něhož plyne, že se Na příkopech i na nábřeží (sídla ÚV KSČ) nic neměnilo, že se v něm v různých obdobích během jeho čtyřicetiletého působení nestřídal vedle totalitních i různě strukturované autoritativní polohy, jež vedly až k demokratizujícím snahám Pražského jara, vede následně *k hrubnutí vzdělání, poznání i kvality vnímání umělecké a společenskovední tvorby* takto vymezitelných kritiků. Skupina deseti nejreprezentativnějších „výrobních“ (ale nejen výrobních) seriálů vznikajících na přelomu prvního a druhého desetiletí normalizace naznačuje jak složitost situace, v níž tento režim působil, tak problémy, se kterými často, ne vždy nejšťastněji zápasil a jež nakonec nesmlouvavě *rozhodly o jeho historickém osudu*.

Alternativní scéna, která tu rovněž působila, nežila ve vzduchoprázdnu; disidentská mikrokommunita se skládala také ze značné části z komunistů, byť dálnějšího data. Obě tyto sféry se navíc v průběhu osmdesátých let v protikladu k polistopadovým v lepším případě povrchností vzájemně prolínaly; právě proto má poznání této éry, bližší a skutečně důkladné, svůj *preventivní* význam i ve XXI. století.

O autorovi:

PhDr. Jiří Malínský

**1951. Absolvent FF UK. Odborný pracovník a editor Prognostického ústavu ČSAV (1986-1993). Dlouholetý člen ústředního odborného zázemí ČSSD a člen představenstva MDA (2009-2015). Člen správní rady Knihovny Miloslava Ransdorfa (od r. 2017). Specializuje se na dějiny českého dělnického socialistického hnutí 19. a 20. století.*

Komunistický vizionář Radovan Richta-

Pavel Sirůček

Richta, R.: *Komunismus a proměny lidského života (K povaze humanismu naší doby)*. Praha: Československá společnost pro šíření politických a vědeckých znalostí 1963. 56 s. ISBN nemá.¹⁴⁷

V období 2023-24 si připomínáme kulatá výročí spojená s R. Richtou. Představení jedné z klíčových studií je další pozvánkou na seznámení s jeho dílem a poselstvím, které přináší odborná monografie Sirůček, P.: *Nové čtení Radovana Richty. S předmluvou R. Valenčíka. 1. elektronické vydání (pdf)*, resp. *2. doplněné a upravené vydání*. Praha: Institut české levice 2024. 600 s. ISBN 978-80-908974-0-3 (dostupná od 14. 5. 2024 na stránkách Institutu české levice – http://library.institutcl.cz/Richta_monografie_2ed.pdf).¹⁴⁸

Akademik, filozof, sociolog, prognostik, vedoucí mezioborového výzkumného týmu PhDr. Radovan Richta, DrSc. náleží k předním českým marxistickým vědcům 20. století. Těžiště celoživotního úsilí soustředil na studium problémů vědeckotechnické revoluce (VTR) za socialismu a jejích společenských a lidských souvislostí. Na Východě i Západě se proslavil knihou *Civilizace na rozcestí*,¹⁴⁹ která v mnohém předběhla dobu. Poselství R. Richty zůstává inspirativní i ve světle civilizačních rozcestí současných.

¹⁴⁷ V recenzi je využíváno, resp. citováno vydání původní a též sborníček Richta, R.: *Cesta revoluční kritiky* Praha: Sdružení pro podporu vědy a výzkumu 1999. 152 s. ISBN nemá. Tento obsahuje kapitoly *Věda a revoluce* (převzato z Richta, R.: *Člověk a technika v revoluci našich dnů*. Praha: Československá společnost pro šíření politických a vědeckých znalostí 1963. ISBN nemá, zde pod názvem *Věda a technika v revoluci našich dnů*), *Proměny lidského života* (převzato z Richta, R.: *Komunismus a proměny lidského života (K povaze humanismu naší doby)*. Praha: Československá společnost pro šíření politických a vědeckých znalostí 1963. ISBN nemá) a *Marxova cesta revoluční kritiky* (převzato z Richta, R.: *Marxova cesta revoluční kritiky*. In Marx, K. H.: *Rukopisy „Grundrisse“ (Ekonomické rukopisy z let 1857–1859). I: Dodatky k Marxovým a Engelsovyým spisům*. Praha: Svoboda 1971, s. 7-25. ISBN nemá).

¹⁴⁸ Resp. *1. vydání*. Slaný: Melandrium 2023. 500 s. ISBN 978-80-87990-30-8. Dostupné od 6. 6. 2023 na <http://library.institutcl.cz/Richta.pdf>, resp. https://institutcl.cz/digital_library/. Obě vydání monografie taktéž upřesňují odkazy R. Richty na díla Marxe & Engelse, v čele s *Rukopisy „Grundrisse“* v české mutaci.

¹⁴⁹ Richta, R. a kol.: *Civilizace na rozcestí: Společenské a lidské souvislosti vědeckotechnické revoluce*. Praha: Svoboda 1966. 256 s. ISBN nemá, resp. *II. vydání*. Praha: Svoboda 1967. 256 s. ISBN nemá, *III. rozšířené vydání*. Praha: Svoboda 1969. ISBN nemá. 412 s. Práce byla přeložena do celé řady jazyků a náleží dodnes k nejznámějším výstupům československých společenských věd. Ve fondech Národní knihovny v Praze jsou dostupné překlady do devíti jazyků – angličtiny, francouzštiny, italštiny, maďarštiny, polštiny, rumunštiny, slovenštiny, srbochorvatštiny, španělštiny. Pomocí ruských databází byl dohledán překlad do ruštiny. Dále byly nalezeny ještě překlady do němčiny a řečtiny. Což je celkem dvanáct jazyků. Kniha se stává světově nejvydávanější původní tuzemskou prací z oblasti filozofie, ekonomie a sociologie.

Richtu lze označit za předchůdce úvah o tzv. společnosti vědění, kybernetické revoluci, globalizace, diskuzí ohledně tzv. čtvrté průmyslové revoluce a dopadů technologií 4.0 či 5.0, zpráv Římského klubu, ovšem i teorií lidského kapitálu, systémového přístupu anebo (post)moderní teorie chaosu etc. Ústředním tématem jeho prací však zůstává všestranný rozvoj člověka a socialistický humanismus. Tyto přitom nejsou pouhým přenesením západních konceptů postindustriální apod. společnosti do socialistických kulis liberálního kvasu 60. let. Na straně druhé ovšem nejde ani jenom o nalézání a opраšování Marxových úvah naznačených v „*Grundrissech*“.¹⁵⁰

Vedle 100 let od narození R. Richty (6. 6. 1924), resp. půlstoletí od jeho úmrtí (21. 7. 1983) si v období 2023-24 připomínáme v neposlední řadě 60 roků od vydání Richtovy „modré“ a „červené“ brožury. Bez těchto zakladatelských – přitom nezřídka spíše opomíjených – studií by nevznikl ani legendární vizionářský titul *Civilizace na rozcestí*.¹⁵¹

„Modrou brožurou“ je označován Richtův text *Člověk a technika v revoluci našich dnů*, jehož originál reprezentuje tenká brožurka s titulními stranami modré barvy. Tuto práci představila recenze *Vědeckotechnický revolucionář Radovan Richta* in *Alternativy (časopis CSTS)*, prosinec 2023, roč. 7, č. 14, s. 141-155. ISSN nemá.

„Červenou brožurou“ je míněn níže anotovaný Richtův materiál *Komunismus a proměny lidského života (K povaze humanismu naší doby)*. Originál je tvořen tenkou brožurkou s titulními stranami červenohnědými, přičemž zmíněné eseje představují část Richtovy doktorské práce.¹⁵² „Červená brožura“ měla být první, před „modrou brožurou“. Jednalo se původně o studii o komunismu, přislíbenou *Rudému právu* před Richtovým odchodem do plicního sanatoria, která měla být redakčně deformována. Přináší nástin marxistické teorie člověka. Její rozpracování se mělo stát druhým pilířem – vedle úvah o VTR podle „modré brožury“ – celého díla, které mělo ústit do jednotné vědy o člověku. „Červená brožura“ je více agitační nežli „modrá brožura“ a ještě více spadá do sféry

¹⁵⁰ Česky: Marx, K. H.: *Rukopisy „Grundrisse“ (Ekonomické rukopisy z let 1857–1859). I: Dodatky k Marxovým a Engelsovým spisům*. Praha: Svoboda 1971. ISBN nemá, *Rukopisy „Grundrisse“ (Ekonomické rukopisy z let 1857–1859). II: Dodatky k Marxovým a Engelsovým spisům*. Praha: Svoboda 1974. ISBN nemá, *Rukopisy „Grundrisse“ (Ekonomické rukopisy z let 1857–1859). III: Dodatky k Marxovým a Engelsovým spisům*. Praha: Svoboda 1977. ISBN nemá.

¹⁵¹ Jde o nadčasové dílo, obdobně jako utopie Bolzano, B.: *Von dem besten Staate*. In Bolzano, B., Kowalewski, A. (ed.): *Spisy Bernarda Bolzana. Svazek 3: Von dem besten Staate / Bernard Bolzano's Schriften. Band 3: Von dem besten Staate*. Praha: Královská česká společnost nauk v Praze 1932. ISBN nemá (česky *O nejlepším státě*. Plzeň: Martin Jašek 1934. ISBN nemá, *O nejlepším státě neboli Myšlenky kohosi, jenž lidstvo miloval, o nejúčelnějším zařízení společnosti občanské*. 2. vydání. Praha: Melantrich 1949. ISBN nemá, *O nejlepším státě*. 3. vydání. Praha: Vyšehrad 1952. ISBN nemá, *O nejlepším státě*. 4. vydání. Praha: Mladá fronta 1981. ISBN nemá, resp. *O nejlepším státě*. In Novotný, J. (ed.): *Čeští utopisté devatenáctého století. České myšlení sv. 11*. Praha: Melantrich 1982, s. 16-134. ISBN 32-032-82). Jedná se o dva stěžejní příspěvky českého myšlení k vizím budoucích společností. Srov. Sirůček, P.: *Utopický vizionář Bernard Bolzano. S předmlouvou L. Perného*. 1. elektronické vydání (pdf), resp. 2. rozšířené a doplněné vydání. Praha: Institut české levice 2022. 444 s. ISBN 978-80-11-02303-4 (pdf) či Sirůček, P., Šetek, J.: *Ekonomické vizionářství Bernarda Bolzana. Politická ekonomie*, 2023, roč. 71, č. 6, s. 758-780. ISSN 0032-3233.

¹⁵² *Komunismus a proměny lidského života – Člověk a technika v revoluci našich dnů* obhájené v roce 1965.

vědeckého komunismu. Přičemž náleží k těm Richtovým dílům, ve kterých jsou hranice mezi vizionářstvím a komunistickým utopismem nejméně zřetelné.

V obou zmíněných brožurách – jako ostatně v celém Richtově díle v čele se studií *Civilizace na rozcestí* (Richta, R. a kol.: *Civilizace na rozcestí: Společenské a lidské souvislosti vědeckotechnické revoluce*. Praha: Svoboda 1966. ISBN nemá) – je patrný étos v podobě programové koncepce pokusu propojit objektivní trend vědeckotechnického rozvoje s humanistickými perspektivami Marxovy konceptu komunistické společnosti.

Richta přitom komunismus chápal „*nikoli moralistně, nejen jako ideál a projekt, nýbrž jako formu a výsledek objektivního pohybu současnosti, jako problém lidských vztahů. Ukazoval, že rozvoj člověka se neděje, a v budoucnosti se nikdy dít nebude, automaticky, nýbrž v závislosti na rozvoji vědy a její technologické aplikaci*“ (Ondryáš, K.: Akademik Radovan Richta: K 75. výročí narození Radovana Richty. *Marathon*, 1999, roč. 3, č. 4, s. 10-13. ISSN 1211-8591, cit. s. 11).

„*Tyto dvě brožury zapůsobily jako intelektuální bomba: generace šokovaná objevy XX. sjezdu KSSS a unavená peripetemií akutní studené války a přechodnými klimatickými výkyvy politického počasí byla – náhle a do kořenů radikálně – konfrontována s novou revoluční nadějí a účinnou morální výzvou*“ (Smíšek, J.: „Chováme se jako revolucionáři?“ – R. Richta a příběh mezioborového týmu. *Marathon*, 1997, roč. 1, č. 4, s. 26-31. ISSN 1211-8591, cit. s. 28).

V Richtově nekrologu stojí: „*Šlo o práce vyzrálé, myšlenkově velmi bohaté a podnětné, jejich objasněný charakter v tehdejších podmínkách spočíval v tom, že tu byl na základě bohatství Marxových, Engelsových a Leninových myšlenek o epoše přechodu od kapitalismu ke komunismu a o dialektice výrobních sil a výrobních vztahů, na základě hlubokého proniknutí do podstaty těchto procesů formulován komplexní pohled na otázky vědeckotechnické revoluce*“ (Redakce: Radovan Richta /6. 6. 1924 – 21. 7. 1983/. *Filosofický časopis*, 1983, roč. 31, č. 6, s. 931-934. ISSN 0015-1831, cit. s. 932).

Přesahy a myšlenky precizované mezioborovou studií *Civilizací na rozcestí* (Richta, R. a kol.: *Civilizace na rozcestí: Společenské a lidské souvislosti vědeckotechnické revoluce*. Praha: Svoboda 1966. ISBN nemá) lze zřetelně objevovat i v „červené brožuře“, včetně opět bohatého odkazovaného materiálu v poznámkách pod čarou. V čele s Marxem (& Engelsem)¹⁵³ a Leninem. Brožuru, sestávající ze šesti kapitol, završuje *Citovaná literatura*.

R. Richta inovativně přemýšlí o tradičních životních formách, převratech v lidských vztazích, „*otřesech v hlubinách bohatství*“ a o proměnách práce. Již v 60. letech považuje za nezbytné dovršit

¹⁵³ Také v této Richtově práci jsou četné odkazy na *Rukopisy „Grundrisse“*. Srov. Marx, K. H.: *Grundrisse der Kritik der politischen Ökonomie*. Berlin: Dietz 1953. ISBN nemá.

mechanizaci a přistoupit k automatizaci.¹⁵⁴ Naznačuje obrysy VTR a za nezbytnost pokládá i revoluci kulturní. Socialismus (a komunismus) Richta pojímá coby „společenství práce“, zdůrazňuje revoluční změny materiální základny pod vlivem VTR a opět na ústřední místo staví člověka. Práci zakončuje slovy: „*Tajemství naší epochy záleží ve společenském rozvoji člověka*“ (s. 51 anot. publ., cit. dle Richta, 1999, s. 134).

Úvodem R. Richta přiznává, že i „*po pevné půdě socialismu – třebaže v jiné podobě – provází náš život stále novými, hlubokými, znepokojujícími otázkami...*“ (s. 3 anot. publ., cit. dle Richta, 1999, s. 89). V kontextu konstatování, že „*všechny... tisíckrát prošlapané cestičky*“ dostávají na soudobé půdě jakýsi nový smysl“ (dtto) formuluje otázku ústřední: „*Co se vlastně mění v povaze lidského života?*“ (s. 4 anot. publ., cit. dle Richta, 1999, s. 89).

Kapitola I. *Přes obzor tradičních životních forem* vychází z toho, že se formy života v třídních, vykořisťovatelských společnostech utvářely „*na podkladě této specifické subjektivity třídních poměrů...*“ (s. 6 anot. publ., cit. dle Richta, 1999, s. 91).¹⁵⁵

„*V takovýchto souvislostech se poměr, do něhož lidé vstupovali denně ve výrobě svého života, konstituoval jakožto samovolně se pohybující odcizená a odcizující substance – subjekt (kapitál), ovládající dění mezi nebem a zemí „moderní civilizace“; kdežto samotný život dělníků a pak všech pracujících – v každodenní práci tak jako mimo ni – se jeví už jenom jako článek činného organismu kapitálu, jeho příslušenství...*“ (s. 6 anot. publ., cit. dle Richta, 1999, s. 91). „*Třídní poměr se s kapitalismem rozvinul do formy všeobecnosti*“ (dtto). Což je osvětlováno pomocí různorodých odkazů (filozofických, ekonomických i uměleckých, včetně básnických). S opakovaným zdůrazňováním přelomového charakteru komunismu¹⁵⁶ i toho, že marxismus-leninismus „*už není pouhou metodou názírání, nýbrž především metodou přetváření světa*“ (s. 9 anot. publ., cit. dle Richta, 1999, s. 93). S vyústěním v tezi (obsaženou v názvu kapitoly), že když se „*komunismus staví na vlastní základnu „překračuje obzor“ – jak to předvídal Marx a předvídal Lenin... – tradičních forem života*“ (s. 10 anot. publ., cit. dle Richta, 1999, s. 95).¹⁵⁷

¹⁵⁴ Pokročilá automatizace přitom náleží k zakládajícím tzv. čtvrté průmyslové revoluce, resp. k buzzwords 4.0 a 5.0. Richtova VTR částečně odpovídá třetí průmyslové revoluci v západní apod. terminologii, ve smyslu úplné automatizace na základě industriálních technologií spojených s počítačem.

¹⁵⁵ „... *odrážely svými konturami tyto zvláštní rysy společnosti a dějin...*“ (s. 6 anot. publ., cit. dle Richta, 1999, s. 91).

¹⁵⁶ Včetně teze o rozvoji člověka a uvolněném času, který „*v podmínkách socialismu znamená „prostor pro všestranný rozvoj člověka“ – „disposable time“, čas, který „promění toho, kdo jej má, v docela jiný subjekt“*“ (s. 13 anot. publ., cit. dle Richta, 1999 s. 97). Srov. (Richta, R. a kol.: *Civilizace na rozcestí: Společenské a lidské souvislosti vědeckotechnické revoluce*. Praha: Svoboda 1966. ISBN nemá, cit. dle III. rozšířeného vydání 1969, s. 91-92 atp.), resp. subkapitoly 1. 2. 6. (tamtéž, cit. dle III. rozšířeného vydání 1969).

¹⁵⁷ „*Mluvíme-li o perspektivách v těchto historických rozměrech, pak „odumírání starých a vznik nových forem života“... neplatí jenom v případě státu a politiky, ale jako nutný všeobecný předpoklad pro posuzování života ve vyšší fázi komunismu...*“ (s. 10 anot. publ., cit. dle Richta, 1999, s. 95).

Kapitola II. nesoucí název *Převrasy v půdě pro lidské vztahy* konstatuje, že otázku „všeobecného rozvoje lidí nemohly zodpovědět žádné disciplíny někdejšího třídního vědomí...“ (s. 14 anot. publ., cit. dle Richta, 1999, s. 99). Richta pokračuje: „Naopak: všechny... dosavadní systémy předpokládaly (a znovu vždy zase udržovaly) poměry, za nichž pracující většina lidstva podléhá bezprostřední individuální substituci nebo společenské reprodukci téhož životního obsahu“ (dtto).

Pro život za kapitalismu¹⁵⁸ bylo „přiléhavou formou soukromé vlastnictví“ (s. 14 anot. publ., cit. dle Richta, 1999, s. 99). Socialismus „odstranil třídní protivy, rozbil krunyř soukromého vlastnictví, dal celému životu novou základnu...“ (s. 15-16 anot. publ., cit. dle Richta, 1999, s. 100). Obě fáze komunismu se přitom mají shodovat na ekonomické realitě, na výrobních poměrech „vzájemné spolupráce všech“ (s. 16 anot. publ., cit. dle Richta, 1999, s. 100). Přičemž nakonec „se socialistické poměry vzájemné spolupráce rozrůstají a prohlubují v celé bohatství komunistických vztahů vzájemného rozvoje lidí“ (s. 16 anot. publ., cit. dle Richta, 1999, s. 101).

„Pozvolné rozšiřování životního procesu všech je v socialismu obsahem nové sociální rovnosti i zárodkem nových životních forem“ (s. 16-17 anot. publ., cit. dle Richta, 1999, s. 101). Richta nastoluje nejvyšší hledisko v podobě bezprostředně společenského rozvoje člověka a kriticky diskutuje abstraktní humanismus.¹⁵⁹ Se závěrem: „Komunismus se stává skutečností jen tam... kde prakticky každý člověk celým svým vlastním rozvojem jako sebeúčelem zároveň může být a skutečně je prostředníkem rozvoje všech ostatních...“ (s. 19 anot. publ., cit. dle Richta, 1999, s. 104).¹⁶⁰

Richta dospívá k „ekonomickému oprávnění“ komunismu: „Morálně politická a politicko-ekonomická jednota pracujících v socialismu se rozrůstá v materiální lidské soudružství komunismu, ve kterém platí: „Svobodný rozvoj každého je podmínkou svobodného rozvoje všech“... – tato úroveň života... všech představuje zákon skutečně lidských dějin. Právě ona je tím, co dává komunismu „ekonomické oprávnění““ (s. 20 anot. publ., cit. dle Richta, 1999, s. 104).

¹⁵⁸ „V kapitalismu se život miliónů lidí odbyval jako koloběh mezi prací, v níž člověk nežil, nýbrž jen získával prostředky k životu... – a vyráběl kapitál – a osobním, přesněji soukromým životem, který se dělníkovi jevil jako jediný účel, ačkoli fakticky představoval zas jen reprodukci pracovní síly... Takový koloběh života musel vždy uskutečňovatele, pokud se nevzbouřil – přivést na konci procesu v podstatě právě k bodu, v němž byl na počátku... – a právě tato hranice byla naopak zase podmínkou svobodného pohybu, rozšířené reprodukce kapitálu“ (s. 10 anot. publ., dle Richta, 1999 s. 99). Srov. (Richta, R. a kol.: *Civilizace na rozcestí: Společenské a lidské souvislosti vědeckotechnické revoluce*. Praha: Svoboda 1966. ISBN nemá, cit. dle III. rozšířeného vydání 1969, s. 178), resp. paragraf 3. 1. 2. (tamtéž, cit. dle III. rozšířeného vydání 1969).

¹⁵⁹ S odkazy např. na I. Kanta, přičemž proti Kantově formulaci kategorického příkazu v autentické podobě „Omez svou svobodu, aby ostatní mohli být svobodní“ (s. 19 anot. publ., cit. dle Richta, 1999, s. 103) staví R. Richta princip komunismu ve znění: „Rozvíjej se svobodně, aby se všichni mohli rozvíjet...“ (dtto). Srov. Kant, I.: *Kritika praktického rozumu*. Praha: Jan Laichter 1944. ISBN nemá.

¹⁶⁰ „... a naopak, kde každý bezpodmínečně potřebuje rozvoj všech k obohacování svého vlastního života. Kde tedy člověk člověku je v životě prostředníkem... Právě to je obsaženo v soudružském vztahu mezi lidmi na rozdíl od nižšího vztahu občanského, který vystačil s poměrem obecné vzájemné závislosti a principem „žít a nechat žít““ (s. 19-20 anot. publ., cit. dle Richta, 1999, s. 104).

Idea, že: „*Lidé se mohou měnit jen natolik, nakolik mění svět*“ (s. 22 anot. publ., cit. dle Richta, 1999, s. 106) otevírá kapitolu III. *Proměny práce*. Richta, spolu s klasiky (a stranickými dokumenty) přemýšlí o kolektivní práci za socialismu, resp. komunismu.¹⁶¹ „*V úrovni materiálně technické báze, ve vlastním charakteru práce – zde se odlišují obě fáze komunismu od sebe nejvýrazněji; zde jsou též ukryty nejsilnější zdroje patosu pro celou nastávající epochu...*“ (s. 23 anot. publ., cit. dle Richta, 1999, s. 107).

Richta se vrací k jednoduché práci dělníka, diskutována je i kategorie „*práce vůbec*“,¹⁶² s upozorněním na její „*zcela přesné historické kontury...*“ (s. 24 anot. publ., cit. dle Richta, 1999, s. 108). Richta uvažuje o dimenzích a proměnách dělby práce, včetně zrušení staré dělby práce a „*překonání práce*“ u Marxe & Engelse.¹⁶³ Dělbou práce, „*kteřá má zmizet, nemysleli Marx a Engels lidské rozvrhování rozličných funkcí pro účelný boj s přírodou, nýbrž... začlenění lidí přes jejich hlavy jako součástí, koleček do výrobního procesu cizí moci, subsumpce pracujících pod jednou provždy daný druh činnosti, jako „ekonomické odrůdy“... (doživotní dělník, úředník apod.); a zároveň látkovou realizaci tohoto společenského dělení v systémech omezených „povolání“*. (Proti každému „povolání“ stojí masa „nepovoláných“)¹⁶⁴“ (s. 25 anot. publ., cit. dle Richta, 1999, s. 109).¹⁶⁴ Richta načrtává vizi tvůrčí práce, plného rozvinutí lidské činnosti samé, sebeuskutečnění individua, „*splynutí masové pracovní činnosti s tím, co Marx nazýval „všeobecnou prací“... tj. s vynalézáním, objevováním atd. – vším, co bylo kdysi od abstraktní práce odděleno*“ (dtto).

„... místo staré abstraktní práce a její dělby se pilířem života v komunismu nutně stane tvůrčí práce kolektivu; bez toho by ani komunismu nemohlo být dosaženo“ (s. 26 anot. publ., cit. dle Richta, 1999, s. 110).¹⁶⁵ Pouze za předpokladu „*reálné změny v charakteru práce, jen na podkladě plánovi-*

¹⁶¹ „*Ekonomický pohyb tu postupně vnitřně srůstá s rozvíjením výrobních sil, protože rozvíjení výrobních sil se stává postupně jediným zdrojem společenské ekonomie vůbec: „Komunistické společenské vztahy se rodí v pracovním procesu, v procesu rozvoje výroby“... V této nenápadné změně se skrývá pozoruhodné vítězství lidstva: tou měrou, jak se společenské poměry mění v přímé faktory výroby, dostává zase přetváření světa přímo význam produkce nových vztahů mezi lidmi. V proměnách denní práce, v procesu výroby vlastního života, se otevírá nové dostupné pole historické svobody při milióny lidí*“ (s. 23 anot. publ., cit. dle Richta, 1999, s. 107).

¹⁶² Srov. Richta, R.: Marxova cesta revoluční kritiky. In Marx, K. H.: *Rukopisy „Grundrisse“ (Ekonomické rukopisy z let 1857–1859, I: Dodatky k Marxovým a Engelsovým spisům*. Praha: Svoboda 1971, s. 7-25. ISBN nemá).

¹⁶³ Srov. Richta, R. a kol.: *Civilizace na rozcestí: Společenské a lidské souvislosti vědeckotechnické revoluce*. Praha: Svoboda 1966. ISBN nemá, cit. dle III. rozšířeného vydání 1969, s. 123-124, resp. subkapitolu 2. 1. 1. (tamtéž, cit. dle III. rozšířeného vydání 1969).

¹⁶⁴ K překonání dělby práce srov. (Richta, R.: Úvahy o budoucnosti dělby práce. *Sociologický časopis*, 1965, roč. 1, č. 2, s. 89-110. ISSN 0038-0288).

¹⁶⁵ „*Pozorujeme-li denní praktickou činnost zlepšovatele, vynálezce, badatele, která se nejvíce blíží k tvarům budoucí komunistické práce, vidíme, že se nijak neobejde bez fyzické práce, ba dokonce ani bez některých namáhavých a občas i mechanických prvků staré práce. Ovšem ty jsou překonány ve vyšší jednotě tvůrčího úsilí; jsou začleněny jen jako momenty takové cílevědomé akce člověka, v níž přicházejí ke slovu všechny lidské síly – a zároveň tak či onak odpovídající potřebě všestrannosti, školení, tělesného pohybu atd. Rozhodující je, že celek tvůrčí činnosti, napjatý k přeměně světa, je zároveň nejsilnějším „zdrojem humánního rozvoje“... prostředníkem přeměny samotného člověka*“ (s. 26 anot. publ., cit. dle Richta, 1999, s. 110). Ohledně požadavku všestrannosti Richta v poznámce doplňuje, že tento „*se tu rozumí nikoli ve smyslu nudné vnější*

tého organizování kolektivní činnosti, se práce sama může stát přímo „první životní potřebou člověka“ – a to nejen vnější, ale právě vnitřní potřebou... všech“ (dtto). Richta dodává: „A právě to patří k nehlubším pragmatickým myšlenkám komunismu, to vyvolávalo vždy největší údiv a pochyby... lidí, kteří nedovedli ani v myšlenkách překročit hranice dosavadního života“ (dtto).

Následují úvahy o strojové velkovýrobě, coby stupni výrobních sil, odpovídající socialismu. S dobovým úkolem v podobě dovršení mechanizace a přistoupení k automatizaci.¹⁶⁶ Richta konstatuje, že: „Rozpor, který se... otevírá a řeší na poli práce, utváření materiálně technické báze společnosti, proniká zhloubi celým životem v socialismu a objevuje se vždy znovu v nejrůznějších variantách na povrchu dění naší doby: máme před sebou právě nejpodstatnější problém, nejdůležitější vnitřní rozpor společenského vývoje na půdě vítězného socialismu...“ (s. 28 anot. publ., cit. dle Richta, 1999, s. 112).¹⁶⁷ Kapitulu uzavírají agitační pasáže o průkopnících komunistické práce v SSSR, opomenuti nejsou ani průkopníci techniky.¹⁶⁸ Finální věta zní: „Začíná být zřejmé, že efekt, jehož dosahují lidé tvůrčí práce, není dosažitelný jakýmkoli vypětím v jednoduché činnosti starého typu. Žádná jiná mocnost světa, kromě síly lidského vědění, nemůže dát lidské práci takovou průraznost“ (s. 31 anot. publ., cit. dle Richta, 1999, s. 115).

Teze o „ekonomii společenské práce“, která nahradila „ekonomii kapitálu“ zahajují kapitolu IV. Otřesy v hlubinách bohatství. Richta uvažuje o politické ekonomii: „Politická ekonomie je právě proto „politickou“, že v její podstatě leží určitý stálý, abstraktně všeobecný společenský poměr (poměr tříd), ve kterém lidi vyrábějí a osvojují si výsledky produkce...“ (s. 32 anot. publ., cit. dle Richta, 1999, s. 116). Za socialismu se pak má politická ekonomie přeměňovat „v plně společenskou ekonomii; ztotožňuje se s ekonomikou společenské práce, působí jako její prvotní forma, výrazový prostředek“ (dtto).

předmětné encyklopedičnosti, nýbrž právě z hlediska vnitřních možností a schopností rozvoje každého člověka jakožto člověka, které jsou samozřejmě u každého jiné a přitom zcela určité“ (dtto).

¹⁶⁶ Richta píše: „Nesporná data už dnes dokazují, že plná automatizace... krok za krokem vyřazuje všechnu jednoduchou monotónní práci a uvolňuje energii lidí převážně pro tvůrčí práci“ (s. 28 anot. publ., cit. dle Richta, 1999, s. 111).

¹⁶⁷ „Jakmile... pracovní činnost přestane být pouhým prostředkem k životu a převrací se ve skutečné tvoření, zdroj radosti... ztotožňuje se v ní přímo společenská prospěšnost s individuálním rozvojem... Svazek pracujících s vlastní činností nabývá tu bezprostředně nových rozměrů, nové praktické hloubky. Cíl práce neleží pak už jen v životě mimo práci; naopak, práce sama je tu obohacením člověka, a tak i nejvyšší odměnou a pobídkou... – v tom okamžiku a jen v tom okamžiku se společnost může vzdát vnějším, zprostředkujícím stimulů a tlaků a spoléhat na vnitřní bohatství lidské činnosti samé“ (s. 29 anot. publ., cit. dle Richta, 1999, s. 113).

¹⁶⁸ „U průkopníků techniky, kteří využívají plně soudobých zdrojů vědy, se objevuje ekonomických efekt, srovnatelný s přidanou hodnotou mnoha set lidí v celoživotní jednoduché práci...“ (s. 31 anot. publ., cit. dle Richta, 1999, s. 115).

Za citelnou mez stávající politické ekonomie označuje Richta skutečnost, „že přímo nezachycuje fakt látkové, užitečné proměny práce.¹⁶⁹ Nedovede tedy plně vyjádřit výsledky skutečné spolupráce všech“ (s. 33 anot. publ., cit. dle Richta, 1999 s. 116-117). Richta upřesňuje: „Předpokládá totiž práci v čiré abstrakci – v té podobě, v níž vystupuje jakožto substance hodnoty a zhodnocující faktor. A hodnotové ukazatele – jak známo z Kapitálu... – bezprostředně počítají jen s abstraktní prací a její kvantitou; jsou definovány pokaždé jako nepřímo úměrné produktivní síle, jež je zase dána jen konkrétní užitečnou podobou společenské práce, látkovou mohutností výroby, a neobsahuje ani gram hodnoty...“ (s. 33 anot. publ., cit. dle Richta, 1999, s. 117).

Přičemž: „Skutečně společenské hospodaření prací nakonec nemůže uvažovat práci jen jako abstraktní, rovný zdroj hodnoty, ale navíc ve světle její plné produktivní vydatnosti... Musí být s to posoudit produktivní sílu přímých účastníků výroby jakožto společenskou produktivní sílu mezi ostatními produktivními silami, osvojenými kolektivem“ (s. 33 anot. publ., cit. dle Richta, 1999, s. 117).¹⁷⁰ „Produktivita úhrnné společenské práce – to je... adekvátní výraz (a míra) pro tvůrčí práci...“ (s. 34 anot. publ., cit. dle Richta, 1999, s. 117).¹⁷¹ S vyústěním: „Naučit se rozpoznávat skutečnou úroveň produktivity celkové společenské práce a požadavky jejího maximálního růstu je kardinálním problémem veškeré ekonomie v socialismu...“ (dtto).¹⁷²

„Rozvoj socialismu... opírá materiální život společnosti v celé šíři o růst produktivity společenské práce... Na cestě ke komunismu se zvedání produktivity společenské práce stává absolutním zákonem hospodaření...“ (s. 34 anot. publ., cit. dle Richta, 1999, s. 118).¹⁷³ „Bohatství společnosti se v tomto světle jeví jako růst produktivity společenské práce, což je úměrné nově zapojeným výrobním silám, a to zas ekvivalentní mase ušetřené práce čili množství vydaného „disposable time“ – doby, která je k dispozici člověku, doby rozvoje člověka...“ (s. 35-36 anot. publ., cit. dle Richta, 1999, s.

¹⁶⁹ „Redukce veškeré činnosti masy lidí na jednoduchou práci – to je objektivní základna, z níž čerpají své oprávnění také hodnotové tvary... – a v jejich mezích mohou být užity, když se už staly článkem ekonomie společenské práce...“ (s. 33 anot. publ., cit. dle Richta, 1999, s. 116).

¹⁷⁰ „Uplatňuje vůči jednotlivé jednoduché práci – jako všude – objektivní požadavek nejhlubší společenské ekonomie: do jaké míry jsou úhrnnou společenskou prací produkovány výrobní síly reálného životního procesu... čili zřetel nejvyššího růstu produktivity...“ (s. 33-34 anot. publ., cit. dle Richta, 1999, s. 117).

¹⁷¹ „... zachycuje přetvářející sílu bezprostředně společenské činnosti lidí jako celku – podobně jako se stala hodnota přílehlavým výrazem pro abstraktní práci výrobců, vstupujících do jistých společenských souvislostí“ (s. 34 anot. publ., cit. dle Richta, 1999, s. 117).

¹⁷² K politické ekonomii socialismu (která se fakticky nikdy nekonstitovala, přičemž stále fatálně absenteje výchozí dílo „Sociál“) srov. (Sirůček, P.: Marxistický ekonom a popularizátor Ulrych-Kamenický. *Alternativy (časopis CSTS)*, roč. 4, č. 7, s. 165-192. ISSN nemá).

¹⁷³ „... tak jako byla kdysi výroba nadhodnoty (zisku) absolutním zákonem kapitalistické výroby...“ (s. 34 anot. publ., cit. dle Richta, 1999, s. 118).

119).¹⁷⁴ Richta dodává: „V hospodářském životě socialismu se ovšem všechny tyto tendence pohybují ve složené formě...” (s. 36 anot. publ., cit. dle Richta, 1999, s. 119).¹⁷⁵

Před Richtovýmá očima se má pozvolna převracet půda, „na níž spočívalo bohatství vůbec“ (s. 36 anot. publ., cit. dle Richta, 1999, s. 120). V kapitalismu se pod povrchem skrývalo „faktické bohatství jako krádež cizí pracovní doby. Naproti tomu socialistická společnost počítá v řeči peněz zcela jiný druh bohatství, totiž v podstatě růst společenských výrobních sil – a to se projeví vždy v mase získané i ušetřené pracovní doby pro celou společnost dohromady...¹⁷⁶ Život, opřený o tvůrčí práci, si nakonec, prostřednictvím dosavadních forem, vynutí plné rozvinutí hospodaření společenskou prací do nové podoby všeobecné a plné „ekonomie času“ ...“ (s. 36-37 anot. publ., cit. dle Richta, 1999, s. 120-121).

Richta opakuje Marxovu vizi, že do „ekonomie času... ústí koneckonců všechna ekonomie, celý její vývoj; v ní nalézají řešení všechny dosavadní protiklady dobývání bohatství“ (s. 38 anot. publ., cit. dle Richta, 1999, s. 121).¹⁷⁷ V ní dostává „svou objektivní, účinnou společenskou formu cílevědomý život každého člena společnosti; s ní se poprvé pro všechny pracující otevře možnost racionálně posoudit a denně s vědeckou přesností kontrolovat praktickou společenskou sílu vlastního života“ (s. 38 anot. publ., cit. dle Richta, 1999, s. 122).¹⁷⁸

Stručnější kapitola V. pojmenovaná *Revoluce v materiální základně života* zmiňuje proměny okruhu materiálních výrobních sil. Požadavky ekonomie času vedou k hypotéze, že „vědecký výzkum, přeměna výroby, technické řízení se stane základní oblastí lidské činnosti...“ (s. 40 anot. publ., cit. dle Richta, 1999, s. 124). Nejpronikavější výrobní síla přitom „odvisí přímo od stupně všeobecného rozvoje lidí, od bohatství jejich schopností...¹⁷⁹ V univerzálním, neomezeném a nepřetržitém rozvoji

¹⁷⁴ Srov. Richta, R. a kol.: *Civilizace na rozcestí: Společenské a lidské souvislosti vědeckotechnické revoluce*. Praha: Svoboda 1966. ISBN nemá, cit. dle III. rozšířeného vydání 1969, s. 91-92, resp. subkapitolu 1. 2. 6. (tamtéž, cit. dle III. rozšířeného vydání 1969).

¹⁷⁵ „Jazyk dosavadní politické ekonomie se rozšiřuje (taková je povaha „politické ekonomie socialismu“). Ukazatelé hodnoty a abstraktní práce se na každém stupni kombinují s faktorem růstu produktivity, konkrétně ekonomické, výrobní výsledky se zachycují na úrovni politicko-ekonomických a zařazují vedle nich – potud, pokud představují požadavky ekonomie společenské práce ...“ (s. 36 anot. publ., cit. dle Richta, 1999, s. 119).

¹⁷⁶ „Bohatství komunistické společnosti dostává svou míru přímo v „disposable time“, v čase, osvobozeném pro lidský rozvoj – v práci jako mimo ni. A pak se názorně ukáže, že skutečné bohatství, které dosud jen slabě a matně probleskovalo společenskými formami, není nic jiného než právě „rozvinutá produktivní síla všech individuí“, tvůrčí schopností člověka“ (s. 37 anot. publ., cit. dle Richta, 1999, s. 120).

¹⁷⁷ Srov. Richta, R. a kol.: *Civilizace na rozcestí: Společenské a lidské souvislosti vědeckotechnické revoluce*. Praha: Svoboda 1966. ISBN nemá, cit. dle III. rozšířeného vydání 1969, s. 90.

¹⁷⁸ Kapitulu uzavírá Richta takto: „Na cestě ke komunismu se na jistém stupni vývoje společnosti – ve světle ekonomie času – ukáže, že nejefektivnějším způsobem rozmnožování společenských výrobních sil se stalo uvolňování „disposable time“, svobodného času pro rozvoj člověka. Starý Kantův vtip, že věda a účetní knihy nikdy nemluví dost poeticky, se zřejmě nezdařil“ (s. 38 anot. publ., cit. dle Richta, 1999, s. 122).

¹⁷⁹ „Vyznačuje se proto úžasnou, dosud neznámou pohyblivostí: tou měrou, jak roste technická tvořivost širokých mas, padají hranice, které poutaly život k dosavadním tepům pohybu“ (s. 40 anot. publ., cit. dle Richta, 1999, s. 124).

výrobních sil realizují a rozrůstají se možnosti, skryté v nových výrobních poměrech, což nabývá charakteru „technické“ či „vědeckotechnické“ revoluce“ ...“ (dtto).

VTR, „které začínáme být svědky, podle své povahy vychází z ekonomiky úhrnné společenské práce ... – prochází hospodářským životem jako látková, technologická realizace požadavků ekonomie času. Otevírá mnohem širší, a nakonec neomezený, prostor technice. Proniká všude jako revoluce všech výrobních sil...“ (s. 41 anot. publ., cit. dle Richta, 1999, s. 125).¹⁸⁰ „... nezasahuje jen pracovní prostředky, ale též (v plné míře) pracovní předmět, a především samu elementární pracovní sílu... – její možnosti i způsob užití...“ (s. 41-42 anot. publ., cit. dle Richta, 1999, s. 125).¹⁸¹ Výsledkem VTR je „koneckonců vždy automatický výrobní proces...“ (s. 42 anot. publ., cit. dle Richta, 1999, s. 125).¹⁸² „Pro společnost, dostihující komunismu, je závazná komplexní automatizace...“ (s. 42 anot. publ., cit. dle Richta, 1999, s. 126).¹⁸³

Vědeckotechnický revolucionář R. Richta věří, že stojíme „dnes už na půdě rozhodující politické a pak politickoekonomické revoluce“ (s. 43 anot. publ., cit. dle Richta, 1999, s. 126). „Revoluce se jaksi staly „osudem“ moderního života... Dosud vždy revoluční pohyb rozkládal společenské formace, nyní se naopak stává jejich předpokladem: základnou skutečného lidského společenství. Dějiny dosud znaly jen revoluční chvíle. Nyní mají poznat revoluční epochu“ (s. 43 anot. publ., cit. dle Richta, 1999, s. 127).

Kapitola VI. *Povaha světa a rozvoj člověka* opětovně vyjadřuje Richtovu optimistickou víru, že s rozvojem socialismu se má obraz světa od základů měnit.¹⁸⁴ „Ve všech dřívějších třídních formacích byl obsah životního úsilí vždy dán tím, že život pracujících mas byl v podstatě pohlcen vytvářením nejnужnějších podmínek **pouhé** individuální existence...“¹⁸⁵ Život miliónů byl... redukován na úroveň **pouhé** obnovy, reprodukce pracovní síly“ (s. 45 anot. publ., cit. dle Richta, 1999, s. 129).¹⁸⁶ „Svoboda, o níž bylo možno vůbec hovořit na půdě toho života, se rovnala především „bytočně negativnímu“ **právu**... těšit se nerušeně z nahodilosti uvnitř daných poměrů... Samo štěstí, jež potkávalo lidi

¹⁸⁰ „... **které** byly dřív rozpolceny a stísněny kapitálovým výrobním poměrem...“ (s. 41 anot. publ., cit. dle Richta, 1999, s. 125).

¹⁸¹ „... právě v tomto společném, univerzálním rozvoji všech výrobních sil se zračí sociální povaha komunistické revoluce, neboť ona protrhává všechny hráze výrobních sil, obsažené v třídních výrobních poměrech...“ (s. 42 anot. publ., cit. dle Richta, 1999, s. 125).

¹⁸² „... at' už na bázi matematicko-mechanické, či chemické, atomární, organické anebo jiné“ (s. 42 anot. publ., cit. dle Richta, 1999, s. 125).

¹⁸³ „A opačně: jen společnost, přecházející ke komunismu, je s to plně uskutečnit automatizaci a prokrestit cestu vědeckotechnické revoluci...“ (s. 42 anot. publ., cit. dle Richta, 1999, s. 126).

¹⁸⁴ „... lidský, lidmi modifikovaný svět, s nímž se každý od rána do večera dostává do styku, funguje jako element společenské práce – tedy koneckonců jako částka výrobní síly, osvojené společenstvím“ (s. 45 anot. publ., cit. dle Richta, 1999, s. 128).

¹⁸⁵ „At' už byly potřeby pracujících stlačeny k holému naturálnímu živoření, anebo se vyvíjely historicky v mezích reprodukce, uspokojování elementárních potřeb každého zvláště představovalo nakonec jediný reálný cíl života pracujícího jednotlivce...“ (s. 45 anot. publ., cit. dle Richta, 1999, s. 129).

¹⁸⁶ „Ve svých představách snad člověk vyráběl, aby mohl žít; ve skutečnosti žil jen proto, aby mohl denně opakovat určité procesy ve výrobě kapitálu...“ (s. 45 anot. publ., cit. dle Richta, 1999, s. 129).

v tomto světě, znamenalo buď patřit k majetným... anebo už jen těšit se ze „stavu klidu, zpeštěného občas několika rozkošemi, které jej zjasňují“...“ (s. 46 anot. publ., cit. dle Richta, 1999, s. 130).

Richta formuluje: „Teprve socialistická revoluce protřhla tyto fatální meze života“ (s. 46 anot. publ., cit. dle Richta, 1999, s. 130). „Tak se za socialismu, na cestě ke komunismu, objevuje svoboda stále zřejměji jakožto pozitivní praktická moc všech přetvářet všeobecné podmínky života...¹⁸⁷ Ani štěstí, které by mohlo naplnit nitro komunistického člověka, nemůže zůstat něčím, co by člověk potkával ve světě jako hotové... co by smiřovalo s existujícím...¹⁸⁸“ (s. 47 anot. publ., cit. dle Richta, 1999, s. 130).

R. Richta nastiňuje vize proměn povahy života za socialismu, v ekonomice společenské práce, včetně proměn postavení ženy¹⁸⁹ a představby celého soukromého života na podkladě společenské výroby a organizace.¹⁹⁰ S upozorněním, že socialistická společnost však zprvu ještě nemá prostředky, „aby mohla dát volnost všem nově vznikajícím potřebám“ (s. 48 anot. publ., cit. dle Richta, 1999, s. 132),¹⁹¹ postupně má však být kladem čím dál větší důraz na potřebu „člověka rozvíjet se, vědomě utvářet své potřeby, vyvolávat nové potřeby“ (s. 49 anot. publ., cit. dle Richta, 1999, s. 132).¹⁹²

¹⁸⁷ „... na podkladě subjektivního sledování nutnosti překonávat hranice této nutnosti, na podkladě využívání objektivních možností vytvářet nové možnosti...“ (s. 47 anot. publ., cit. dle Richta, 1999, s. 130).

¹⁸⁸ „... uspokojuje se naopak jen pohybem světa, jeho „smiřováním“ s lidským obsahem. Objevuje se v povědomí doby jako možnost „... všechno jen vestavět ve svůj vlastnoruční svět“...“ (s. 47 anot. publ., cit. dle Richta, 1999, s. 130). S odkazem na (Tvardovskij, A. T.: *Za dálkou dálka*. Praha: Státní nakladatelství krásné literatury a umění 1961. ISBN nemá) a poznámkou R. Richty: „Skutečně moderní socialistický člověk cítí velmi dobře spolu s básníkem, že „štěstí není v tom, že člověk zapomíná““ (s. 47 anot. publ., cit. dle Richta, 1999, s. 131, s odkazem na Tvardovskij, A. T.: *Dům u cesty*. Praha: Mladá fronta 1960. ISBN nemá).

¹⁸⁹ „V různých ekonomikách se soukromá domácí práce, jež pohlcuje prakticky celý život ženy, jeví ve zcela různém světle: ačkoliv kapitalismus drtí základy domácího hospodaření, nahání ženy do tovární práce, k výrobě nadhodnoty, z druhé strany je zase vrací do hospodaření v domácnosti. V každém případě si přisvojí výsledky nadpráce dělníkovy ženy: neboť bezplatná dřina ženy v domácnosti snižuje cenu pracovní síly stejně spolehlivě jako její bídně placená práce ve výrobě. Na podkladě tohoto protikladu se pak udržuje faktická nerovnost ženy. Zcela jiný obraz poskytuje ekonomika společenské práce za socialismu: z jedné strany dostává společnost s přechodem ženy k produktivní práci více produktu pro společnost, z druhé strany se společenskou velkovýrobou prostředků stravování atp. vůbec snižují náklady práce, zaměřené k uspokojování elementárních potřeb“ (s. 48 anot. publ., cit. dle Richta, 1999, s. 131-132).

¹⁹⁰ Vymoženosti racionálního společenského hospodaření se mají přitom realizovat zvolna: „pouze v mezích onoho rozšiřování výroby, které připouští proporce rozšířené reprodukce. Když se však společenské hospodaření rozroste v objektivně podloženou ekonomii času, ukáže se efektivnost celé představby soukromého života na podkladě společenské výroby a organizace mnohem výrazněji: vtip je v tom, že lidské společenství touto představbou navíc získává obrovská kvanta času, osvobozeného bezprostředně pro tvůrčí činnost a rozvoj sil značné části svých příslušníků... vysvobozených z domácí dřiny – obrovské kvantum „disposable time““ (s. 48 anot. publ., cit. dle Richta, 1999, s. 132).

¹⁹¹ „... může okamžitě uspokojovat jen dané elementární životní potřeby člověka jako pracujícího“ (s. 48 anot. publ., cit. dle Richta, 1999, s. 132).

¹⁹² „Bez toho by se svět lidských potřeb nikdy nemohl stát zároveň sférou praktické lidské svobody“ (s. 49 anot. publ., cit. dle Richta, 1999, s. 132).

S finálním vyústěním: „Kultivace lidských sil a potřeb – sem ústí nakonec všechno tisícileté dědictví kultury...“ (s. 49 anot. publ., cit. dle Richta, 1999, s. 133).¹⁹³ „Jestliže se ve vědeckotechnické revoluci ukrývá budoucí norma základní lidské činnosti, pak lze vytušit, že se dosavadní kulturní revoluce... socialismu převrátí nakonec v novou všeobecnou a stálou normu osobního života...“ (dtto).

Richta apeluje na nutnost celoživotního učení se: „Učit se celý život, studovat při práci a pracovat při studiu... to se ukáže nezbytností komunistického života – stejně pro jednotlivce jako pro společnost“ (s. 49-50 anot. publ., cit. dle Richta, 1999, s. 133). Zdůrazňuje kolektivní individualitu a vědomé utváření vlastního života za komunismu, namísto dávného a pověstného koloběhu života. „Komunismus se... nemůže spokojit s tím, aby lidé hledali a nalézali – nebo také nenalezali – smysl života. Jeho humanistické poslání směřuje mnohem hloub: k materiálním podmínkám, za nichž všichni dostanou možnost, vtiskovat stále (a stále nový) lidský smysl celému svému životu“ (s. 50 anot. publ., cit. dle Richta, 1999, s. 134).

V představované brožuře *Komunismus a proměny lidského života* je za skutečnou materializaci humanismu označen komunistický pohyb dějin – pohyb „ve kterém od počátku do konce všechno rozhodují proměny lidského života, uvolňování tvůrčích sil lidí...“ (s. 49 anot. publ., cit. dle Richta, 1999, s. 132).

Humanistickými ideály zůstává přitom prostoupeno Richtovo dílo celé. Taktéž legendární studie *Civilizace na rozcestí* (Richta, R. a kol.: *Civilizace na rozcestí: Společenské a lidské souvislosti vědeckotechnické revoluce*. Praha: Svoboda 1966. ISBN nemá) naznačuje, jak dosáhnout všeobecné přeměny a pokroku ve společnosti ve smyslu seberealizace člověka jako sebeúčelu. Všestranný rozvoj člověka má být základem a současně i cílem rozvoje výrobních sil. Zmíněné humanistické ideály částečně přispěly ke vzniku módních – a silně víceznačných – novinářských frází o „socialismu s lidskou tváří“. „R. Richta... byl ideologem daleké budoucnosti komunismu i vědeckotechnické revoluce a vlastně i autorem sloganu socialismus s lidskou tváří. To on vložil tato slova do úst Dubčekovi i do Akčního programu KSČ“ (Mlynář, Z.: *Mráz přichází z Kremlu*. Praha: Mladá fronta 1990, s. 151. ISBN 80-204-0196-2).¹⁹⁴ Ale to již poněkud jiný příběh ...¹⁹⁵

¹⁹³ „... to je koneckonců vlastní obsah kultury vůbec“ (s. 49 anot. publ., cit. dle Richta, 1999, s. 133).

¹⁹⁴ Srov. Malínský, J.: Ideové průsečíky Pražského jara (ledna 1968). *!Argument*, 6. 7. 2018. ISSN 2570-6934, s připomenutím podílu R. Richty na dokumentech Pražského jara, včetně ideové i personální vazby „a kontinuity na reformní týmy Civilizace na rozcestí a dokumenty XIII. sjezdu a Akčního programu“ (dtto).

¹⁹⁵ Srov. Hauser, M. (ed.): *Pražské jaro. Logika nového světa: Od reformy k revoluci*. Praha: Filosofia 2022. ISBN 978-80-7007-727-6. Sborník usiluje o nové úhly pohledu na Pražské jaro. S vyzdvihováním jeho údajně revolučního, a téměř i světodějného, charakteru. Autoři zdůrazňují jedinečnost Pražského jara mající spočívat v tom, že se v něm rozvíjí vzájemný vztah mezi politickou reprezentací a spontánním hnutím, který má dynamizovat celý proces natolik, že reformy začínají přecházet v revoluci. Přitom ovšem přiznávají především symbolický charakter Pražského jara, přičemž pro každého může reprezentovat symboliku zcela odlišnou. M. Hauser tvrdí, že reformy Pražského jara nesměřovaly ke kapitalismu. Lidé spatřují s Pražským jarem prý chtěli vytvořit lepší svět a věřili, že je to možné. R. Richta však pochopil, že ve velmocensky ro-

O autorovi:

prof. Ing. Pavel Sirůček, Ph.D.

**1965. VŠE v Praze. Studia na ČVUT a UK, absolvent VŠE (Politická ekonomie) a FSV UK (Ekonomie), dále studium politologie na VŠE. Působí na VŠE jako profesor ekonomie. Člen CSTS. Publikace zaměřené na dlouhé K-vlny, globalizaci, dějiny sociálně ekonomického myšlení, politické ideologie, politické analýzy a prognózy. Cykloturista, laický degustátor a glosátor piva.*

zděleném světě – pevně vykolíkováném jaltskými dohodami – nemohla být realizována specifická československá [tzv. cesta k](#) socialismu. Přesněji jakási třetí cesta, neodvratně a logicky přitom spějící ke kapitalismu, byť kamuflovaného humanisticko-demokratickými náterý. At již skutečné záměry reformátorů byly jakékoli. O všech si iluze dělat rozhodně nelze. Stačí se zamyslet nad tím, kterak vítali restauraci kapitalismu v roce 1989. Přehlédnuta by neměla zůstat slova J. Šindeláře, který upřímně přiznává: „*Taková... byla doba: poctivost a lest byly spolu promíseny v těžko rozlišitelném poměru*“ (Šindelář, J.: K historii o slávě a pádu knihy „Civilizace na rozcestí“ po srpnu 1968. *Filosofický časopis*, 1990, roč. 38, č. 5, s. 647-667. ISSN 0015-1831, zde cit. s. 647). U řady protagonistů Pražského jara lze přitom o jejich (nejen vědecké) poctivosti minimálně pochybovat... V liberálních 60. letech prokazatelně docházelo k posilování prokapitalistických tendencí a sil, což nebezpečně hrozilo přerůst v likvidaci základních pilířů socialismu. Jak vše dopadne, když se pustí politika, ostatně ukázal přelom let 80. a 90.

